IMMANUEL WALLERSTEIN

DÜNYA SİSTEMLERİ ANALİZİ

BİR GİRİŞ

bgst YAYINLARI

bgst Yayınları-43
Düşünce Dizisi-15
Dünya-Sistemleri Analizi: Bir Giriş
Immanuel Wallerstein
"World-Systems Analysis: An Introduction"
Duke University Press, Durham ve Londra (2004)
Türkçesi: Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy

1. Basım: Ekim 2004, Aram Yayıncılık
2. Basım: Mayıs 2011, bgst Yayınları

Yayına Hazırlayanlar: Taylan Doğan, Ömer F. Kurhan
Türkçe Düzelti: Sibel Neslişah Hazar
Kapak Tasarımı: Serpil Eroymak, Savaş Yıldırım
Mizanpaj: Meltem Aravi

Baskı: İmak Ofset
Yenibosna / İstanbul
0212 656 49 97

ISBN: 978-975-6165-46-1
Boğaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu
Tomtom Mah. Kaymakam Reşat Bey Sok. 9/3
Beyoğlu / İstanbul
0212 251 19 21
www.bgst.org
bgstyayinlari@bgst.org

DÜNYA-SİSTEMLERİ ANALİZİ

Bir Giriş

Immanuel Wallerstein

Türkçesi: Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy

bgst **Yayınları**

Immanuel Wallerstein: 1930 yılında New York'ta doğan Wallerstein, kariyerinin ilk döneminde Afrika'yı ve Afrika ülkelerindeki bağımsızlık mücadelelerini inceledi. 1974 yılında, dünya kapitalist-sistemin doğuşunu ve gelişimini incelediği baş yapıtı, üç ciltlik *The Modern World System*'ın [Modern Dünya Sistemi] ilk cildini tamamladı. Günümüze dek kapitalist dünya-sistemi, dünya-sistemin jeopolitiğini ve sistem-karşıtı hareketleri ele alan çok sayıda incelemesi yayımlandı.

Immanuel Wallerstein, çağımızın önde gelen sosyal bilimcilerinden birisidir. Wallerstein, Annales Okulu'ndan ünlü tarihçi Fernand Braudel'in izinden giderek tarihsel-toplumsal gelişmelerin ancak, uzun süreli dinamiklerin çözümlenmesiyle anlaşılabileceğini savunur. Wallerstein'e göre, sosyal bilimler arasındaki mevcut ayrım, temelde yapaydır; hem yapının hem de değişimin kavranabilmesi için tarih ile sosyal bilimlerin birleşmesi gerekmektedir.

I. Wallerstein'in Türkiye'de yayımlanan başlıca eserleri şunlardır: *Modern Dünya Sistemi*, 3 cilt (çev. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, 2011), *Avrupa Evrenselciliği: Gücün Retoriği* (çev. Aziz Ufuk Kılıç, bgst Yayınları, 2010), *Amerikan Gücünün Gerileyişi* (çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, 2004), *Dünya Sistemleri Analizi* (çev. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy, Aram Yayıncılık, 2004), *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin* (çev. Ender Abadoğlu, Aram Yayıncılık, 2003), *Ütopistik ya da 21. Yüzyılın Tarihsel Seçimleri* (çev. Taylan Doğan, Aram Yayıncılık, 2002), *Sosyal Bilimleri Düşünmemek* (çev. Taylan Doğan, Avesta Yayınları, 1999), *Liberalizmden Sonra* (çev. Erol Öz, Metis Yayınları, 1998), *Jeopolitik ve Jeokültür* (çev. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, 1993, 2006), *Irk, Ulus, Sınıf* (Etienne Balibar ile birlikte, çev. Nazlı Ökten, Metis Yayınları, 1993, 2007), *Tarihsel Kapitalizm* (çev. Necmiye Alpay, Metis Yayınları, 1992, 2006).

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR

Bu kitabı yazmaya karar verdiğimde, rastlantı sonucu Santander, İspanya'daki Universidad Internacional Menéndez'den, "dünya-sistemleri analizi" üzerine bir hafta sürecek bir yaz dersi vermek için bir davet aldım. Ders beş seminerden oluşuyordu. Katılanlar büyük ölçüde lisansüstü öğrenciler ve İspanyol üniversitelerinden genç fakülte üyeleriydi. Çoğunluğu daha önceden dünya-sistemleri analizi hakkında nispeten az bir bilgiye sahiptiler. Aşağı yukarı kırk kişiydiler. Böylelikle, bu kitabın beş bölümünün ilk versiyonlarını ders olarak verme fırsatı buldum. Ve onların bana sağladığı geri beslemeden yararlandım. Onlara teşekkür ediyorum.

Bu kitabın bir taslağını yazdığımda, dostlarımdan onu okumalarını ve eleştirmelerini istedim. Bu dostlarımın hepsi, okuyucu olarak yargılarına ve eğitici olarak deneyimlerine saygı duyduğum kişilerdir. Dünya-sistemleri analizine çeşitli derecelerde katılmışlardır ve çeşitli derecelerde bağlantıları vardır. Dolayısıyla geniş bir yelpazede tepkiler almayı ümit ettim ve istediğim oldu. Bu tür bütün çabalarda olduğu gibi, beni çılgınlıklardan ve açık olmamaktan kurtardıkları için onlara müteşekkirim. Bana bazı akıllıca önerilerde bulundular ve bunları çalışmama dahil ettim. Fakat, tabii ki en faydalı bulduğum şekilde kitabı yazdım; bu nedenle bazı tavsiyelerini göz önüne almadığım için, her zaman olduğu gibi okuyucularım eleştirilerden muaf tutulmalıdır. Bununla birlikte, kitabın daha iyi hale gelmesi, Kai Erikson, Walter Goldfrank, Charles Lemert ve Peter Taylor'ın özenli okumaları sayesindedir.

ÖNSÖZ

YAŞADIĞIMIZ DÜNYAYI ANLAMAK

Medya ve aslında sosyal bilimciler bize sürekli olarak, 20. yüzyılın son yirmi ya da otuz yılından bu yana iki şeyin içinde yaşamakta olduğumuz dünyaya hâkim olmaya başladığını söylüyor: küreselleşme ve terörizm. Her ikisi de bize özü itibariyle yeni fenomenler olarak tanıtılıyor –ilki muzafferane bir umutla, ikincisi ise korkunç tehlikelerle dolu olarak. ABD hükümeti birisini teşvik etmekte, diğeriyle de savaşmakta merkezi bir rol oynuyormuş gibi görünüyor. Fakat tabii ki bu gerçeklikler sadece Amerika'ya özgü değil, küresel bir karakterde. Analizin temelini büyük ölçüde 1979-1990 yılları arasında Büyük Britanya Başbakanlığı yapmış olan Bayan Thatcher'ın sloganı oluşturuyor: BAY (Başka Alternatif Yok). Bize küreselleşmenin alternatifi olmadığı ve bütün hükümetlerin küreselleşmenin gerekliliklerine uymak zorunda olduğu söylendi. Ve bize, eğer hayatta kalmak istiyorsak, büründüğü her türlü kılıkta terörizmin kökünü acımasızca kurutmak dışında başka bir alternatifin olmadığı söylendi.

Bu yanlış bir resim değildir, ama son derece kısmidir. Eğer küreselleşmeye ve terörizme sınırlı bir zaman dilimi ve kapsam içinde tanımlanmış fenomenler olarak bakarsak, günlük gazeteler misali kısa ömürlü sonuçlara ulaşma eğilimine gireriz. O zaman bir bütün olarak bu fenomenlerin anlamını, kökenlerini, izledikleri yörüngeyi ve en önemlisi şeylerin büyük şeması içinde nereye oturdukla-

rını anlayamayız. Tarihi görmezden gelme eğilimine gireriz. Parçaları bir araya getiremeyiz ve kısa vadeli beklentilerimiz gerçekleşmediği için sürekli olarak şaşırıp kalırız.

1980'lerde kaç kişi Sovyetler Birliği'nin bu kadar çabuk ve bu kadar kansız şekilde parçalanacağını bekliyordu? Ve 2001'de kaç kişi adını çok az insanın duyduğu bir hareketin, El Kaide'nin liderinin 11 Eylül'de New York'taki İkiz Kuleler'e ve Pentagon'a bu kadar gözü kara saldırabileceğini ve bu kadar çok hasara yol açabileceğini bekliyordu? Yine de, daha uzun bir perspektiften bakıldığında, her iki olay da ayrıntılarını önceden bilemeyeceğimiz, ama ana hatları tahmin edilebilir daha büyük bir senaryonun bir parçasını teşkil eder.

Sorunun bir kısmı şuradan kaynaklanıyor: Biz bu fenomenleri özel isimler verdiğimiz ayrı ayrı kutularda inceledik; politika, iktisat, toplumsal yapı, kültür. Ama bunu yaparken, bu kutuların gerçeklikten çok kendi imgelemimizin kurguları olduğunu fark etmedik. Bu ayrı ayrı kutularda ele alınan fenomenler birbiriyle o kadar çok iç içe geçmiştir ki her biri diğerini varsayar, her biri diğerini etkiler ve hiçbiri diğer kutuları hesaba katmadan anlaşılamaz. Ve sorunun bir kısmı da, modern dünya-sistemin üç önemli dönüm noktasına ilişkin analizlerimizde neyin "yeni" olduğu ve neyin "yeni" olmadığı sorusunu dışarıda bırakmaya meyletmemizden kaynaklanıyor. Bu üç önemli dönüm noktası şunlardır: (1) Modern dünya-sistemimizin kapitalist bir dünya-ekonomi olarak doğduğu uzun 16. yüzyıl; (2) bu dünya-sistemin daha sonraki iki yüzyıl boyunca hâkim jeokültürünü —yani merkezci liberalizmin hâkimiyet kurduğu jeokültürü— açıklayan bir dünya-olay olarak 1789 Fransız Devrimi; ve (3) şimdi kendimizi içinde bulduğumuz modern dünya-sistemin uzun sona erme evresini müjdeleyen ve dünya-sistemi bir arada tutan merkezci liberal jeokültürün altını oyan 1968 Dünya Devrimi.

Bu kitabın konusunu oluşturan dünya-sistemleri analizini savunanlar, sözcük olarak icat edilmeden uzun süre önce küreselleşmeden söz ediyorlardı. Ama yeni bir şey olarak değil, 16. yüzyıldaki başlangıcından bu yana modern dünya-sistemin temel özelliklerinden birisi olarak. Biz üniversitelerde disiplinler olarak adlandırılan ayrı ayrı analiz kutularının, dünyanın anlaşılmasına yardım eden değil, bilakis engel oluşturan şeyler olduğunu öne sürüyorduk. Biz içinde yaşadığımız ve seçeneklerimizin neler olduğunu belirleyen toplumsal gerçekliğin, yurttaşları olduğumuz çeşitli ulus-devletler olmadığını, bir dünya-sistem olarak adlandırdığımız daha geniş bir şey olduğunu söylüyorduk. Biz bu dünya-sistemin, devletler ve devletlerarası sistem, üretici firmalar, hanehalkları, sınıflar, her türden kimlik grupları gibi pek çok kuruma sahip olduğunu söylüyorduk. Ve bu kurumların sistemin işlemesine imkân tanıyan, fakat aynı zamanda sisteme nüfuz eden çatışmaları ve çelişkileri de harekete geçiren bir matriks oluşturduğunu söylüyorduk. Biz bu sistemin bir tarihi olan toplumsal bir yaratım olduğunu; bu toplumsal yaratımın kökenlerinin açıklanması, süregiden mekanizmalarının ayrıntılarıyla tasvir edilmesi ve kaçınılmaz nihai krizinin farkına varılması gerektiğini iddia ediyorduk.

Bunları öne sürerek yalnızca iktidardakilerin resmi bilgeliklerinin büyük kısmına karşı gelmekle kalmadık; aynı zamanda, iki yüzyıldır sosyal bilimciler tarafından ortaya konulan ve doğru olduğuna inanılan bilgilere de karşı çıkmış olduk. Bu nedenle, sadece yaşadığımız dünyanın nasıl işlediğine yeniden bakmanın değil, bu dünya hakkında nasıl bu şekilde düşünmeye başladığımıza da yeniden bakmanın önemli olduğunu söyledik. Dolayısıyla, dünya-sistemleri analistleri kendilerini, dünyayı onlar sayesinde bildiğimizi sandığımız yollara karşı temelden bir protestoya girişmiş olarak görürler. Ama biz bu analiz tarzının doğuşunun, zamanımızda politik açıdan

bu kadar önem kazanan dünya-sistemin derin eşitsizlikleri hakkında gerçek bir protestonun bir yansıması ve bir ifadesi olduğuna da inanıyoruz.

Ben dünya-sistemleri analiziyle otuz yıldan daha uzun bir süredir uğraşıyorum ve onun hakkında yazıyorum. Dünya-sistemleri analizini, modern dünya-sistemin tarihini ve mekanizmalarını tarif etmek için kullandım. Onu, bilgi yapılarını ayrıntılarıyla tasvir etmek için kullandım. Onu bir yöntem ve bir bakış açısı olarak tartıştım. Ama dünya-sistemleri analiziyle kast ettiğim şeyi bütünselliği içinde şimdiye kadar hiçbir yerde yazmayı denemedim.

Bu otuz yıl boyunca bu başlık altında toplanan çalışma daha yakından tanınmaya başlandı ve bu çalışmayı icra edenler coğrafi olarak daha yaygınlaştılar. Yine de tarihsel sosyal bilimler dünyası içinde bu hâlâ bir azınlık görüşünü ve bir muhalif görüşü temsil ediyor. Bazen onun övüldüğünü, bazen ona saldırıldığını ve genellikle de yanlış temsil edilip yanlış yorumlandığını gördüm. Bunları yapanlar, bazen düşmanca yaklaşan ve pek fazla bilgisi olmayan eleştirmenlerdi. Ama bazen kendilerini dünya-sistemleri analizinin taraftarı ya da en azından sempatizanları olarak gören kişiler de bu şekilde davrandılar. Ben de bütünsel bir tarihsel sosyal bilim çağrısı iddiasında olan bir perspektif hakkında bütünsel bir görüş sunmak, onun öncülleri ve ilkeleri olduğunu düşündüğüm şeyleri bir yerde açıklamak istediğime karar verdim.

Bu kitap aynı anda üç okuyucu kitlesine seslenmeyi amaçlamaktadır. Hiçbir ön uzmanlık bilgisine sahip olmayan genel okur kitlesi için yazılmıştır. Bu kişi, üniversite sisteminde yeni bir lisans öğrencisi ya da halktan birisi olabilir. İkincisi, dünya-sistemleri analizi başlığı altında toplanan meselelere ve perspektiflere ciddi bir giriş yapmak isteyen tarihsel sosyal bilimler dalındaki yüksek lisans

öğrencisi için yazılmıştır. Ve son olarak, genç fakat giderek büyüyen bir akademisyenler cemaatinde benim özel bakış açımla uğraşmak isteyen deneyimli pratisyen için yazılmıştır.

Kitap pek çok okuyucunun dolambaçlı olduğunu düşüneceği bir yol izliyor. Birinci Bölüm, modern dünya-sistemin bilgi yapılarının bir tartışmasıdır. Bu bölüm, söz konusu analiz tarzının tarihsel kökenlerini açıklamaya dönük bir çabadır. Ancak 2., 3. ve 4. Bölümlere geldiğimizde modern dünya-sistemin gerçek mekanizmalarını tartışmaya başlıyoruz. Ve ancak 5. ve son Bölüm'de yüz yüze geldiğimiz olası geleceği, dolayısıyla çağdaş gerçekliklerimizi tartışıyoruz. Bazı okurlar 5. Bölüm'ü, 1. Bölüm gibi okuyarak hemen 5. Bölüm'e atlamayı tercih edecektir. Uslamlamayı böyle bir sıra içinde yapılandırdım, çünkü şuna güçlü bir şekilde inanıyorum ki, dünya-sistemleri analizi davasını anlayabilmek için okuyucunun (hatta genç ve yeni başlayan okuyucunun) ilköğretimden şimdiye kadar öğrendiği ve kitle medyası tarafından her gün pekiştirilen şeylerin çoğunu "düşünmemesi"* gerekir. Çağdaş ikilemlerimizi daha inandırıcı ve daha işe yarar şekilde analiz etmemize imkân tanıyacağına inandığım yollarla düşünmek üzere kendimizi özgürleştirmeye ancak şöyle başlayabileceğimize inanıyorum: Nasıl olup da halihazırda düşündüğümüz gibi düşünmeye başladığımızla doğrudan yüzleşerek.

Kitaplar farklı kişiler tarafından farklı şekillerde okunur. Ve ben bu kitabın hedeflediği üç grubun her birinin kitabı farklı şekillerde okuyacağını sanıyorum. Ümit edebileceğim tek şey her grubun, her bireysel okuyucunun kitabı yararlı bulmasıdır. Bu kitap, dünya-sistemleri analizine bir *giriştir.* Bütün tezleri ve görüşleri özetlemek gibi bir iddiası yoktur. Kitap ilgili bütün meseleler dizisini kapsa-

* İng. unthink. —y.h.n.

mayı hedefler. Fakat, hiç kuşkusuz, bazı okuyucular bazı şeyle eksik kaldığını, başka şeylerin gereksiz yere uzun uzadıya vur landığını düşünecek, bazıları ise benim argümanlarımın basi yanlış olduğu sonucuna varacaktır. Kitap bir düşünce tarzına giriş olmayı amaçlıyor, dolayısıyla her üç okuyucu kitlesinin katılacağını umduğum açık bir tartışmaya bir davet niteliği taşıyor.

1

DÜNYA-SİSTEMLERİ ANALİZİNİN TARİHSEL KÖKENLERİ

Sosyal Bilim Disiplinlerinden Tarihsel Sosyal Bilimlere

Dünya-sistemleri analizi 1970'lerin başında toplumsal gerçeklik hakkında yeni bir perspektif olarak doğdu. Kavramlarından bazıları uzun süredir kullanılıyordu; bazıları ise yeniydi ya da en azından yeni bir isimle anılıyordu. Kavramlar ancak kendi zamanlarının bağlamı içinde anlaşılabilirler. Kavramları öncelikle birbirleriyle ilişkilerine, nasıl bir küme oluşturduklarına bağlı olarak anlam kazanan bütünsel perspektifler için daha da doğrudur bu. Dahası, yeni perspektifler genellikle en iyi şekilde, daha eski perspektiflere karşı bir protesto olarak düşünülürse anlaşılır. Yeni bir perspektifin iddiası her zaman şu olmuştur: Eski ve halihazırda daha fazla kabul gören perspektif oldukça yetersizdir ya da bizi yanlış biçimde yönlendirmektedir ya da amaçlıdır. Dolayısıyla, eski perspektif gerçekliği analiz etmek için bir araç olmaktan çok, onu anlamamızın önünde bir engel oluşturur.

Başka herhangi bir perspektif gibi, dünya-sistemleri analizi de daha önceki argümanlar ve eleştiriler üzerine inşa edilmiştir. Bir anlamda hiçbir perspektif bütünüyle hiçbir zaman yeni olamaz. Birileri benzer bir şeyi genellikle on yıllar ya da yüzyıllar öncesinde de söylemiştir. Dolayısıyla, bir perspektifin yeni olduğundan söz ederken, bu yalnızca şu anlama gelebilir: Dünya ilk kez olarak bu

perspektifin içinde barındırdığı düşünceleri ciddiye almaya hazırdır ya da düşünceler, onları daha fazla insan için daha makul ve erişilebilir kılan bir şekilde yeniden ambalajlanmıştır.

Dünya-sistemleri analizinin ortaya çıkış hikâyesi, modern dünya-sistemin tarihi ve bu sistemin bir parçası olarak gelişmiş olan bilgi yapıları içinde yer alır. Bu tikel hikâyenin başlangıcını 1970'lere değil, 18. yüzyılın ortalarına kadar geri götürmek son derece yararlı olur. Kapitalist dünya-ekonomi o zamanlar yaklaşık iki yüzyıllık bir geçmişe sahipti. Sonsuz sermaye birikimi zorunluluğu, sürekli bir teknolojik değişim ihtiyacını, sınırların —coğrafi, psikolojik, entelektüel, bilimsel sınırların— sürekli genişlemesi ihtiyacını yaratmıştı.

Sonuç olarak, nasıl bildiğimizi bilme ve nasıl bilebileceğimizi tartışma konusunda bir ihtiyaç hissedilmeye başladı. Dinsel otoritelerin hakikati bilmek konusunda sadece kendilerinin emin bir yola sahip oldukları şeklindeki bin yıllık iddiası, modern dünya-sistemde zaten belirli bir süreden beri sorgulanıyordu. Seküler (yani dinsel olmayan) alternatifler giderek daha çok kabul görüyordu. Filozoflar bu görev için uygundu. Israrla insanların, belirli bir dinsel otorite ya da kutsal yazı aracılığıyla vahyedilmiş hakikati edinmesine karşıt olarak, zihinlerini belirli bir şekilde kullanmak yoluyla bilgi edinebileceğini vurguluyorlardı. Descartes ve Spinoza —birbirlerinden ne kadar farklı olurlarsa olsunlar— her ikisi de ilahiyat bilgisini, bilginin ana yapısından kopartarak özel bir köşeye yollamayı hedefliyorlardı.

Artık filozoflar insanların rasyonel yetilerini kullanarak doğrudan hakikatin farkına varabileceklerini öne sürüp ilahiyatçıların buyruklarını sorgularken, giderek artan sayıda bir grup bilgin de ilahiyatçıların rolü konusunda aynı görüşü paylaşıyordu. Fakat, bir

hakikat kaynağı olarak bu sözde felsefi kavrayışın da en az kutsal vahiy kadar keyfi olduğunu ileri sürüyorlardı. Bu bilginler gerçekliğin *ampirik** analizlerine öncelik verilmesi konusunda ısrar ediyorlardı. 19. yüzyılın başlangıcında Laplace güneş sisteminin kökenleri üzerine bir kitap yazmış ve Napoleon'a takdim etmişti. Napoleon, Laplace'ın çok kalın olan kitabında bir kez bile Tanrı'dan söz etmediğini belirttiğinde, Laplace şöyle yanıt verdi: "Bu hipoteze ihtiyacım yok, efendim." Bu bilginler artık doğa bilimcileri olarak adlandırılacaktı. Yine de, en azından 18. yüzyılın sonlarına kadar bilginin tanımlandığı biçimler bakımından, bilim ile felsefe arasında keskin bir ayrım olmadığını aklımızda tutmalıyız. O zamanlar, Immanuel Kant, astronomi ve şiir üzerine olduğu kadar metafizik hakkında da ders vermeyi tamamen münasip bir şey olarak görüyordu. Devletlerarası ilişkileri konu alan bir kitap da yazmıştı. Bilgi hâlâ birleşik bir alan olarak düşünülüyordu.

18. yüzyılın sonlarına doğru bazılarının şimdi felsefe ile bilim arasında "boşanma" diye adlandırdığı şey meydana geldi. Bu boşanma üzerinde ısrar edenler deneysel "bilimi" savunanlardı. "Hakikate" giden *biricik* yolun, deneysel gözlemlerden kalkılarak yapılan tümevarımlara dayanan kuramsallaştırma olduğunu söylüyorlardı. Ve bu gözlemler öyle bir şekilde yapılmalıydı ki, başkaları birbiri ardına bu gözlemleri tekrarlayabilsin ve böylece doğrulayabilsin. Bu bilginler, metafizik çıkarımın spekülasyon olduğu ve "doğruluk"-değeri** taşımadığı üzerinde ısrar ediyorlardı. Bu nedenle, kendilerini "filozof" olarak düşünmeyi reddettiler.

Yine aşağı yukarı tam bu zamanlarda ve aslında büyük ölçüde bu sözü geçen boşanmanın bir sonucu olarak, modern üniversite

---

* deneysel. –y.h.n.

** İng. truth-value. –y.h.n.

sistemi doğdu. Ortaçağ üniversitesinin çerçevesi üzerine inşa edilen modern üniversite, gerçekte oldukça farklı bir yapıydı. Ortaçağ üniversitesinden farklı olarak, modern üniversitenin tam gün çalışan, maaş ödenen profesörleri vardı ve bunların hemen hiçbiri din adamı değildi. Yalnızca "fakülteler"de değil, bu fakültelerin içindeki "bölümler"de ya da "kürsüler"de bir araya gelmişlerdi. Bu bölümlerden her biri, kendisinin tikel bir "disiplinin" mevkisi olduğunu ileri sürüyordu. Ve öğrenciler, öğrenim gördükleri bölüm tarafından tanımlanan unvanları almalarını sağlayan dersleri takip ediyordu.

Ortaçağ üniversitesinin dört fakültesi vardı: ilahiyat, tıp, hukuk ve felsefe. 19. yüzyılda neredeyse her yerde, felsefe fakültesi en az iki ayrı fakülteye bölündü. Bunlardan birisi "doğa bilimlerini" kapsıyordu. Diğeri ise bazen "beşeri bilimler",* bazen "güzel sanatlar" ya da "edebiyat" (ya da her ikisi) ve bazen de eski "felsefe" ismini muhafaza eden diğer konuları kapsıyordu. Üniversite, C. P. Snow'un sonradan "iki kültür" şeklinde adlandıracağı şeyi kurumsallaştırıyordu. Ve bu iki kültür birbiriyle savaşıyordu: Her biri bilgiye erişmek için kendisinin yegâne ya da en azından en iyi yol olduğunu savunuyordu. Bilimlerin vurgusu, deneysel (hatta deneyler yapılmasını içeren) araştırmalar yapılması ve hipotezlerin test edilmesi üzerineydi. Beşeri bilimlerin vurgusu ise, daha sonra hermenötik anlama olarak adlandırılan ve duygudaşlık kurmayı amaçlayan kavrayış üzerineydi. Bir zamanlar sahip oldukları birlikten bugün bize kalan tek miras ise, üniversitedeki bütün beşeri bilimler ile doğa bilimlerinin en yüksek unvan olarak PhD,** yani felsefe doktoru unvanı vermesidir.

---

* İng. humanities. –y.h.n.

** İng. doctor of philosophy. –y.h.n.

Doğa bilimleri, beşeri bilimlerin hakikate vakıf olabileceğini yadsıyordu. Daha önceki birleşik bilgi döneminde doğru, iyi ve güzel olanın arayışı, özdeş olmasa bile son derece iç içe geçmişti. Fakat şimdi doğa bilimcileri çalışmalarının iyi ya da güzel olanın arayışıyla hiçbir ilgisi olmadığını, sadece doğrunun peşinde olduklarını savunuyordu. İyinin ve güzelin aranmasını vasiyet olarak filozoflara bıraktılar. Ve filozofların pek çoğu bu işbölümünü kabul etti. Bu nedenle, bilginin iki kültür şeklinde bölünmesi aynı zamanda doğrunun aranması ile iyi ve güzelin aranması arasında yüksek bir engel oluşturmak anlamına gelmeye başladı. Bu da sırasıyla doğa bilimcilerinin "değerden-bağımsız" oldukları iddiasına haklılık kazandırdı.

19. yüzyılda, doğa bilimleri fakülteleri kendilerini disiplinler olarak adlandıran çeşitli alanlara böldüler: fizik, kimya, astronomi, zooloji, matematik ve diğerleri. Beşeri bilimler fakülteleri de kendilerini felsefe, klasikler (yani Yunanca ve Latince, Antik Çağ yazıları), sanat tarihi, müzikoloji, ulusal dil ve edebiyat ve başka dilsel alanların dilleri ve edebiyatları gibi alanlara ayırdılar.

En zor soru şuydu: Toplumsal gerçekliğin araştırılması hangi fakültede yapılmalıydı? 1789 Fransız Devrimi ve modern dünya-sistemde yol açtığı kültürel başkaldırı, böyle bir araştırmanın aciliyetini öne çıkardı. Fransız Devrimi oldukça devrimci iki düşünce yaydı. Birincisi, politik değişimin istisnai ya da tuhaf bir şey olmadığı, fakat normal ve bu nedenle de sürekli olduğuydu. İkinci düşünce ise "egemenliğin" —devletin kendi alanında özerk kararlar verme hakkı— bir monarkta ya da yasa yapıcı bir mecliste olmadığı (bunlara ait olmadığı), ama bir rejimi meşrulaştırabilen yegâne güçte, yani "halk"ta olduğuydu.

Fransız Devrimi'nin yaşadığı politik yenilgilere karşın, bu düşüncelerin her ikisi de rağbet gördü ve geniş bir şekilde benimsendi.

Eğer şimdi politik değişimin normal olduğu ve egemenliğin halkta bulunduğu düşünülüyorsa, herkes için şunları anlamak birdenbire bir zorunluluk haline geldi: Değişimin doğasını ve temposunu açıklayan şey neydi ve "halk" aldığı söylenen kararlara nasıl ulaşmıştı ve ulaşabilirdi? Bu, bizim daha sonra sosyal bilimler olarak adlandırmaya başladığımız şeyin toplumsal kökenidir.

Fakat "sosyal bilimler" neydi ve "iki kültür" arasındaki yeni savaşta kendilerini nasıl konumlandırıyorlardı? Bunlar yanıtlaması kolay sorular değildir. Aslında bu soruların hiçbir zaman tatmin edici bir tarzda yanıtlanmamış olduğu iddia edilebilir. Başlangıçta görünen manzara şuydu: Sosyal bilimler kendilerini "saf bilimler" ile "beşeri bilimler" arasında ortada bir yere yerleştirme eğilimindeydi. Ama ortada rahat bir durumda değillerdi. Çünkü sosyal bilimciler ayrı, üçüncü bir bilme tarzı geliştirmemişlerdi. Daha çok, sosyal bilimin "bilimsel" ya da "bilimci"* bir görüşüne doğru meyledenler ile sosyal bilimin "beşeriyetçi"** bir görüşüne doğru meyledenler arasında bölünmüşlerdi. Sosyal bilimler bağlı oldukları iki at tarafından karşıt yönlere doğru var güçleriyle çekiliyor ve parçalanıyormuş görüntüsü veriyordu.

Sosyal bilimlerin en eskisi, tabii ki binlerce yıl gerilere giden bir faaliyet ve isim olarak tarihtir. 19. yüzyılda tarih yazımında Leopold Ranke'nin ismiyle birlikte anılan bir "devrim" meydana geldi. Ranke tarihin *wie es eigentlich gewesen ist* (gerçekte nasıl olduysa öyle) yazılması gerektiği sloganını icat etti. Protesto ettiği şey, icat edilmiş hikâyeler dahil monarkları ya da ülkeleri göklere çıkartan öyküler anlatarak hagiyografiyle*** uğraşan tarihçilerin pratiğiydi.

* İng. scientistic. —y.h.n.

** İng. humanistic. —y.h.n.

*** Yaşam öyküsü anlatılan kişiyi göklere çıkaran biyografi kitabı. —y.h.n.

Ranke'nin önerdiği daha bilimsel, spekülasyon ve söylenceden sakınan bir tarihti.

Ranke aynı zamanda böyle bir tarihin yazılabileceği özel bir yöntem de öneriyordu: Olayları tasvir eden ve olayların geçtiği zamanda yazılmış belgeleri araştırmak. Nihayetinde, bu türden belgeler arşiv olarak tanımladığımız yerlerde saklanan belgelerdi. Yeni tarihçilerin varsayımı şuydu: Arşivlere girdiklerinde inceledikleri belgeler, zamanında aktörlerin gelecekteki tarihçiler için yazmadığı, ama o tarihte gerçekten ne düşündüklerini ya da en azından başkalarının ne düşünmesini istediklerini açığa vuran belgelerdi. Tabii ki tarihçiler, bu tür belgelerin sahte olmadığını kontrol etmek için dikkatlice incelenmeleri gerektiğini kabul ediyorlardı. Ama bir kez doğrulandıklarında, bu belgelerin sonraki kuşaktan tarihçinin davetsiz şekilde çıkıp geliveren önyargısından büyük ölçüde muaf oldukları düşünülüyordu. Önyargıyı asgariye indirmek için, tarihçiler "şimdi"nin değil, yalnızca "geçmiş"in tarihini yazabileceklerini savunuyorlardı. Çünkü şimdi hakkında yazmak kaçınılmaz olarak içinde bulunduğumuz anın tutkularının izini taşıyacaktı. Her ne olursa olsun (politik otoriteler tarafından denetlenen) arşivler aradan uzun bir zaman (elli yıldan yüzyıla kadar) geçtikten sonra ve arada bir tarihçiye "açılıyordu." Bu nedenle, tarihçiler normal durumda hiçbir zaman bugüne ilişkin önemli belgelere ulaşamıyordu. (20. yüzyılın sonlarına doğru pek çok hükümet, muhalif politikacılardan arşivlerini çok daha çabuk açmaları konusunda baskıyla karşılaştı. Ve bu açıklığın belirli bir etkisi olsa da, hükümetlerin sırlarını saklamak için yeni yollar bulduğu da bir gerçekti.)

Yine de, bu "bilimsel" eğilime karşın yeni tarihçiler doğa bilimleri fakültesinde yer almayı tercih etmediler. Daha çok beşeri bilimler fakültesinde yer almayı seçtiler. Bu garip görünebilir, çünkü bu tarihçiler spekülatif iddialarından ötürü felsefecilere karşı çıkıyor-

lardı. Buna ek olarak, yeni tarihçiler ampiristti ve bu yüzden doğa bilimcileri için sempatik duygular besledikleri düşünülebilirdi. Ama onlar genellikle büyük ölçekli genellemelere kuşkuyla yaklaşan ampiristlerdi. Bilimsel yasalar oluşturmakla, hatta hipotezler formüle etmekle ilgilenmiyorlardı. Sıkça her bir tikel "olayın" kendi tikel tarihi çerçevesinde analiz edilmesi gerektiğini savunuyorlardı. İnsan iradesi faktörü nedeniyle insanın toplumsal yaşamının temel bilimciler tarafından analiz edilen fiziksel fenomenlere hiç benzemediğini öne sürüyorlardı. Ve bizim bugün insan eylemliliği olarak adlandırdığımız şeye yapılan bu vurgu, yeni tarihçilerin kendilerini "doğa bilimci" olmaktan çok, "beşeriyetçi" olarak görmesine yol açtı.

Fakat onların bakış açısına göre hangi olaylar incelemeye değerdi? Tarihçilerin araştırma nesneleri hakkında kararlar vermesi gerekiyordu. Geçmişe ait yazılı belgelere güvenmeleri muhtemelen araştırabilecekleri şeyler açısından zaten bir sapma yaratıyordu, çünkü arşivlerdeki belgeler büyük ölçüde politik yapılarla bağları olan kişiler tarafından yazılmıştı –diplomatlar, devlet memurları, politik liderler. Bu belgeler, politik ya da diplomatik olayların güçlü etkilerini taşımayan fenomenler hakkında pek az şey ortaya koyuyordu. Üstelik, bu yaklaşım tarihçilerin yazılı belgelerin var olduğu bir alanı incelediğini varsayıyordu. O halde pratikte 19. yüzyılda tarihçiler ilk önce kendi ülkelerini ve ikinci olarak da "tarihsel uluslar" oldukları düşünülen, yani arşivlerde belgelenebilen bir tarihe sahip uluslar anlamına gelir gibi görünen başka ulusları araştırma eğilimindeydiler.

Fakat bu tarihçiler hangi ülkelerde konumlanmışlardı? Büyük çoğunluğu (muhtemelen yüzde 95'i) sadece beş alanda bulunuyordu: Fransa, Büyük Britanya, Birleşik Devletler ve daha sonra Almanya ve İtalya'yı oluşturacak olan çeşitli bölgeler. Dolayısıyla ilk olarak,

yazılan ve öğretilen tarih öncelikle bu beş ülkenin tarihiydi. Ayrıca karar verilmesi gereken başka bir sorun daha vardı: Fransa ya da Almanya gibi bir ülkenin tarihine neler dahil edilmeliydi? Bu ülkelerin coğrafi ve zamansal sınırları nelerdi? Çoğu tarihçi bugünkü toprak sınırlarını, hatta bugün iddia konusu olan sınırları kullanarak hikâyeyi mümkün olduğunca geriye doğru götürmeye karar verdi. Böylece Fransa'nın tarihi, 19. yüzyılda tanımlandığı haliyle Fransa'nın sınırları dahilinde meydana gelmiş olan her şeyin tarihi oldu. Bu elbette oldukça keyfi bir şeydi. Fakat bir amaca hizmet etti: çağdaş milliyetçi duyguların pekiştirilmesi. Dolayısıyla, bizzat devletler tarafından cesaret verilen bir pratikti.

Yine de, tarihçilerin kendilerini geçmişin araştırılmasıyla sınırlandırması pratiğinden şu sonuç çıkıyordu: Ülkelerinin karşılaştığı çağdaş durumlar hakkında söyleyecek pek az şeyleri vardı. Ve politik liderler şimdi hakkında çok daha fazla bilgiye ihtiyaç duyuyorlardı. Dolayısıyla bu amaca dönük olarak yeni disiplinler gelişti. Bunlar esas olarak üç taneydi: iktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji. Ama niçin geçmişi araştırmak için sadece bir disiplin, ama şimdiyi araştırmak için *üç* disiplin vardı? Çünkü 19. yüzyılın hâkim liberal ideolojisi, ısrarla *modernitenin* üç toplumsal alanın ayrışmasıyla tanımlandığını öne sürüyordu: pazar, devlet ve sivil toplum. Üç alanın farklı mantıklara göre işlediği savunuluyordu ve bunları —toplumsal yaşamda, dolayısıyla entelektüel yaşamda— birbirlerinden ayrı tutmanın iyi bir şey olduğu söyleniyordu. Bunların, her bir alan için uygun olacak şekilde farklı yollarla incelenmesi gerekiyordu: pazarın iktisatçılar tarafından, devletin siyaset bilimcileri tarafından ve sivil toplumun da sosyologlar tarafından.

Soru bir kez daha gündeme geliyor: Bu alanlar hakkında "nesnel" bilgiye nasıl ulaşabiliriz? Burada yanıt tarihçilerin verdiğinden farklıydı. Her bir disiplinde hâkim olmaya başlayan görüş şuydu:

yaşamın üç alanı —pazar, devlet ve sivil toplum— deneysel analizle ve tümevarıma dayalı genellemeyle ulaşılabilecek yasalar tarafından yönetiliyordu. Bu görüş tam da, temel bilimcilerin kendi araştırma nesneleri hakkında sahip oldukları görüşle aynıydı. Bu nedenle bu üç disiplini, tarihin olmak için can attığı idiyografik disipline —yani, toplumsal fenomenlerin biricikliği üzerine dayandırılan bir disipline— karşıt olarak nomotetik disiplinler (yani bilimsel yasalar arayışında olan disiplinler) biçiminde tanımlıyoruz.

Soru bir kez daha sorulacaktı: Çağdaş fenomenlerin incelenmesi için nereye odaklanmak gerekiyordu? Nomotetik sosyal bilimciler, tarihçiler gibi, öncelikle aynı beş ülkede konumlanmışlardı ve aynı şekilde öncelikle kendi ülkelerini inceliyorlardı (ya da en fazla beş ülke arasında karşılaştırmalar yapıyorlardı). Tabii bu durum toplumsal olarak ödüllendirildi. Ama buna ilaveten nomotetik sosyal bilimciler bu seçimi haklı çıkartacak yöntemsel bir argüman ortaya koydular. Önyargıdan kaçınmanın en iyi yolunun niceliksel veriler kullanmak olduğunu ve bu türden verilerin çok yüksek olasılıkla hemen şimdi kendi ülkelerinde bulunduğunu söylediler. Üstelik, eğer toplumsal davranışı yöneten genel yasaların olduğunu varsayıyorsak, bu fenomenlerin nerede incelendiğinin bir önemi olmadığını öne sürdüler. Çünkü belirli bir yerde ve zamanda doğru olan bir şeyin her yerde ve her zaman doğru olduğunu savunuyorlardı. O zaman niçin hakkında en güvenilir verilere —yani, en çok nicelikleştirilebilir ve tekrar edebilir verilere— sahip olduğumuz fenomenleri araştırmayalım?

Sosyal bilimcilerin bir başka sorunu daha vardı: Dört disiplin hep birlikte (tarih, iktisat, sosyoloji ve siyaset bilimi) gerçekte dünyanın sadece küçük bir bölümünü incelemişti. Fakat 19. yüzyılda beş ülke dünyanın başka pek çok parçasında sömürgeci bir yönetim uyguluyordu ve dünyanın başka bölgeleriyle de ticaret yapıyordu, hatta

savaşıyordu. Dünyanın geri kalanının da araştırılması önemli gözüktü. Buna karşın, dünyanın geri kalanı biraz farklıymış gibi görünüyordu ve Batı-yönelimli dört disiplini dünyanın "modern" olmadığı düşünülen parçaları için kullanmak sanki uygun değildi. Sonuç olarak, iki ilave disiplin doğdu.

Bu disiplinlerden birisi, antropoloji olarak adlandırıldı. İlk antropologlar resmi ya da fiili olarak sömürge yönetimi altındaki halkları incelediler. Üzerinde araştırma yaptıkları grupların modern teknolojiden yararlanmadıkları, kendilerine ait yazı sistemleri olmadığı ve kendi gruplarının ötesine uzanan dinleri olmadığı öncülüne göre çalışmalarını yürüttüler. Bu gruplar, bir tür anlamına gelecek şekilde "kabileler" olarak adlandırıldı: Bunlar (yaşadıkları bölge ve nüfusları bakımından) nispeten küçük gruplardı; ortak bir gelenek ve âdetler kümesine, ortak bir dile ve bazı durumlarda da ortak bir politik yapıya sahiptiler. 19. yüzyıl dilinde, onların "ilkel" halklar olduğu düşünülüyordu.

Bu halkları araştırmanın asli koşullarından birisi, düzeni ve antropoloğun güvenli erişimini garanti eden modern bir devletin politik yetki alanı içinde bulunmalarıydı. Bu halklar, onları inceleyenlerden kültürel olarak bu kadar çok farklı oldukları için, başlıca araştırma tarzı "katılımcı gözlem" şeklinde adlandırılan şeydi. Bu araştırma tarzında, araştırmacı belirli süre halkın içinde yaşar; onların dillerini öğrenmeyi ve bütün geleneksel biçimler dizisini kavramayı hedefler. Araştırmacı genellikle (gerek dilsel, gerekse kültürel olarak) yerel tercümanlardan yararlanır. Bu uygulama bir etnografi yazmak olarak adlandırılıyordu ve (kütüphanede ya da arşivlerde yapılan çalışmaya karşıt olarak) "alan araştırması"na dayanıyordu.

Bu halkların "tarihleri" olmadığı varsayılıyordu. Burada istisna, dışarıdan gelen modern insanların bir düzen dayatmasıyla ortaya

çıkıyordu. Bu da "kültürel temas"a, dolayısıyla belirli bir kültürel değişime yol açıyordu. Bu değişim şu anlama geliyordu:' Etnograf normal koşullarda (genellikle nispeten yakın bir tarihte gerçekleşen) kültürel temastan önce var oldukları haliyle gelenekleri yeniden kurmaya çalışıyordu. Daha sonra bu geleneklerin çok eski zamanlardan beri, sömürge yönetiminin dayatılmasına kadar var olmuş olduğu varsayılıyordu. Etnograflar dışarıdan gelip onları yöneten modern insanlara, bu halkların esas tercümanları olarak birçok bakımdan hizmet verdiler. Dışarıdan gelen bu yabancılara geleneksel yaşama biçimlerinin ardındaki mantığı anlaşılabilir bir dile çevirerek anlattılar. Etnograflar böylece, yönetimleri sırasında neler yapabilecekleri ve yapamayacakları (ya da yapmamaları gerektiği) konusunda yerel yöneticileri çok bilgili kılan bilgiler vererek sömürge yöneticilerine yararlı oldular.

Bununla birlikte, dünya sadece "modern" devletlerden ve sözüm ona bu ilkel halklardan oluşmuyordu. Pan-Avrupa alanının dışında başka geniş bölgeler de vardı ve bunların 19. yüzyılda adlandırıldığı biçimiyle "yüksek bir medeniyet"e sahip oldukları söyleniyordu; örneğin Çin, Hindistan, İran, Arap dünyası böyle bölgelerdi. Bütün bu bölgelerin bazı ortak özellikleri vardı: yazı, yazıda kullanılan hâkim bir dil ve Hıristiyanlık olmasa da tek bir hâkim "dünya" dini. Bu ortak özelliklerin nedeni tabii ki çok basitti. Bütün bu bölgeler geçmişte geniş alanları kapsayan bürokratik "dünya-imparatorlukların" alanıydı ve hatta bazen bugün de bu konumlarını sürdürüyorlardı. Dolayısıyla, ortak bir dil, ortak bir din ve pek çok ortak gelenek geliştirmişlerdi. Onları "yüksek medeniyetler" olarak adlandırırken kast ettiğimiz şey budur.

Bu bölgelerin hepsi 19. yüzyılda başka bir özelliği daha paylaşıyordu. Artık askeri ya da teknolojik olarak pan-Avrupa dünyası kadar güçlü değillerdi. Bu nedenle, pan-Avrupa dünyası onların "modern"

olmadığını düşünüyordu. Yine de, pan-Avrupalı standartlara vurulduğunda bile bu bölgelerde yaşayanlar açıkça "ilkel" halklar tanımına uymuyordu. O zaman şu soru gündeme geldi: Bu bölgeler nasıl araştırılabilirdi ve onlara ilişkin olarak neyin incelenmesi gerekiyordu? Kültürel bakımdan Avrupalılardan o kadar farklı oldukları; Avrupalı araştırmacıların dillerinden çok farklı dillerde yazılı metinleri olduğu ve dinleri Hıristiyanlıktan tamamen farklı olduğu için, öyle görünüyordu ki bu toplumları inceleyenler eğer onlar hakkında çok şey öğrenmek istiyorlarsa ezoterik* yetenekler konusunda uzun ve sabırlı bir eğitimden geçmeliydiler. Antik dinsel metinlerin çözümlenmesinde filolojik yetenekler özellikle yararlıydı. Bu tür yetenekleri edinen kişiler kendilerini Şarkiyatçılar olarak adlandırmaya başladılar. Bu isim, uzun bir süre Avrupalı entelektüel geleneklerde var olmuş klasik Batı-Doğu ayrımından kaynaklanıyordu.

Peki Şarkiyatçılar neyi araştırdılar? Bir anlamda, onların da etnografik çalışmalar yaptıkları söylenebilir; başka bir deyişle, keşfettikleri gelenekler dizisini tanımlamayı hedeflediler. Fakat bunlar çoğunlukla alan araştırmalarına dayanan etnografiler değildi. Daha çok metinlerin okunmasından kaynaklanan etnografilerdi. Şarkiyatçıların zihinlerinin gerisinde sürekli sordukları soru, bu "yüksek medeniyetlerin" pan-Avrupa dünyası gibi "modern" olmamasının nasıl açıklanması gerektiğiydi. Şarkıyatçıların ortaya koyar göründükleri yanıt, bu medeniyetlerin birleşik kültürlerinde onların tarihini "dondurmuş" ve Batılı Hıristiyan dünyasının yaptığı gibi "moderniteye" doğru ilerlemelerini imkânsız kılmış olan bir şeyin var olduğuydu. Buradan ulaşılan sonuç şuydu: Eğer bu ülkeler moderniteye doğru ilerlemek istiyorsa, pan-Avrupa dünyasının yardımına ihtiyaçları vardı.

* Sadece küçük bir topluluk tarafından anlaşılabilen. —y.h.n.

İlkel halkları inceleyen antropologlar-etnograflar ve yüksek medeniyetleri inceleyen Şarkiyatçıların ortak bir epistemolojik noktası vardı. Her iki kesim de türsel insani özelliklerin analiz edilmesine karşıt olarak araştırdıkları grubun tikelliğini vurguluyordu. Dolayısıyla tartışmanın nomotetik yanında değil, idiyografik yanında kendilerini daha rahat hissetme eğilimindeydiler. Çoğunlukla iki-kültür ayrımının bilim kampından çok beşeri, hermenötik kampa ait olduklarını düşünüyorlardı.

19. yüzyıl, burada ana hatlarıyla anlatılan bölüm yapıları ve vurguların –bir üniversiteden diğerine, bir ülkeden diğerine– şu ya da bu ölçüde yayılması ve tekrarlanmasına tanık oldu. Bilgi yapıları biçim kazanıyordu ve üniversiteler onlara barınacakları bir yer sağlamıştı. Ek olarak, her disiplindeki akademisyenler çalışma alanlarını sağlama almak için üniversiteler üstü örgütsel yapılar oluşturmaya başladılar. Kendi disiplinleri için dergiler yayımladılar. Kendi disiplinleriyle ilgili ulusal ve uluslararası dernekler kurdular. Kendi disiplinlerine ait olduğunu varsaydıkları kitapları gruplandırmak için kütüphane katalogları bile oluşturdular. 1914'e geldiğimizde isimler artık standart hale gelmişti. Bu isimler, en azından 1945'e, pek çok bakımdan da 1960'lara kadar yayılmaya ve büyük ölçüde hâkim olmaya devam etti.

Bununla birlikte, 1945'te dünyada çok önemli konularda değişimler oldu ve bunun bir sonucu olarak sosyal bilim disiplinlerinin düzenlenişi ciddi bir sorgulamaya maruz kaldı. Bu dönemde üç şey meydana geldi. İlk önce, ABD dünya-sistemin tartışmasız hegemonik gücüne dönüştü. Böylece ABD'nin üniversite sistemi en etkili sistem haline geldi. İkincisi, şimdi Üçüncü Dünya olarak adlandırılan ülkeler politik kargaşanın ve jeopolitik taleplerin öne sürüldüğü merkezler haline geldiler. Üçüncüsü, ekonomik olarak genişleyen bir dünya-ekonominin ve demokratikleştirici eğilimlerin güçlen-

mesi (fakülte, öğrenci ve üniversite sayısı bakımından), dünya üniversite sisteminde inanılmaz bir genişlemeye neden oldu. Bu üç değişim bir arada, daha önceki 100 ile 150 yılda gelişmiş ve güçlendirilmiş olan muntazam bilgi yapılarını alt üst etti.

Her şeyden önce ABD hegemonyasının ve Üçüncü Dünya'nın kendi taleplerini öne sürmesinin etkisini ele alalım. Bu iki şeyin birlikte meydana gelmesi, sosyal bilimler içindeki işbölümünün —Batı'yı inceleyen tarih, iktisat, sosyoloji, siyaset bilimi; dünyanın geri kalanını inceleyen antropoloji ile Şarkiyatçılık— Birleşik Devletler'deki politika yapıcılar için tümüyle yararsız olması anlamına geliyordu. ABD'nin Taocu kutsal yazıları çözümleyebilen akademisyenlerden çok, Çin Komünist Partisi'nin yükselişini analiz edebilen akademisyenlere gereksinmesi vardı. Bantu halklarının akrabalık ilişkileri kalıplarını inceleyebilen akademisyenlerden çok, Afrika'daki ulusal hareketlerin gücünü ya da şehirli bir emek gücünün büyümesini yorumlayabilecek akademisyenlere ihtiyacı vardı. Ve ne etnografların ne de Şarkiyatçıların bu konularda fazla bir yardımı dokunuyordu.

Bir çözüm vardı: Dünyanın bu diğer parçalarında meydana gelmekte olan şeyleri araştırmaları için tarihçiler, iktisatçılar, sosyologlar ve siyaset bilimcileri eğit. Bu yönelim, ABD'de (ve daha sonra dünyada) üniversite sisteminde devasa bir etkisi olan bir ABD icadının —"alan araştırmalarının"— kökenini oluşturuyordu. Fakat doğası itibariyle nispeten "idiyografik" görünen şeyle —coğrafi ya da kültürel bir "alanın" incelenmesi— iktisatçıların, sosyologların, siyaset bilimcilerin ve hatta şimdi bazı tarihçilerin "nomotetik" iddiaları nasıl uzlaştırılabilirdi? Bu ikileme yönelik olarak dahiyane bir entelektüel çözüm ortaya çıktı: "gelişme" kavramı.

1945'ten sonra kullanılmaya başlandığında, gelişme terimi tanıdık bir açıklayıcı mekanizmaya, bir aşamalar teorisine dayanıyordu.

Bu kavramı kullananlar ayrı ayrı birimlerin —"ulusal toplumların"— hepsinin aynı temel tarzda geliştiğini (böylece nomotetik talep karşılanmış oluyordu), ama farklı tempolarda geliştiğini (böylece bugün devletlerin ne kadar farklı göründükleri kabul edilmiş oluyordu) varsayıyordu. Presto!* O halde günümüzde "ötekileri" incelemek için spesifik kavramlar gündeme getirilebilir, diğer yandan da nihayetinde bütün devletlerin aşağı yukarı birbirine benzeyeceği ileri sürülebilirdi. Bu el çabukluğunun pratik bir yanı da vardı. Bu, "en gelişkin" devletin kendisini "daha az gelişmiş" devletler için bir model olarak önerebileceği ve gökkuşağının ucunda daha yüksek bir yaşam standartı ve daha liberal bir hükümet yapısı ("politik gelişme") vaat ederek, "daha az gelişmiş" devleti bir tür taklide zorlayabileceği anlamına geliyordu.

Açık ki bu ABD için kullanışlı bir entelektüel araçtı. Birleşik Devletler hükümeti ve kuruluşları belli başlı (hatta pek önem taşımayan) üniversitelerde alan araştırmalarının yayılmasını desteklemek için elinden geleni yaptı. Tabii ki bu tarihlerde ABD ile Sovyetler Birliği arasında bir soğuk savaş vardı. Sovyetler Birliği iyi bir şey görünce hemen anlardı. O da gelişme aşamaları kavramını benimsedi. Elbette Sovyet akademisyenler retorik amaçlarla terminolojiyi değiştirdiler, ama temel model esas olarak aynıydı. Bununla birlikte önemli bir değişiklik yaptılar: Sovyet versiyonunda ABD değil, Sovyetler Birliği model olarak kullanılmıştı.

Şimdi alan araştırmalarının etkisini, üniversite sisteminin yayılmasıyla bir araya getirdiğimizde ne olduğuna bir bakalım. Yayılma demek, daha fazla sayıda insanın doktora derecesi almayı istemesi demektir. Bu iyi bir şey gibi görünüyordu, ama bir doktora tezinin bilgiye "orijinal" bir katkı olması gerektiği koşulunu hatırlayın. Her

* Sanki sihir karışmış gibi birdenbire olan bir şey için kullanılır. —y.h.n.

ilave kişinin araştırma yapması, orijinallik için giderek daha zor bir arayış içinde olması demekti. Bu güçlük kaçak avlanmayı cesaretlendirdi, çünkü orijinallik disiplinlerin içinde bir yerde konumlanmak olarak tanımlanıyordu. Her disiplindeki kişiler daha önceden başka disiplinlere ait olan konularda alt-uzmanlıklar geliştirmeye başladı. Bu disiplinler arasındaki aşılmaz sınırların kayda değer şekilde örtüşmesine ve erozyona uğramasına yol açtı. Şimdi *politik* sosyologlar ve *sosyal* tarihçiler ve düşünülebilecek başka her türlü bileşim vardı.

Gerçek dünyadaki değişimler akademisyenlerin öztanımlarını etkiledi. Önceleri Batılı-olmayan dünyada uzmanlaşmış olan disiplinler, geleneksel olarak araştırma yaptıkları ülkelerde kendilerine politik bir kuşkuyla bakıldığını fark ettiler. Sonuç olarak, "Şarkiyatçılık" terimi tedrici olarak ortadan kalktı ve onun eski icracıları çoğunlukla tarihçilere dönüştüler. Antropoloji odaklanma alanını daha da radikal şekilde yeniden tanımlamaya zorlanmıştı, çünkü hem "ilkel" kavramı, hem de yansıttığı düşünülen gerçeklik ortadan kayboluyordu. Bazı bakımlardan antropologlar "eve döndüler", yani aralarından çoğu geldikleri ülkeleri de incelemeye başladılar. Diğer dört disipline gelince; şimdi ilk kez müfredatlarının önceden ilgilenmediği dünyanın çeşitli bölgelerinde uzmanlaşan fakülte üyeleri vardı. Modern ve modern-olmayan alanlar arasındaki bütün ayrım çözülmeye uğruyordu.

Bütün bunlar bir yandan geleneksel hakikatler hakkında giderek artan bir belirsizliğe yol açıyordu (bazen disiplinlerin içindeki "karışıklık" olarak adlandırılan şey). Öte yandan, özellikle Batılı-olmayan dünyadan gelen ya da alan araştırmalarının beslediği yeni eğitim görmüş Batılı akademisyen kadroların bir parçasını oluşturduğu artan sayıdaki akademisyenin, bu hakikatlerden bazılarını sorgulamasına neden olan sapkın eğilimlere kapıyı açıyordu. Sosyal

bilimlerde 1945-70 arasındaki dört tartışma dünya-sistemleri analizi için sahneyi hazırladı: Latin Amerika için Birleşmiş Milletler Ekonomi Komisyonu (ECLA) ve sonradan "bağımlılık teorisi"nin geliştirilmesi; Marx'ın "Asya tipi üretim tarzı" kavramının kullanışlılığı (bu komünist akademisyenler arasında yürütülen bir tartışmaydı); Batı Avrupalı tarihçiler arasındaki "feodalizmden kapitalizme geçiş" hakkındaki tartışma; "bütünsel tarih"* hakkındaki tartışma ve *Annales* tarihyazımı okulunun Fransa'da ve sonra dünyanın pek çok bölgesindeki zaferi. Bu tartışmaların hiçbirisi tamamen yeni değildi, ama her biri bu dönemde belirgin hale geldi. Sonuç, 1945'e kadar geliştikleri haliyle sosyal bilimlere büyük bir meydan okumaydı.

Merkez-çevre modeli, Üçüncü Dünya akademisyenlerinin esaslı bir katkısıydı. Doğru, 1920'lerde benzer bir şey önermiş olan bazı Alman coğrafyacılar ve yine 1930'larda Romanyalı sosyologlar vardı (ama o zamanlar Romanya'nın toplumsal yapısı Üçüncü Dünya'nınkine benziyordu). Fakat, ancak Raul Prebisch ve onun ECLA'daki Latin Amerikalı "genç Türkleri" 1950'lerde araştırmalar yapmaya başladığında, bu tema sosyal bilim akademisinde önemli bir odak noktası haline geldi. Temel düşünce çok basitti. Uluslararası ticaretin eşitler arasında bir ticaret olmadığını söylüyorlardı. Bazı ülkeler (merkez) ekonomik açıdan başkalarına göre daha güçlüydü ve dolayısıyla artı-değerin zayıf ülkelerden (çevre) merkeze akmasına imkân tanıyan koşullarla ticaret yapabiliyorlardı. Bazıları daha sonra bu süreci "eşitsiz mübadele" olarak adlandıracaktı. Bu analiz, eşitsizliğin düzeltilmesi için bir çare içeriyordu: Çevredeki devletlerin mübadeleyi orta vadede eşitleyecek mekanizmalar tesis etmek üzere işe koyulması.

* İng. total history. —y.h.n.

Tabii ki bu basit düşünce devasa bir ayrıntılar yığınını dışarıda bırakıyordu. Dolayısıyla şiddetli tartışmalara yol açtı. Tartışmalar bu görüşün yandaşları ile özellikle 19. yüzyılda David Ricardo tarafından yaygınlaştırılan uluslararası ticaret hakkındaki daha geleneksel görüşü savunanlar arasında geçiyordu. Ricardo'ya göre, herkes kendi "karşılaştırmalı avantajını" takip ederse, herkes azami faydayı elde edecekti. Fakat merkez-çevre modelinin yandaşlarının kendi arasında da tartışmalar yaşanıyordu. Bu model nasıl çalışıyordu? Eşitsiz mübadeleden kim gerçekten fayda sağlıyordu? Buna karşı etkide bulunmak için hangi önlemler etkili olacaktı? Ve bu önlemler ne ölçüde ekonomik müdahaleden çok politik eylemi gerekli kılıyordu?

"Bağımlılık" kuramcıları, merkez-çevre analizinin kendilerine ait farklı versiyonlarını bu son tema üzerinde geliştirdiler. Pek çoğu gerçekten herhangi bir eşitleyici eylemin olabilmesi için politik devrimin bir önkoşul olduğunu ısrarla savundu. Latin Amerika'da geliştiği biçimiyle bağımlılık kuramı görünüşte öncelikle Batılı güçler (özellikle ABD) tarafından uygulanan ve vaaz edilen ekonomi politikalarının bir eleştirisi gibi duruyordu. Andre Gunder Frank, büyük şirketlerin, merkez bölgelerdeki büyük devletlerin ve dünya-ekonomide "serbest ticareti" teşvik eden devletlerarası kuruluşların uyguladığı politikaların sonuçlarını tanımlamak için, "azgelişmişliğin gelişmesi" ifadesini icat etti. Azgelişmişlik, sorumluluğu azgelişmiş ülkelere ait olan orijinal bir durum değildi. Tarihsel kapitalizmin sonucuydu.

Fakat bağımlılık kuramları aynı zamanda, hatta belki daha büyük ölçüde Latin Amerikalı komünist partilerin bir eleştirisini de yapıyordu. Bu partiler gelişme aşamalarından oluşan bir kuram benimsemişlerdi: Latin Amerika ülkelerinin hâlâ feodal ya da "yarı-feodal" olduğunu, dolayısıyla bir "proletarya devrimi"ni öncelemesi gerek-

tiğini düşündükleri bir "burjuva devrimi" yaşanması gerektiğini söylüyordu. Buradan da şu sonucu çıkarıyorlardı ki, ardından ülkenin sosyalizme doğru ilerleyebilmesi için burjuva devrimini gerçekleştirmek üzere Latin Amerikalı radikallerin sözüm ona ilerici burjuvaziyle işbirliği yapması gerekiyordu. Pek çokları gibi Küba Devrimi'nden esinlenmiş olan *dependistas** resmi komünist çizginin, resmi ABD hükümetinin çizgisinin (ilk önce liberal burjuva devletler kur ve bir orta sınıf oluştur) bir versiyonundan ibaret olduğunu söylüyordu.

Dependistas, Latin Amerika devletlerinin zaten kapitalist sistemin bir parçası olduğunu, bu yüzden gerekli olanın şimdi sosyalist devrimler olduğunu ileri sürerek komünist partilerin bu çizgisine *kuramsal* olarak karşı çıktılar.

Bu arada Sovyetler Birliği'nde, Doğu Avrupa komünist devletlerinde ve Fransız ve İtalyan komünist partilerinin içinde "Asya tipi üretim tarzı" hakkında bir tartışma başlıyordu. Marx, oldukça kısa bir şekilde insanlığın gelişmesinin izlediği ekonomik yapıların oluşturduğu aşamalar dizisini ana hatlarıyla tanımlarken, tarif ettiği doğrusal gelişmeye yerleştirmekte güçlük çektiği bir kategori ortaya atmıştı. Bunu "Asya tipi üretim tarzı" olarak adlandırmıştı ve bu terimi tarihsel olarak en azından Çin'de ve Hindistan'da gelişmiş olan büyük, bürokratik ve otokratik imparatorlukları tarif etmek için kullanmıştı. Bunlar tam olarak, Marx'ın yazılarını okumakta olduğu Şarkiyatçıların "yüksek medeniyetler" dediği yapılardı.

1930'larda Stalin bu kavramı beğenmediğine kanaat getirdi. Görüşüne bakılırsa, bu kavram hem tarihsel olarak Rusya'yı, hem de o zamanlar başkanlığını yaptığı rejimi tarif etmek için kullanılabilirdi. Basitçe bu kavramı meşru tartışma zemininden çıkararak Marx'ı gözden

---

* Bağımlılık teorisi yanlıları. —y.h.n.

geçirmeye girişti. Bu eksiltme, Sovyet (ve diğer komünist) akademisyenler için bir dolu güçlük yarattı. Rus ve çeşitli Asya tarihlerinin çeşitli uğraklarını, meşruluğunu sürdüren "kölecilik" ve "feodalizm" kategorilerine uydurmak için eğip bükmek zorunda kaldılar. Ama kimse Joseph Stalin'le tartışmaya girmedi.

Stalin 1953'te öldüğünde, pek çok akademisyen konuyu tekrar açma ve belki Marx'ın orijinal düşüncesinde bir şey olabileceğini gündeme getirme fırsatı buldu. Ama bunu yapmak, gelişmenin kaçınılmaz aşamaları sorununun, dolayısıyla analitik bir perspektif ve politika talimatının yeniden tartışılmasına neden oldu. Bu durum akademisyenleri, dünyanın geri kalanındaki Marksist-olmayan sosyal bilimle benzer bir çizgiyi paylaşmaya zorladı. Aslında bu tartışma Kruşçev'in 1956'daki konuşmasının akademi alanındaki eşdeğeriydi. O zaman Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Genel Sekreteri olan Kruşçev, XX. Parti Kongresi'nde Stalin'in "kişilik kültüne" suçlamalar yöneltti ve daha önce hiç sorgulanmayan politikada "hatalar" yapıldığını teslim etti. Kruşçev'in konuşması gibi, Asya tipi üretim tarzı hakkındaki tartışma da kuşkulara yol açtı ve sözde ortodoks Marksizmin katı kavramsal mirasında çatlaklar oluşmasına neden oldu. 19. yüzyılın analitik kategorilerine, hatta nihayetinde Marx'ın kendi kategorilerine yeni bir bakışla bakmayı mümkün kıldı.

Eşzamanlı olarak, Batılı iktisat tarihçileri arasında modern kapitalizmin kökenlerine ilişkin bir tartışma yapılıyordu. Katılımcıların çoğu kendilerinin Marksist olduğunu düşünüyordu, ama herhangi bir partinin getirdiği sınırlamalara tabi değillerdi. Tartışmanın kökleri, Maurice Dobb'un *Studies in the Development of Capitalism**

* Türkçesi: *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, çev. F. Akar, Belge Yayınları, 1992. —y.h.n.

adlı kitabının 1946'da yayımlanmasına kadar uzanıyordu. Dobb, bir İngiliz Marksist iktisat tarihçisiydi. Amerikalı Marksist bir'iktisatçı olan Paul Sweezy her ikisinin de "feodalizmden kapitalizme geçiş" olarak adlandırdığı şeyin, Dobb tarafından açıklanışını sorgulayan bir makale yazdı. Bundan sonra, başka pek çok kişi de tartışmaya katıldı.

Bu tartışmada Dobb'un tarafında olanlar meseleyi ele alırken, dış dinamiklere dayanan açıklamalara karşı iç dinamiklere dayanan açıklamaları öne sürüyorlardı. Dobb, feodalizmden kapitalizme geçişin köklerini —özelde İngiltere'de— devletlere *içsel* olan unsurlarda bulmuştu. Sweezy, Dobb ve yandaşları tarafından, ticari akışlar başta olmak üzere *dışsal* faktörlere itibar etmekle ve üretim yapısındaki değişimlerin temel rolünü, dolayısıyla sınıf ilişkilerini görmezden gelmekle suçlanıyordu. Sweezy ve diğerleri ise, İngiltere'nin gerçekte geniş Avrupa-Akdeniz alanının bir parçası olduğunu ve bu alanın uğradığı dönüşümlerin İngiltere'de meydana gelen şeyleri açıkladığını öne sürerek yanıt veriyorlardı. Sweezy, Henri Pirenne'in çalışmasından aldığı ampirik verileri kullanıyordu. Henri Pirenne, Marksist-olmayan Belçikalı bir tarihçi ve Annales tarih yazımı okulunun atalarından biriydi. İleri sürdüğü ve oldukça iyi bilinen görüşüne göre, İslam'ın yükselişi Batı Avrupa ile ticaret yollarını kesmiş ve Batı Avrupa'yı ekonomik bir durgunluğa sokmuştu. Dobb'u destekleyenler, Sweezy'nin ticaretin önemini abarttığını (ki bu sözüm ona dışsal bir değişkendi) ve üretim ilişkilerinin can alıcı rolünü (ki bu da sözüm ona içsel değişkendi) ihmal ettiğini söylüyordu.

Bu tartışma birkaç nedenden ötürü önemliydi. Her şeyden önce (*dependistas*'ın argümanları gibi) politik içerimlerinin olduğu görülüyordu. Feodalizmden kapitalizme geçişin mekanizmaları hakkındaki sonuçların, kapitalizmden sosyalizme varsayımsal bir

geçişle ilgili içerimleri olabilirdi (ve aslında katılımcıların bazıları açıkça bu noktaya işaret etmişti). İkinci olarak, bütün tartışma aldıkları eğitim itibariyle iktisatçı olan pek çok kişiyi tarihsel verilere daha yakından bakmaya yöneltmişti. Bu veriler de, Fransa'da Annales grubu tarafından ortaya konmuş olan argümanların bazılarıyla tanışmalarını sağlamıştı. Üçüncüsü, böyle bir dil hiçbir zaman kullanılmış olmasa bile, tartışma esas olarak analiz birimi üzerineydi. Sweezy tarafı, (Avrupa-Akdeniz alanı gibi) içinde bir işbölümünün olduğu daha büyük bir birim yerine, toplumsal eylemin analiz edilebileceği birim olarak zaman içinde geriye doğru götürülen bir ülkeyi kullanmanın ne kadar anlamlı olduğu sorusunu gündeme getiriyordu. Dördüncü olarak, tıpkı Asya tipi üretim tarzı hakkındaki tartışmada olduğu gibi, bu tartışmanın da Marksizmin bir versiyonunun (yalnızca üretim ilişkilerini ve onu da sadece bir devletin sınırları içinde analiz eden versiyonunun) kabuğunu çatlatmak gibi bir sonucu oldu.

Bu tartışmaya katılanların hemen hepsi İngilizce konuşan akademisyenlerdi. Buna karşın, Annales grubu Fransa'da doğmuştu ve uzun süre Fransız kültürel etkisinin büyük olduğu yerlerdeki akademik dünyada etkili olmuştu: İtalya, İberya, Latin Amerika, Türkiye ve Doğu Avrupa'nın bazı bölgeleri. Annales grubu, 1920'lerde Lucien Febvre ve Marc Bloch'un öncülüğünde Fransız tarih yazımının büyük ölçüde idiyografik ve ampirik nitelikteki hâkim eğilimine karşı (ki bu eğilim ayrıca kendini neredeyse sadece politik tarihe adamıştı) bir protesto olarak doğmuştu. Annales grubu çeşitli karşı-doktrinler öne sürüyordu: Tarih yazımı "bütünsel" olmalıydı; yani bütün toplumsal alanlardaki tarihsel gelişmenin bütünsel bir resmine bakmalıydı. Aslında, bu gelişmenin ekonomik ve toplumsal dayanaklarının politik yüzeyden daha önemli olduğu, ayrıca bunları —her zaman arşivlerde olmasa da— sistematik olarak incelemenin müm-

kün olduğu düşünülüyordu. Ve tarihsel fenomenlere ilişkin uzun vadeli genellemeler gerçekte hem mümkün hem de istenir bir şeydi.

İki büyük savaş arasındaki yıllarda Annales'in etkisi düşük düzeydeydi. 1945'ten sonra birdenbire gelişti ve ikinci kuşak lider Fernand Braudel'in yönetimi altında Fransa'da ve sonra da dünyanın pek çok bölgesinde tarih yazımı sahnesinde hâkimiyet kurmaya başladı. İlk kez İngilizce konuşan dünyaya sızmaya başladı. Kurumsal olarak bakıldığında, Annales grubu Paris'te yeni bir üniversite kurumunu yönetmeye başladı. Bu kurum, şu öncül üzerine kurulmuştu: Tarihçiler öteki, geleneksel olarak daha nomotetik sosyal bilimlerin bulgularını öğrenmeli ve bunları tarihe dahil etmeli; bu sosyal bilimler de kendi çalışmalarında daha "tarihsel" hale gelmeliydi. Braudelci dönem, sosyal bilim disiplinlerinin kendi aralarındaki geleneksel yalıtılmışlığa dönük hem entelektüel hem de kurumsal bir saldırıyı temsil ediyordu.

Braudel, toplumsal zamanlar hakkında daha sonraki çalışmalar için de bir çerçeve sağlayan bir dil ortaya koydu. "Olayın-hâkimiyetindeki" ya da epizodik tarihi (*histoire événementielle*)* eleştirdi. Bununla "toz" olarak nitelendirdiği geleneksel idiyografik, ampirist, politik tarih yazımını kast ediyordu. Bu iki anlamda tozdu: Birincisi, çok kısa ömürlü fenomenlerden söz ediyordu; diğer yandan, gözümüze kaçıyor, altta yatan gerçek yapıları görmemizi engelliyordu. Fakat Braudel aynı zamanda zamandışı, ebedi hakikat arayışını da eleştiriyordu ve pek çok sosyal bilimcinin tamamen nomotetik çalışmasının mitsel bir nitelik taşıdığını düşünüyordu. Bu iki aşırı uç arasında iki kültürün ihmal ettiği iki başka toplumsal zaman olduğunu ısrarla savunuyordu: yapısal zaman (ya da uzun süren, fakat

* Fr. Olayları anlatan tarih. —y.h.n.

ebedi olmayan, tarihsel sistemlerin temelinde yatan asli yapılar) ve bu yapılar içindeki çevrimsel süreçler (ya da dünya-ekonomisinin genişlemeleri ya da daralmaları gibi orta vadeli eğilimler). Braudel, aynı zamanda analiz birimi meselesi üzerinde de duruyordu. İlk büyük eserinde, incelemekte olduğu 16. yüzyıldaki Akdeniz'in bir "*dünya-ekonomi*"* oluşturduğunu öne sürüyordu.

Bu dört tartışmanın hepsi esas olarak 1950'ler ve 1960'lar arasında gerçekleşti. Büyük ölçüde ayrı ayrı, birbirlerine referans yapmadan ve genellikle de birbirinden habersiz bir şekilde meydana geldi. Yine de kolektif olarak, bu tartışmalar mevcut bilgi yapılarının çok ciddi bir eleştirisini temsil ediyordu. Bu entelektüel başkaldırıyı, 1968 devrimlerinin kültürel şoku izledi. Ve bu olaylar, parçaları bir araya getirdi. 1968 Dünya Devrimi tabii ki öncelikle bir dizi önemli politik meseleyle ilgiliydi: ABD hegemonyası ve Vietnam Savaşı'na yol açan dünya politikaları; 1968 devrimcilerinin ABD ile bir danışıklı dövüş olarak gördüğü Sovyetler Birliği'nin nispeten pasif tutumu; Eski Sol hareketlerin statükoya karşı yürüttüğü muhalefette geleneksel etkisizliği. Bu meseleleri daha sonra tartışacağız.

Bununla birlikte, en güçlü tabanları dünya üniversiteleri olan 1968 devrimcileri bilgi yapıları hakkında çok sayıda meseleyi de gündeme getirdiler. Öncelikle, üniversitelerdeki akademisyenlerin —savaşla ilgili araştırmalar yapmış olan doğa bilimcileri ve özel harp çabaları için malzeme sağlamış olan sosyal bilimciler gibi— dünya statükosunu destekleyen çalışmalarda doğrudan politik olarak yer almasını sorguladılar. Daha sonra, ihmal edilmiş çalışma alanlarına dönük sorular gündeme getirdiler. Sosyal bilimlerde çok sayıda ezilen grubun ihmal edilmiş tarihleri anlamına geliyordu bu: kadınlar, "azınlık" grupları, yerli halklar, alternatif cinsel eğilimleri ya da

* Fr. économie-monde. —y.h.n.

pratikleri olan gruplar. Fakat sonunda bilgi yapılarının altında yatan temel epistemolojiler hakkında sorular sormaya başladılar. '

İşte bu noktada, 1970'lerin başına geldiğimizde insanlar bir perspektif olarak açık bir şekilde dünya-sistemleri hakkında konuşmaya başladı. Dünya-sistemleri analizi, analiz birimiyle ilgili kaygıyı, toplumsal zamansallıklarla ilgili kaygıyı ve farklı sosyal bilim disiplinleri arasına dikilmiş olan engellerle ilgili kaygıyı tutarlı bir şekilde bir araya getirmeye dönük bir çabaydı.

Dünya-sistemleri analizi her şeyden önce, ulusal devleti temsil eden standart analiz biriminin yerine "dünya-sistem" olarak adlandırılan bir analiz biriminin geçirilmesiydi. Bir bütün olarak bakıldığında, tarihçiler ulusal tarihleri, iktisatçılar ulusal ekonomileri, siyaset bilimciler ulusal politik yapıları ve sosyologlar da ulusal toplumları analiz ediyordu. Dünya-sistemleri analistleri, bu duruma kuşkuyla bakıyordu ve bu araştırma nesnelerinin herhangi birisinin gerçekten var olup olmadığını ve her ne olursa olsun, analizin odaklanması gereken en yararlı yer olup olmadığını sorguluyordu. Araştırma nesnesi olarak ulusal devletlerin yerine şimdiye kadar sadece üç varyant halinde var oldukları iddia edilen "tarihsel sistemleri" geçirdiler: mini-sistemler ve iki tür "dünya-sistemleri" --dünya-ekonomileri ve dünya-imparatorlukları.

Dünya-sistem'deki tireye ve dünya-sistemin iki alt-kategorisine dikkatinizi çekerim: dünya-ekonomileri ve dünya-imparatorlukları. Tire koymamızın nedeni, (bütün) dünya*nın* sistemleri, ekonomileri ve imparatorluklarından söz etmeyi değil, fakat bir dünya *olan* (ama muhtemelen ve aslında genellikle de bütün yerküreyi kapsamayan) sistemler, ekonomiler ve imparatorluklardan söz etmeyi amaçlamamızdır. Bu kavranması gereken ilk kilit kavramlardan birisidir. Şunu söyler: "Dünya-sistemler"de pek çok politik ve kül-

türel birimi bir arada kapsayan bir uzaysal/zamansal alanla uğraşıyoruz ve bu alan, belirli sistemik kurallara uyan bütünleşmiş bir faaliyetler ve kurumlar alanını temsil ediyor.

Gerçekte tabii ki kavram başlangıçta öncelikle bir "dünya-ekonomi" biçimini alan "modern dünya-sistem"e uygulanmıştı. Bu kavram, Braudel'in *Akdeniz* kitabındaki kullanımdan uyarlanmıştı ve onunla ECLA'nın merkez-çevre analizini birleştirmişti. Öne sürülen tez şuydu: Modern dünya-ekonomi, kapitalist bir dünya-ekonomiydi. Şimdiye kadar gördüğümüz ilk dünya-ekonomi değildi bu; ama bu kadar uzun süre ayakta kalabilmiş ve gelişebilmiş ilk dünya-ekonomiydi ve bunu, tam da bütünüyle kapitalist olmakla başarmıştı. Eğer kapitalist olan alan bir devlet değil de, daha çok bir dünya-ekonomiyse, o zaman Dobb'un feodalizmden kapitalizme geçiş hakkındaki içsel açıklaması pek bir anlam ifade etmiyordu: Çünkü geçişin aynı dünya-sistem içinde çeşitli defalar, her devlette ayrı ayrı gerçekleştiğini ima ediyordu.

Analiz biriminin bu şekilde formüle edilmesinin eski düşüncelerle başka bir bağlantısı daha vardı. Macar (daha sonra Britanyalı) iktisat tarihçisi Karl Polanyi, üç ekonomik örgütlenme biçimi arasındaki ayrım üzerinde ısrarla durmuştu. Bunları şöyle adlandırmıştı: karşılıklı* (bir tür doğrudan değiş tokuş), yeniden-dağıtımcı** (bu biçimde, mallar toplumsal merdivenin alt basamaklarından yukarıya doğru gider, daha sonra kısmi olarak alt basamaklara geri döner) ve pazar (bu biçimde ise mübadele parasal formlarla kamusal bir alanda gerçekleşir). Tarihsel sistem tiplerine ilişkin kategoriler —mini-sistemler, dünya-imparatorlukları ve dünya-ekonomileri— Polanyi'nin üç ekonomik örgütlenme biçimini ifade etmenin başka

* İng. reciprocal. —y.h.n.

** İng. redistributive. —y.h.n.

bir yolu gibi gözüküyordu. Mini-sistemler karşılıklılığı, dünya-imparatorlukları yeniden dağıtımı ve dünya-ekonomileri de pazar mübadelesini kullanıyordu.

Prebisch'in kategorileri de kapsanmıştı. Kapitalist bir dünya-ekonomiyi, merkeze özgü üretim süreçleri ile çevresel üretim süreçleri arasındaki eksenel bir işbölümünün karakterize ettiği söyleniyordu ve bu işbölümü merkeze özgü üretim süreçlerine katılanlara fayda sağlayarak eşitsiz bir mübadeleyle sonuçlanıyordu. Bu tür süreçler belirli ülkelerde bir araya gelme eğilimi gösterdiği için, merkez ve çevre alanlardan (hatta merkez ve çevre devletlerden) söz ederek kısaltılmış bir dil kullanılabilirdi. Fakat şunun sürekli akılda tutulması gerekiyordu: Merkeze özgü ve çevresel olan, devletler değil üretim süreçlerinin kendisiydi. Dünya-sistemleri analizinde, merkez-çevre şeyleştirilmiş, yani ayrı ayrı özsel anlamlara sahip olan bir terim çifti değil, *ilişkisel* bir kavramdır.

O halde bir üretim sürecini merkeze özgü ya da çevresel kılan nedir? Yanıtın, tikel süreçlerin hangi ölçüde nispeten tekelleştiği ya da nispeten serbest pazarda gerçekleştiğinde yattığı ortaya çıkıyordu. Nispeten tekelleşmiş olan süreçler, serbest pazarda gerçekleşenlere göre çok daha kârlıydı. Bu merkeze özgü süreçlerin konumlandığı ülkeleri daha zengin kılıyordu. Ve tekelleşmiş ürünlerin, pazarda pek çok üreticinin ürettiği ürünler karşısındaki eşitsiz gücü dikkate alındığında, merkez ve çevrede üretilen ürünler arasındaki mübadelenin nihai sonucu şuydu: Çok sayıda merkeze özgü sürece sahip olan ülkelere doğru bir artı-değer akışı oluyordu. Burada artı-değer akışıyla kast edilen, çeşitli yerel üretimlerden gelen gerçek kârların büyük bir bölümüdür.

İki bakımdan Braudel'in etkisi canalıcıydı. İlk olarak, kapitalizm ve uygarlık üzerine yaptığı sonraki çalışmasında, Braudel ısrarla ser-

best pazar alanı ile tekeller alanı arasında sert bir ayrım yapıyordu. Yalnızca ikincisini kapitalizm olarak adlandırıyordu ve serbest pazarla aynı şey olmak şurada kalsın, kapitalizmin "pazar-karşıtı" olduğunu söylüyordu. Bu kavram, hem özü itibariyle hem de terminolojik olarak (Marx dahil) klasik iktisatçılar tarafından pazar ile kapitalizmin bir bütün olarak görülmesine karşı doğrudan bir saldırıya işaret ediyordu. Ve ikinci olarak, Braudel'in toplumsal zamanların çokluğu üzerinde ısrarla durması ve *longue durée** olarak adlandırdığı yapısal zamana yaptığı vurgu, dünya-sistemleri analizi açısından merkezi bir unsur haline geldi. Dünya-sistemleri analistleri için *longue durée*, tikel bir tarihsel sistemin süresiydi. Böylece, bu tür bir sistemin işleyişi hakkında yapılan genellemeler zamandışı, ebedi hakikatler ileri sürüyormuş gibi görünme tuzağından kurtulmuş oluyordu. Eğer bu tür sistemler ebedi değilse o zaman şu sonuç çıkıyordu ki, bu sistemlerin başlangıçları, "geliştikleri" dönem boyunca süren yaşamları ve yaşamlarının sonunda geçişler vardı.

Bir yandan bu görüş, fenomenlere uzun dönemler boyunca ve büyük mekânlar içinde bakan sosyal bilimlerin tarihsel olması gerektiği konusundaki ısrarı güçlendiriyordu. Ama aynı zamanda bütün bir "geçişler" sorununu gündeme getirmiş ya da yeniden gündeme taşımıştı. Dobb ve Sweezy, feodalizmden kapitalizme geçişle ilgili olarak oldukça farklı açıklamalar ortaya koymuşlardı; ama geçişi açıklayan faktörler ne olursa olsun, bunun kaçınılmaz bir süreç olduğu görüşünü paylaşıyorlardı. Bu inanç, gerek klasik liberal düşünceyi, gerekse klasik Marksist düşünceyi şekillendirmiş olan Aydınlanma'nın ilerleme kuramını yansıtıyordu. Dünya-sistemleri analistleri, ilerlemenin kaçınılmazlığı konusunda şüpheci davranmaya başladı. İlerlemeyi bir kesinlikten çok bir olasılık olarak

* Fr. uzun süre. —y.h.n.

görüyorlardı. Hatta kapitalist bir dünya-ekonominin kuruluşunun bir ilerleme olarak tanımlanabileceğinden bile emin değillerdi. Kuşkucu tutumları, "Asya tipi üretim tarzı" başlığı altında gruplandırılan sistemlere ilişkin gerçeklikleri, insanlık tarihinin açıklanmasına dahil etme imkânı tanıyordu. Artık bu yapıların, doğrusal bir tarihsel eğri üzerinde belirli bir noktaya yerleştirilip yerleştirilemeyeceği konusunda endişelenmeye gerek yoktu. Ve şimdi birisi kalkıp (meydana gelmeyebileceği olasılığını da pekâlâ gerçek bir alternatif gibi düşünerek), niçin feodalizmden kapitalizme geçiş diye bir şeyin meydana geldiğini sorabilirdi; bu geçişin kaçınılmazlığını varsaymayıp sadece dolaysız nedenlerinin neler olduğunu araştırabilirdi.

Dünya-sistemleri analizindeki üçüncü unsur, sosyal bilimlerin geleneksel sınırlarına boyun eğmemesiydi. Dünya-sistemleri analistleri, bütünsel toplumsal sistemleri *longue durée* boyunca analiz ediyorlardı. Böylece, bir zamanlar sadece tarihçilerin ya da iktisatçıların veya siyaset bilimcilerin ya da sosyologların ilgi alanına girdiği düşünülen malzemeleri analiz etme ve bunları tek bir analitik çerçevede analiz etme konusunda kendilerini özgür hissediyorlardı. Sonuçta ortaya çıkan dünya-sistemleri analizi çok-disiplinli değildi, çünkü analistler bu disiplinlerin entelektüel meşruluğunu kabul etmiyordu. Tek disiplinli bir yaklaşımları vardı.

Tabii ki üçlü eleştiriler kümesi —analiz birimleri olarak devletler değil dünya-sistemler, *longue durée* üzerinde ısrarla durma ve tek disiplinli bir yaklaşım— çok sayıda kutsal ineğe yapılmış bir saldırı demekti. Bir karşı saldırı tamamen beklenebilir bir şeydi. Bu karşı saldırı hemen ve şiddetli bir şekilde dört kamptan geldi: nomotetik

pozitivistler, ortodoks Marksistler, devletin özerkliğini savunanlar* ve kültürel tikelciler. Her birinin temel eleştirisi şuydu ki, kendi temel öncülleri dünya-sistemleri analizi tarafından kabul görmemişti. Kuşkusuz doğruydu bu, ama tahrip gücü yüksek bir entelektüel argüman sayılmazdı.

Nomotetik pozitivistler, dünya-sistemleri analizinin esas olarak anlatısal olduğunu, çünkü kuramsallaştırmasının titizlikle test edilmiş hipotezlere dayanmadığını ileri sürüyordu. Aslında genellikle dünya-sistemleri analizinin çoğu önermesinin yanlışlanabilir olmadığını, dolayısıyla yapıları gereği geçersiz olduklarını savundular. Bu, kısmen araştırmanın yeterince (ya da hiçbir şekilde) nicelikleştirilmediği konusunda bir eleştiridir. Kısmen de karmaşık durumların yeterince (ya da hiçbir şekilde) açıkça tanımlanmamış, basit değişkenlere indirgenmemiş olmasıyla ilgili bir eleştiridir. Kısmen de, değer-yüklü öncüllerin analitik çalışmaya izinsiz bir şekilde dahil edilmiş olduğu konusunda bir imadır.

Tabii ki bu eleştiri, gerçekte, dünya-sistemleri analizinin nomotetik pozitivizme yönelttiği eleştirilerin tersine çevrilmesidir. Dünya-sistemleri analizi ısrarla karmaşık durumları daha basit değişkenlere indirgemek yerine, gerçek toplumsal kurumların anlaşılması için bütün sözüm ona basit değişkenlerin karmaşık hale getirilmesi ve bir bağlama kavuşturulması yönünde çaba gösterilmesi gerektiğini savunur. Dünya-sistemleri analistleri, kendi başına nicelikleştirmeye karşı değildir (yararlı şekilde nicelikleştirilebilir şeyleri nicelikleştireceklerdir). Fakat (sarhoş hakkındaki eski fıkranın bize öğrettiği gibi) sadece daha iyi ışık olduğu için kayıp anahtarı sokak lambasının altında (daha fazla nicelikleştirilebilir verilerin olduğu yerde) aramanın yanlış olduğunu düşünürler.

* İng. state autonomists. —y.h.n.

Entelektüel sorunun ne olduğuna bakılarak en uygun veriler aranır; bir sorun, ona ilişkin sağlam, niceliksel veriler olduğu için seçilmez. Bu tartışma, Fransızların söylediği gibi bir sağırlar diyaloğudur. Nihayetinde, mesele doğru metodolojiye ilişkin soyut bir mesele değildir. Dünya-sistemleri analistlerinin mi, yoksa nomotetik pozitivistlerin mi tarihsel gerçeklik hakkında daha makul açıklamalar getirdiği, dolayısıyla hangisinin uzun vadeli, büyük ölçekli toplumsal değişimi daha fazla aydınlatabildiği meselesidir.

Nomotetik pozitivistler bazen dar ve keyifsiz bir entelektüel kısıtlamalar kümesi konusunda ısrarcı davranıyor izlenimi veriyorlarsa, sözüm ona ortodoks Marksistler de onlarla yarış ediyorlardı. Ortodoks Marksizm, klasik liberalizmle paylaştığı 19. yüzyıl sosyal bilim imgesine saplanıp kalmıştı: Kapitalizm feodalizme göre kaçınılmaz bir ilerlemedir; fabrika sistemi, kapitalist üretim sürecinin en mükemmel örneğidir; toplumsal süreçler doğrusaldır; ekonomik temel, daha az temel olan politik ve kültürel üstyapıyı kontrol etmektedir. Ortodoks bir iktisat tarihçisi olan Robert Brenner'in dünya-sistemleri analizini eleştirmesi, bu bakış açısının iyi bir örneğidir.

O halde dünya-sistemleri analizinin Marksist eleştirisi şöyleydi: Bir merkez-çevre işbölümü eksenini tartışırken, dünya-sistemleri analizi dolaşımcı* bir tutum takınıyordu ve artı-değerin üretime dayalı** temelini ve toplumsal değişimin merkezi açıklayıcı değişkeni olarak burjuvazi ile proletarya arasındaki sınıf mücadelesini ihmal ediyordu. Dünya-sistemleri analizi ücretli olmayan emeği, anakronik ve yok olma yolunda bir şey olarak değerlendirememekle suçlanıyordu. Bir kez daha, eleştirmenler kendilerine yöneltilen

* İng. circulationist. —y.h.n.

** İng. productionist. —y.h.n.

eleştirileri tersine çeviriyordu. Dünya-sistemleri analistleri, ücretli emeğin kapitalist bir sistem içindeki pek çok emek gücü denetim biçiminden sadece birisi olduğunu ve sermayenin bakış açısından bakıldığında, hiç de en kârlı biçim olmadığını ısrarla öne sürmüşlerdi. Sınıf mücadelesinin ve diğer bütün toplumsal mücadele biçimlerinin ancak bir bütün olarak ele alınan dünya-sistem içinde anlaşılabileceği ve değerlendirilebileceğini savunmuşlardı. Ve kapitalist dünya-ekonomi içindeki devletlerin, onları belirli bir üretim tarzına sahip olarak sınıflandırmayı mümkün kılan bir özerklik ya da yalıtılmışlıktan yoksun olduklarını iddia etmişlerdi.

Devletin özerkliğini savunan eleştiri, ortodoks Marksist eleştirinin biraz tersidir. Ortodoks Marksizm, dünya-sistemleri analizinin, üretim tarzının belirleyici merkezi niteliğini görmezden geldiğini iddia ediyordu. Devletin özerkliğini savunanlar ise dünya-sistemleri analizinin politik alanı, gerçeklikleri ekonomik temelden türemiş, onun tarafından belirlenmiş bir alana dönüştürdüğünü ileri sürmekteydiler. Sosyolog Theda Skocpol ve siyaset bilimci Aristide Zolberg'in eleştirileri bunları gündeme getirir ve Alman tarihçi Otto Hintze'nin ilk dönem çalışmalarından esinlenmişlerdir. Bu grup ısrarla, bu alanlar basitçe kapitalist dünya-ekonominin bir parçası şeklinde düşünüldüğünde, devlet düzeyinde ya da devletlerarası düzeyde olan bitenin açıklanamayacağını öne sürer. Onlara göre bu alanlardaki eylemi yöneten harekete geçirici nedenler özerktir ve pazardaki davranış dışındaki baskılara yanıt verirler.

Son olarak, kültürel çalışmalara bağlı çeşitli "post"-kavramların yükselişiyle birlikte, dünya-sistemleri analizi devletin özerkliğini savunanlar tarafından kullanılan argümanlara benzer argümanların saldırısına uğradı. Dünya-sistemleri analizinin üstyapıyı (bu durumda kültürel alan), ekonomik temelden türettiği ve kültürel alanın merkezi ve özerk gerçekliğini göz ardı ettiği söylenmektedir

(örneğin kültürel sosyolog Stanley Aronowitz'in eleştirisine bakınız). Her ne kadar dünya-sistemleri analistleri kendilerini bu düşünce okullarından her ikisinin de eleştirmeni olarak görüyorlarsa da, hem nomotetik pozitivizmin hem de ortodoks Marksizmin hatalarını taşımakla suçlanmaktadırlar. Dünya-sistemleri analizine, sadece "büyük anlatının" başka bir versiyonundan ibaret olduğu eleştirisi yöneltilir. Dünya-sistemleri analizinin kendisini "bütünsel tarihe" adadığı iddiasına rağmen, ekonomizmle, yani insan faaliyetinin diğer alanlarına göre ekonomik alana öncelik vermekle suçlanır. Avrupa-merkezciliğe yönelttiği başlangıçtaki güçlü eleştirisine karşın, farklı kültürel kimliklerin indirgenemez özerkliğini kabul etmediği için, Avrupa-merkezci olmakla suçlanır. Kısacası, dünya-sistemleri analizi "kültür"ün merkeziliğini ihmal etmektedir.

Tabii ki dünya-sistemleri analizi aslında büyük bir anlatıdır. Dünya-sistemleri analistleri, bilgi faaliyetinin bütün biçimlerinin zorunlu olarak büyük anlatılar içerdiğini, ama bazı büyük anlatıların diğerlerine göre gerçekliği daha yakından yansıttığını ileri sürerler. Bütünsel tarih ve tek disiplinlik üzerinde ısrar ederken, ekonomik bir temelin yerine sözüm ona kültürel bir temeli geçirmeyi reddederler. Daha ziyade, söylemiş olduğumuz gibi, ekonomik, politik ve sosyo-kültürel analiz tarzları arasındaki çizgileri ortadan kaldırmayı hedeflerler. Her şeyden önce, dünya-sistemleri analistleri banyo suyunu dökerken bebeği de suyla birlikte atmayı arzulamazlar. Bilimciliğe karşı olmak, bilime karşı olmak demek değildir. Zamandışı yapılar kavramına karşı olmak, (zamanla-sınırlanmış) yapılar olmadığı anlamına gelmez. Disiplinlerin mevcut örgütlenmesinin üstesinden gelinmesi gereken bir engel olduğunu düşünmek (ne kadar geçici ya da bulgulayıcı* nitelikte olursa olsun), kolektif olarak ulaşılmış bilginin var olmadığı anlamına gelmez. Evrenselcilik

* İng. heuristic. —y.h.n.

kılığına bürünmüş tikelciliğe karşı olmak, bütün görüşlerin eşit derecede geçerli olduğu ve çoğulcu bir evrenselcilik arayışının beyhude olduğu anlamına gelmez.

Bu dört eleştirinin ortaklaşa taşıdıkları özellik, dünya-sistemleri analizinin tarihi anlatırken merkezi bir aktörden yoksun olmasıdır. Nomotetik pozitivizme göre merkezi aktör bireydir, *homo rationalis*'tir.* Ortodoks Marksizme göre, merkezi aktör sanayi proletaryasıdır. Devletin özerkliğini savunanlar içinse politik insandır. Kültürel tikelcilere göre ise başka herkesten farklı olan ve başka herkesle özerk bir söylem içine giren her birimiz, bir aktörüzdür. Dünya-sistemleri analizine gelince, ona göre bu aktörler, tıpkı sıralanabilir uzun yapılar listesi gibi, bir sürecin ürünüdürler. Öteden beri hep var olan** atomik unsunlar olmayıp, ortaya çıktıkları ve üzerinde etkide bulundukları sistemik bir karışımın parçasıdırlar. Özgürce hareket ederler, ama özgürlükleri kendi yaşam öyküleri ve bir parçası oldukları toplumsal hapishaneler tarafından kısıtlanmıştır. Onların hapishanelerini analiz etmek, onları özgürleşebilecekleri azami derecede özgürleştirir. Her birimiz kendi toplumsal hapishanelerimizi analiz ettiğimiz ölçüde, kendimizi o kısıtlamalardan özgürleşebileceğimiz ölçüde özgürleştiririz.

Son olarak şunun vurgulanması önem taşıyor: Dünya-sistemleri analistleri için zaman ve uzay —ya da daha çok ZamanUzay*** bağlantılı birleşimi— bir şekilde orada var olan ve çerçeveleri içinde toplumsal gerçekliğin var olduğu değişmeyen dışsal gerçeklikler değildir. ZamanUzay sürekli olarak değişim geçiren inşa edilmiş gerçekliklerdir ve inşaları, analiz etmekte olduğumuz toplumsal

* Davranışları sadece akılcı nedenlere dayanan insan. —y.h.n.

** İng. primordial. —y.h.n.

*** İng. TimeSpace. —y.h.n.

gerçekliğin ayrılmaz bir parçasıdır. İçinde yaşadığımız tarihsel sistemler aslında sistemiktir, ama aynı zamanda tarihseldir. Zaman içinde aynı kalırlar, fakat buna karşın hiçbir zaman bir dakikadan diğerine aynı değillerdir. Bu bir paradokstur, ama bir çelişki değil-dir. Kaçınamayacağımız bu paradoksla başa çıkma yeteneği, tarih-sel sosyal bilimlerin başlıca görevidir. Bu bir muamma değildir, ama bir meydan okumadır.

2

KAPİTALİST BİR DÜNYA-EKONOMİ OLARAK MODERN DÜNYA-SİSTEM

Üretim, Artı-değer ve Kutuplaşma

Şimdi içinde yaşadığımız dünyanın, modern dünya-sistemin kökenleri 16. yüzyıldadır. Bu dünya-ekonomi o zamanlar sadece yerkürenin bir parçasında, öncelikle Avrupa ve Amerika Kıtası'nın bazı kısımlarında konumlanmıştı. Zamanla bütün yerküreyi kaplayacak şekilde genişledi. Şimdi ve geçmişte de her zaman bir *dünya-ekonomiydi*. Şimdi ve geçmişte de her zaman *kapitalist* bir dünya-ekonomiydi. Bu iki terimin, dünya-ekonomi ile kapitalizmin neyi tanımladığını açıklayarak başlamalıyız. O zaman modern dünya-sistemin tarihsel hatlarını –kökenlerini, coğrafyasını, zamansal gelişimini ve çağdaş yapısal krizini– değerlendirmek daha kolay olacaktır.

Bir dünya-ekonomi (Braudel'in *économie-monde*'u) ile şunu kast ediyoruz: Bir dünya-ekonomi, içinde bir işbölümü olan ve bu yüzden temel ya da asli malların dikkate değer bir büyüklükte içsel mübadelesinin yapıldığı, sermaye ve emek gücü akışlarının gerçekleştiği büyük bir coğrafi alandır. Bir dünya-ekonominin tanımlayıcı bir özelliği, birleştirici bir politik yapıyla sınırlanmamış olmasıdır. Dünya-ekonominin içinde pek çok politik birim vardır ve bunlar modern-dünya sistemimizde devletlerarası bir sistemde gevşek bir

şekilde birbirine bağlanmıştır. Ve bir dünya-ekonomi kendi bünyesinde –çok sayıda dini icra eden, çok sayıda dili konuşan, gündelik kalıplarında kendi aralarında farklılık gösteren– pek çok kültür ve grup barındırır. Bazı ortak kültürel kalıplar geliştirmedikleri anlamına gelmez bu. Geliştirirler ve biz bunu bir jeokültür olarak adlandıracağız. Bu şu anlama gelir ki, bir dünya-ekonomide ne politik ne de kültürel bir homojenlik beklenmelidir ve zaten yoktur. Yapıyı en çok birleştiren, onun içinde inşa edilmiş olan işbölümüdür.

Kapitalizm kâr amacıyla pazarda satış yapan üretici bireyler ya da firmaların varlığından ibaret değildir. Bu türden kişiler ya da firmalar dünyanın her yanında binlerce yıldır zaten vardı. Ücret için çalışan insanların varlığı da bir tanımlama için yeterli değildir. Kapitalist bir sistemde olduğumuzu, ancak sistem sermayenin *sonsuz* birikimine öncelik verdiğinde söyleyebiliriz. Böyle bir tanımlama kullandığımızda, sadece modern dünya-sistemin kapitalist bir sistem olduğu ortaya çıkar. Sonsuz sermaye birikimi oldukça basit bir kavramdır: İnsanların ve firmaların daha da çok sermaye biriktirmek için sermaye biriktirdikleri ve bunun sürekli ve sonsuz bir süreç olduğu anlamına gelir. Bir sistemin böyle sonsuz bir birikime "öncelik verdiğini" söylerken şunu kast ediyoruz: Yapısal mekanizmalar vardır ve başka gerekçelerle hareket edenler bir şekilde bu mekanizmalar tarafından cezalandırılır; nihayetinde toplumsal sahneden silinirler. Diğer yandan, uygun gerekçelerle hareket edenler ödüllendirilir ve başarılı olurlarsa zenginleştirilir.

Bir dünya-ekonomi ve bir kapitalist sistem el ele gider. Dünya-ekonomiler genel bir politik yapıyı ya da homojen bir kültürü birleştiren çimentodan yoksun oldukları için, bunları bir arada tutan, işbölümünün etkinliğidir. Ve bu etkinlik de kapitalist bir sistemin sağladığı sürekli olarak genişleyen zenginliğin bir fonksi-

yonudur. Modern zamanlara kadar kurulmuş olan dünya-ekonomiler ya parçalandılar ya da *manu militari*[*] dünya-imparatorluklarına dönüştüler. Tarihsel olarak uzun süre yaşamış olan tek dünya-ekonomi, modern dünya-sistem olmuştur ve işte bu nedenle modern dünya-sistemin tanımlayıcı özelliği olarak kapitalist sistem kök tutmuş ve güçlenmiştir.

Tersinden düşünürsek, kapitalist bir sistem de ancak bir dünya-ekonomi çerçevesi içinde var olabilir. Göreceğimiz gibi, kapitalist bir sistem ekonomik üreticiler ile politik iktidarı elinde bulunduranlar arasında son derece özel bir ilişkiyi gerekli kılar. Politik iktidarı elinde bulunduranlar bir dünya-imparatorluğunda olduğu gibi çok fazla güçlüyse, onların çıkarları ekonomik üreticilerin çıkarlarına üstün gelecektir ve sonsuz sermaye birikimi bir öncelik olmaktan çıkacaktır. Kapitalistler büyük bir pazara ihtiyaç gösterirler (bu nedenle mini-sistemler kapitalistler için fazlasıyla dardır), ama aynı zamanda bir devletler çokluğuna da ihtiyaç duyarlar; böylece devletlerle birlikte çalışmanın avantajlarından faydalanırlar; aynı zamanda çıkarlarına düşman devletleri atlatabilir ve çıkarlarına dostça yaklaşan devletlere yanaşabilirler. Bu ihtimalin gerçekleşmesi, ancak genel işbölümü içinde pek çok devletin var olmasıyla mümkün olur.

Kapitalist bir dünya-ekonomi birçok kurumun bir toplamıdır; bu kurumların birleşimi, kapitalist bir dünya-ekonominin süreçlerini açıklayan temel unsurdur ve bu kurumların hepsi birbiriyle iç içe geçmiştir. Temel kurumlar pazardır, daha doğrusu pazarlardır, pazarlarda rekabet eden firmalardır, devletlerarası bir sistem içinde çok sayıdaki devlettir, hanehalklarıdır, sınıflardır ve son yıllarda bazı kişilerin "kimlikler" olarak yeniden adlandırdığı, ama

[*] Lat. güç yoluyla. —y.h.n.

Weber'in terimini kullanırsak statü-gruplarıdır. Bunların hepsi, kapitalist dünya-ekonominin çerçevesi içinde yaratılmış olan kurumlardır. Tabii ki bu tür kurumlar, aynı veya benzer isimler verdiğimiz daha önceki tarihsel sistemlerde var olmuş olan kurumlarla bazı benzerlikler taşır. Fakat farklı tarihsel sistemlerde yer alan kurumları tanımlamak için aynı ismi kullanmak, analiz açısından genelde aydınlatma değil, bulanıklaştırma işlevi görür. Modern dünya-ekonominin kurumlar kümesini, bağlamsal olarak ona özgü kurumlar olarak düşünmek daha iyi olacaktır.

Pazarlarla başlayalım; çünkü normal olarak pazarların kapitalist sistemin asli özelliği oldukları düşünülür. Bir pazar hem bireylerin ya da firmaların malları alıp sattığı somut bir yerel yapıdır; hem de aynı türden mübadelenin gerçekleştiği mekân içinde uzanan fiili bir kurumdur. Herhangi bir fiili pazarın ne kadar büyük ve yaygın olduğu, satıcıların ve alıcıların verili bir zamanda sahip oldukları gerçekçi alternatiflere bağlıdır. İlke olarak kapitalist bir dünya-ekonomide fiili pazarlar, bir bütün olarak dünya-ekonomide var olur. Fakat göreceğimiz gibi sıkça daha dar ve daha fazla "korunmuş" pazarlar yaratan sınırlar konularak müdahaleler yapılır. Tabii ki bütün metalar için olduğu kadar sermaye ve farklı emek güçleri için de ayrı ayrı fiili pazarlar vardır. Fakat serbestçe işleyişinin önündeki bütün engellere karşın, zaman içinde bir araya gelmiş bütün üretim faktörleri için tek bir fiili pazarın olduğu da söylenebilir. Bu tam fiili pazar, bütün üreticiler ve satıcılar için bir mıknatıs gibi düşünülebilir; bu mıknatısın çekimi herkesin —devletler, firmalar, hanehalkları, sınıflar ve statü grupları (ya da kimlikler)— karar almasında sürekli bir politik faktördür. Bu tam fiili dünya pazarı bir gerçekliktir; şöyle ki bütün karar alma süreçlerini etkiler, ama hiçbir zaman tam ve serbest olarak (yani müdahale olmaksızın) işlemez. Bu tam serbest pazar bir ideoloji, bir mit ve sınırlayıcı bir

etki olarak işlev gösterir, ama hiçbir zaman gündelik bir gerçeklik olarak bir işleyişe sahip değildir.

Tam anlamıyla serbest bir pazarın gündelik bir gerçeklik olmayışının sebeplerinden birisi şudur: Eğer böyle bir pazar olmuş olsaydı, sermayenin sonsuz birikimini imkânsız kılardı. Bu bir paradoks olarak görülebilir, çünkü kapitalizmin pazarlar olmadan işlemeyeceği kesinlikle doğrudur. Kapitalistlerin düzenli olarak serbest pazarı desteklediklerini söyledikleri de doğrudur. Fakat kapitalistler tam anlamıyla serbest pazarlardan ziyade, sadece kısmen serbest olan pazarlara ihtiyaç duyarlar. Bunun nedeni açıktır. İktisat ders kitaplarımızın genelde tanımladığı gibi, bütün üretim faktörlerinin tamamen serbest olduğu bir dünya pazarının gerçekten var olduğunu farz edelim. Bu öyle bir pazar olsun ki içinde üretim faktörleri serbestçe akabilsin, çok büyük sayıda satıcı ve çok büyük sayıda alıcı olsun ve mükemmel bir bilgi akışı olsun (yani bütün satıcı ve alıcılar bütün üretim maliyetlerinin durumunu tam olarak bilsinler). Böylesine mükemmel bir pazarda, alıcıların satıcılarla pazarlık ederek fiyatları mutlak olarak çok küçük bir kârın söz konusu olduğu (diyelim bir kuruşluk) düzeye düşürmesi her zaman mümkün olurdu. Ve bu kadar düşük bir kâr düzeyi, bu türden bir sistemin temel toplumsal dayanaklarını ortadan kaldırarak, kapitalist oyunu üreticiler açısından hiç ilgi çekici olmayan bir şey haline getirirdi.

Satıcılar her zaman bir tekel olmasını tercih ederler. Çünkü o zaman üretim maliyetleri ile satış fiyatı arasında nispeten geniş bir marj yaratabilirler; böylece yüksek kâr oranlarına ulaşabilirler. Tabii ki mükemmel tekeller yaratmak son derece güçtür ve bunlara ancak seyrek olarak rastlanır. Ama kısmi-tekeller yaratılabilir. En çok ihtiyaç duyulan bir kısmi-tekeli hayata geçirebilecek, nispeten güçlü bir devlet aygıtının desteğidir. Kısmi-tekel durumunu hayata geçir-

menin pek çok yolu vardır. En temel yollardan birisi, bir "icadın" haklarını belirli bir süre için saklı tutan patentler sistemidir. "Yeni" ürünleri tüketiciler için çok pahalı, üreticileri içinse çok kârlı hale getiren şey temel olarak budur. Tabii ki patentler sık sık ihlal edilir ve her durumda sonunda süreleri dolar. Fakat genel olarak belirli bir süre için bir kısmi-tekeli korurlar. Böyle olduğunda bile patentler tarafından korunan üretim genelde sadece kısmi bir tekel olarak kalır, çünkü pazarda patentin kapsamına girmeyen başka benzer ürünler olabilir. Önde gelen (yani, hem yeni hem de metalar için genel dünya pazarında önemli bir payı olan) ürünler için normal durumun mutlak bir tekel olmaktan çok bir oligopol olmasının nedeni budur. Bununla birlikte, oligopoller arzu edilen yüksek kâr oranını gerçekleştirmek açısından zaten yeterince elverişlidir, özellikle de çeşitli firmalar fiyat rekabetini asgari düzeye çekmek için sıkça gizli anlaşmalar içine girdikleri için.

Devletlerin kısmi-tekeller yaratabilmesinin tek yolu patentler değildir. İthalat ve ihracat üzerindeki devlet kısıtlamaları (korumacı tedbirler) bir diğer yoldur. Devlet sübvansiyonları ve vergi indirimleri üçüncü bir yoldur. Güçlü devletlerin zayıf devletlerin korumacılık karşıtı tedbirler geliştirmesini önlemek üzere güçlerini kullanabilmeleri yine bir diğer yoldur. Aşırı fiyatlar ödemeye istekli, belirli ürünlerin büyük ölçekli alıcıları olarak devletlerin rolü de yine bu yollardan bir diğeridir. Son olarak, üreticilerin üzerine bir yük getiren devlet müdahaleleriyle başa çıkmak büyük üreticiler açısından nispeten daha kolay olabilir, çünkü bu tür müdahaleler küçük üreticileri daha fazla zayıf düşürür. Bu durum ise, küçük üreticilerin pazardan silinmesiyle sonuçlanan, böylece oligopoli derecesini artıran bir asimetriye yol açar. Devletin fiili pazara müdahale etme biçimleri o kadar yaygındır ki fiyatların ve kârların belirlenmesinde temel bir faktör teşkil eder. Bu tür müda-

haleler olmadan kapitalist sistem gelişemez, dolayısıyla hayatını sürdüremez.

Yine de kapitalist dünya-ekonominin yapısında var olan iki tekel karşıtı özellik vardır. Her şeyden önce, bir üreticinin tekelci avantajı başka bir üreticinin zararı anlamına gelir. Kaybedenler tabii ki galiplerin avantajlarını ortadan kaldırmak için politik olarak mücadele edecektir. Bunu, serbest pazar doktrinlerine başvurarak ve belirli bir tekelci avantajı sona erdirme eğilimindeki politik liderleri destekleyerek, tekelci üreticilerin bulunduğu devletler içinde politik mücadeleyle yapabilirler. Ya da bunu, başka devletleri dünya pazarı tekeline karşı koymaya ikna ederek, böylece onların rekabetçi üreticileri desteklemek üzere devlet güçlerini kullanmasını sağlayarak yapabilirler. Her iki yöntem de kullanılır. Dolayısıyla, başka üreticilerin pazara girmesiyle zaman içinde her kısmi-tekel bozulur.

Kısmi-tekeller bu nedenle kendi kendilerini ortadan kaldırırlar. Fakat kısmi-tekelleri kontrol edenlerin önemli bir sermaye birikimi sağlamasını temin edecek kadar uzun süre (örneğin otuz yıl) varlıklarını sürdürürler. Kısmi bir tekelin varlığı sona erdiğinde, büyük sermaye birikimcileri basitçe sermayelerini yeni önde gelen ürünlere ya da bütünüyle yeni önde gelen sanayilere kaydırırlar. Sonuç, bir önde gelen ürünler döngüsüdür. Önde gelen ürünler şöyle ya da böyle kısa ömürlüdür, ama sürekli olarak başka önde gelen ürünler onları takip eder. Böylece oyun sürüp gider. Bir zamanların önde gelen sanayileri altın çağlarını geride bıraktıktan sonra, giderek daha "rekabetçi", dolayısıyla daha az kârlı hale gelir. Her zaman bu kalıbın kendini tekrar ettiğini görürüz.

Firmalar pazardaki başlıca aktörlerdir. Firmalar normal olarak, aynı fiili pazarda faaliyet gösteren başka firmaların rakipleridir. Aynı

zamanda girdileri satın aldıkları firmalarla ve ürünlerini sattıkları firmalarla da çelişki içindedir. Kapitalistler arası acımasız rekabet, oyunun adıdır. Ve sadece daha güçlü olan ve daha kıvrak davranabilen hayatta kalır. İflasın ya da daha kuvvetli bir firma tarafından yutulmanın kapitalist işletmelerin günlük ekmeği olduğunu aklımızdan çıkarmamalıyız. Bütün kapitalist girişimcilerin sermaye biriktirme başarısı göstermeleri hiçbir şekilde söz konusu değildir. Eğer hepsi başarılı olursa, muhtemelen her biri çok az sermaye elde edebilecektir. Bu nedenle, firmaların tekrar tekrar "iflas etmesi" sadece zayıf rakipleri ayıklamakla kalmaz, aynı zamanda sermaye birikiminin olmazsa olmaz bir koşuludur. Sermayenin sürekli olarak belirli ellerde yoğunlaşması sürecini açıklayan budur.

Hiç kuşkusuz firmaların büyümesinde zarar ihtimaline işaret eden şeyler vardır. Bunlar ya yatay niteliktedir (aynı ürünle ilgilidir) ya dikey niteliktedir (üretim zincirinin farklı evreleriyle ilgilidir) ya da ortogonal diyebileceğimiz niteliktedir (doğrudan bağlantılı olmayan başka ürünlerle ilgilidir). Büyüklük, ekonomik ölçek olarak adlandırdığımız şey sayesinde maliyetleri aşağıya çeker. Fakat büyüklük idare ve koordinasyon maliyetleri ekler ve idari verimsizlik risklerini çoğaltır. Bu çelişkinin bir sonucu olarak firmaların önce büyüdükleri, sonra da küçüldükleri tekrar eden bir zigzag süreci meydana gelmiştir. Fakat hiçbir şekilde basit bir büyüme ve küçülme döngüsü olmamıştır bu. Daha çok dünya çapında firmaların büyüklüğünde asri bir artış olmuştur. Bütün bir tarihsel süreç, dişleri tek bir yöne doğru hareket eden ve sürekli iki adım yukarı çıkıp sonra bir adım geri gelen bir çark biçimini alır. Firmaların büyüklüğünün aynı zamanda doğrudan politik içerimleri vardır. Büyüklük firmalara daha fazla politik etki kazandırır, ama aynı zamanda onları —rakiplerinin, çalışanlarının ve tüketicilerinin— politik saldırılarına daha açık hale getirir. Ama burada da ortaya çıkan bilanço, yuka-

rıya doğru dönen dişli çarka benzer; zaman içinde büyük firmalar daha çok politik etki kazanır.

Kapitalist bir dünya-ekonominin eksenel işbölümü, üretimi, merkeze özgü ürünlerin üretimi ile çevresel ürünlerin üretimi şeklinde böler. Merkez-çevre ilişkisel bir kavramdır. Merkez-çevre ile kast ettiğimiz üretim sürecinin kârlılık derecesidir. Kârlılık doğrudan tekelleşme derecesine bağlı olduğundan, merkeze özgü üretim süreçleriyle kast ettiğimiz esas olarak kısmi-tekeller tarafından kontrol edilen süreçlerdir. O halde çevresel süreçler de gerçekten rekabetçi süreçler demektir. Mübadele gerçekleştiğinde, rekabetçi ürünler zayıf bir konumdadır ve kısmen tekelleşmiş ürünler güçlü bir konumdadır. Sonuç olarak, çevresel ürünlerin üreticilerinden merkeze özgü ürünlerin üreticilerine sürekli bir artı-değer akışı vardır. Bu, eşitsiz mübadele olarak adlandırılır.

Elbette eşitsiz mübadele birikmiş sermayeyi politik olarak zayıf bölgelerden politik olarak güçlü bölgelere aktarmanın biricik yolu değildir. Yeni bölgelerin dünya-ekonomiye dahil edilmesinin erken dönemlerinde yaygın şekilde kullanılan yağma da vardır (örneğin *conquistador*'ları* ve Amerika'daki altını düşünün). Fakat yağma kendi kendisini tüketen bir süreçtir. Altın yumurtlayan kazları öldürmeye benzer. Yine de, sonuçlar orta vadeli ama kazançlar kısa vadeli olduğundan, modern dünya-sistemde hâlâ çok büyük yağmalar yapılıyor; her ne kadar böyle şeylerin olduğunu öğrendiğimizde genelde şoka uğrasak da, durum budur. Enron şirketi, devasa miktarlarda paranın birkaç yöneticinin eline geçmesine yol açan prosedürlerin uygulanmasının ardından iflas etmişti ve bu gerçekten bir yağmaydı. Eski devlet mülklerinin "özelleştirilmesi",

* 16. yüzyılda Amerika Kıtası'nı sömürgeleştiren ve yağmalayan İspanyol fatihler. —y.h.n.

bu mülklerin mafya benzeri, kısa zamanda geride harap olmuş işletmeler bırakarak çabucak ülkeyi terk eden iş adamlarının eline geçmesine yol açıyorsa, bu yağmadır. Evet, yağma kendi kendini tüketir, ama dünyanın üretici sistemine ve aslında kapitalist dünya-ekonominin sağlığına çok fazla hasar verdikten sonra.

Kısmi-tekeller güçlü devletlerin patronajına bağlı olduklarından (yasal olarak, fiziksel olarak ve mülkiyet bakımından), güçlü devletlerde konumlanırlar. Dolayısıyla merkez-çevre ilişkisinin coğrafi bir sonucu vardır. Merkeze özgü süreçler, birkaç devlette bir araya gelme ve üretim faaliyetinin büyükçe bir kesimini bu türden ülkelerde oluşturma eğilimindedir. Çevresel süreçler ise çok sayıda ülke arasında dağılma ve üretim faaliyetinin büyükçe bir kesimini bu tür ülkelerde oluşturma eğilimindedir. Böylece, gerçekte üretim süreçleri arasındaki bir ilişkiden söz ettiğimizi hatırladığımız sürece, özet konuşmak açısından merkez ve çevre devletlerden söz edebiliriz. Bazı devletlerde merkeze özgü ve çevresel ürünlerin eşit sayılabilecek bir karması üretilir. Bunları yarı-çevre ülkeler olarak adlandırabiliriz. Göreceğimiz gibi, bu ülkelerin özel politik nitelikleri vardır. Bununla birlikte, yarı-çevresel üretim süreçlerinden söz etmek herhangi bir anlam taşımaz.

Gördüğümüz gibi, kısmi-tekeller kendilerini tükettikleri için bugün merkeze özgü olan bir süreç yarın çevresel bir süreç olacaktır. Modern dünya-sistemin ekonomik tarihi, ürünlerin ilk önce yarı-çevre ülkelere, ardından da çevre ülkelere kaydırılması veya değerinin düşürülmesiyle doludur. Eğer 1800 civarında tekstil muhtemelen merkeze özgü önemli bir üretim süreci idiyse, 2000'lere geldiğimizde açıkça en az kârlı çevresel üretim süreçlerinden birisi haline geldi. 1800'lerde bu tekstil ürünleri, esas olarak birkaç ülkede üretiliyordu (özellikle İngiltere ve Kuzeybatı Avrupa'nın başka bazı ülkeleri); 2000'lerde tekstil ürünleri, özellikle ucuz

tekstil ürünleri, dünya-sistemin neredeyse her köşesinde üretiliyor. Süreç başka pek çok ürünle ilgili olarak tekrarlandı. Çeliği veya otomobilleri, hatta bilgisayarları düşünün. Bu tür bir yer değiştirmenin, sistemin bizatihi kendi yapısı üzerinde etkisi yoktur. 2000'lerde birkaç ülkede yoğunlaşmış bulunan merkeze özgü başka süreçler vardı (örneğin uçak üretimi ya da genetik mühendisliği). Daha rekabetçi hale gelen ve sonra da ilk önce konumlandıkları devletlerden başka yerlere kayan süreçlerin yerine geçen yeni merkeze özgü süreçler her zaman olmuştur.

Kendi içindeki merkez-çevresel süreçlerin karışımına bağlı olarak, her devletin üretim süreçleri karşısındaki rolü çok farklıdır. Merkeze özgü süreçlerin orantısız bir payını içinde barındıran güçlü devletler, merkeze özgü süreçlerin kısmi tekellerini koruma konusunda özel bir çaba gösterme eğilimindedir. Çevresel süreçlerin çok orantısız bir payını barındıran çok zayıf devletler ise genelde eksenel işbölümünü etkilemek için pek bir şey yapamazlar ve aslında büyük ölçüde onlara layık görülen kaderi kabullenmeye zorlanırlar.

Nispeten eşit sayılabilecek bir üretim süreçleri karışımına sahip olan yarı-çevre ülkeler, aynı zamanda kendilerini en güç durumda bulan ülkelerdir. Merkez ülkelerin baskısı altında olan ve çevre ülkelere baskı uygulayan bu ülkelerin başlıca kaygısı, kendilerini çevreye kaymaktan korumak ve merkeze doğru ilerlemek için ellerinden geleni yapmaktır. Bunların ikisi de kolay değildir ve her ikisi de dünya pazarına ciddi devlet müdahalesi gerektirir. Bu yarı-çevre devletler en saldırgan ve açıkça korumacı politikaları uygulamaya koyan devletlerdir. Böylece bir yandan kendi üretim süreçlerini dışarıdaki daha güçlü firmaların rekabetinden "korumayı" umarken, diğer yandan dünya pazarında daha iyi rekabet edebilmek için içerideki firmaların verimliliğini iyileştirmeye çalışırlar. Eski önde gelen ürünlerin yeniden konumlanmasına misa-

firlik etme konusunda heveslidirler ve bugünlerde bunu, "ekonomik gelişmenin" sağlanması olarak tanımlıyorlar. Bu çabaları sırasında rekabet ettikleri merkez devletler değildir. Üretim süreçlerinin yeniden konumlanmasına misafirlik etme konusunda eşit derece hevesli başka yarı-çevre devletlerdir. Fakat tabii ki yeniden konumlanan üretim süreçleri bütün hevesli taliplere eşzamanlı olarak ve aynı oranda gidemez. 21. yüzyılın başlangıcında, bariz şekilde yarı-çevre olarak adlandırılan bazı ülkeler, Güney Kore, Brezilya ve Hindistan'dır. Bu ülkelerin çevre alanlara ürünler (örneğin çelik, otomobil, tıbbi ürünler) ihraç eden güçlü işletmeleri vardır, ama aynı zamanda daha "gelişmiş" ürünlerin ithalatçıları olarak merkez bölgelerle düzenli ilişki içindedir.

Önde gelen sanayilerin normal evrimi —kısmi-tekellerin yavaş yavaş çözülüşü— dünya-ekonominin çevrimsel ritimlerini açıklar. Önde gelen önemli bir sanayi, dünya-ekonominin yayılması açısından büyük bir canlandırıcı etki yaratacak ve kayda değer bir sermaye birikimiyle sonuçlanacaktır. Fakat aynı zamanda, normal olarak dünya-ekonomide daha yaygın bir istihdama, daha yüksek ücret düzeylerine de neden olur; ayrıca nispi bir refah olduğu yolunda genel bir hissiyata yol açar. Daha önce kısmi-tekel durumundaki pazara giderek daha çok firma girdikçe, "aşırı üretim" (yani, belirli bir zamandaki gerçek efektif talebe göre çok fazla üretim) olacaktır ve sonuç olarak (talep sıkışması yüzünden) fiyat rekabeti arttıkça kâr oranları düşecektir. Belirli bir noktada, satılmamış bir ürünler yığını oluşmaya başlar ve sonuç olarak daha sonraki üretimde bir yavaşlama oluşur.

Bu gerçekleştiğinde, genelde dünya-ekonominin çevrimsel eğrisinde bir tersine dönüş görmeye başlarız. Dünya-ekonomideki durgunluktan söz ediyoruz. Dünya çapında işsizlik oranları yükselir. Üreticiler dünya pazarındaki paylarını korumak için maliyetleri

azaltmayı hedeflerler. Bunun mekanizmalarından birisi, üretim süreçlerinin tarihsel olarak daha düşük ücretlerin olduğu alanlarda, yani yarı-çevre ülkelerde yeniden konumlandırılmasıdır. Bu kaydırma hâlâ merkez alanlarda kalmaya devam eden üretim süreçlerindeki ücret düzeylerine baskı yapar ve oralardaki ücretler de düşme eğilimi gösterir. Başlangıçta aşırı üretim dolayısıyla azalan efektif talep, şimdi tüketicilerin kazançlarındaki azalma nedeniyle düşmeye başlar. Böyle bir durumda bütün üreticiler zorunlu olarak zarar etmez. Şimdi bu üretim süreçlerinde yer alan ve artık gevşemiş oligopolü oluşturan firmalar arasında açıkça şiddetli bir rekabet başlamıştır. Birbirlerine karşı, genelde kendi devlet aygıtlarının yardımıyla sert biçimde savaşırlar. Bazı devletler ve bazı üreticiler bir merkez ülkeden diğerine "işsizlik ihraç etmekte" başarılı olurlar. Sistematik olarak bir daralma vardır, ama bazı merkez devletler ve özellikle bazı yarı-çevre devletlerin oldukça başarılı olduklarını görebiliriz.

Tarif etmekte olduğumuz süreç —kısmi olarak tekelleşmiş önde gelen sanayiler olduğunda dünya-ekonominin genişlemesi ve kısmitekelleşmenin yoğunluğunda bir azalma olduğunda dünya-ekonominin daralması— A-(büyüme) ve B-(daralma) evreleri olarak adlandırdığımız, yukarıya doğru yükselen ve aşağıya doğru inen bir eğri olarak çizilebilir. Bir B-evresinin izlediği bir A-evresinden oluşan bir çevrim, 20. yüzyılın başında bu fenomeni açıklıkla tanımlamış olan iktisatçının ismine atfen bazen bir Kondratieff çevrimi olarak adlandırılır. Kondratieff çevrimleri şimdiye kadar, aşağı yukarı 50 ile 60 yıl sürmüştür. Kondratieff çevrimlerinin kesin süresi bir B-evresinden kaçınmak için devletler tarafından alınan politik önlemlere ve özellikle yeni bir A-evresini canlandırabilecek yeni önde gelen sanayiler temelinde bir B-evresinden çıkmak için alınan önlemlere bağlıdır.

Bir Kondratieff çevrimi sona erdiğinde, çevrimin başlangıcında bulunduğu duruma asla geri dönmez. Bunun nedeni, B-evresindeyken bu evreden çıkmak ve bir A-evresine geri dönmek için yapılan şeylerin, dünya-sisteminin parametrelerini önemli ölçüde değiştirmesidir. Dünya-ekonominin uygunsuz şekilde büyümesinin yarattığı dolaysız (ya da kısa vadeli) sorunu çözen değişiklikler (ki sonsuz sermaye birikimi olanağını muhafaza etmek için asli bir unsurdur), yeniden orta vadeli bir denge kurar; ama yapı için uzun vadede sorunlar yaratmaya başlar. Sonuç, bizim asri bir eğilim olarak adlandırabileceğimiz şeydir. Asri bir eğilim, absisi (ya da x-ekseni) zamanı kaydeden ve ordinatı da (ya da y-ekseni) belirli bir karakteristiği olan bir grubun oranını kaydederek bir fenomeni ölçen bir eğri gibi düşünülmelidir. Eğer zaman içinde yüzdelik oran genel olarak doğrusal şekilde artıyorsa bu, tanımı gereği şu demektir: (Ordinat yüzdelik oranlarda olduğu için) belirli bir noktada bu şekilde artmaya devam edemez. Buna bir asimptota ya da yüzde 100 noktasına erişmek diyoruz. Hiçbir grubun yüzde 100'ünden daha fazlasına herhangi bir özellik atfedilemez. Bu da şu anlama gelir ki, eğrinin üzerinde yukarıya doğru ilerleyerek orta vadeli sorunları çözdükçe, nihayetinde uzun vadeli asimptota yaklaşma sorunuyla karşılaşırız.

Gelin bunun kapitalist bir dünya-ekonomide nasıl işlediğine dair bir örnek düşünelim. Kondratieff çevrimlerinde dikkat çektiğimiz sorunlardan birisi, belirli bir noktada belli başlı üretim süreçlerinin daha az kârlı hale gelmesi ve maliyetleri azaltmak için bu süreçlerin yeniden konumlanmaya başlamasıydı. Bu sırada, merkez alanlarda artan işsizlik vardır ve bu küresel efektif talebi etkiler. Tek tek firmalar maliyetlerini azaltır, fakat kolektif olarak firmaların yaşadığı asıl sorun yeterli müşteri bulamamaktır. Yeterli bir dünya efektif talebini yeniden oluşturmanın bir yolu, merkez alanlardaki sıradan

işçilerin ücret düzeylerini artırmaktır—ki Kondratieff B-evrelerinin son döneminde sıkça meydana gelmiş olan bir şeydir bu. Bu yolla, yeni önde gelen ürünlere dönük yeterli müşteri sağlamak için zorunlu olan efektif talep yaratılır. Fakat, tabii ki daha yüksek ücret düzeyleri, girişimciler için daha düşük kâr anlamına gelebilir. Dünya düzeyinde bu kayıp, dünyanın başka bir yerinde daha düşük bir ücretle çalışmaya istekli ücretli işçiler havuzunu genişleterek telafi edilebilir. Bu işlem de, yeni insanları ücretli emek havuzuna çekerek yapılabilir. Ve bu insanlar için düşük ücretler aslında gerçek gelirde bir artışı temsil eder. Fakat tabii ki ücretli-emek havuzuna "yeni" insanların her çekilişinde, ücretli-emek havuzunun dışında kalan insanların sayısı azaltılmış olur. Öyle bir zaman gelecektir ki havuz artık fiili olarak var olmadığı bir noktaya kadar küçülecektir. Burada bir asimptota erişiyoruz. 21. yüzyılın yapısal krizini tartıştığımız son bölümde bu meseleye tekrar döneceğiz.

Açık ki kapitalist bir sistem, üretici süreçler için işgücü sağlayan işçiler olmasını gerektirir. Genelde bu işçilerin proleterler olduğu, yani hayatlarını sürdürmek için alternatif araçları olmayan ücretli işçiler olduğu söylenir (çünkü topraksızdırlar, para veya mülk rezervlerine sahip değillerdir). Bu pek doğru sayılmaz. Her şeyden önce, işçileri yalıtılmış bireyler olarak düşünmek gerçekçi değildir. Neredeyse bütün işçiler, normal olarak her iki cinsten ve farklı yaş düzeylerinden kişileri bir araya getiren hanehalkları yapılarında başka kişilerle bağlantı içindedir. Bu hanehalkları yapılarının pek çoğu, belki de çoğu, aileler olarak adlandırılabilir; fakat aile bağları zorunlu olarak hanehalklarının bir arada tutulabileceği yegâne biçim değildir. Hanehalkları genelde ortak konutlarda yaşar. Ama bu genelde düşünüldüğünden daha seyrek rastlanan bir durumdur.

Tipik bir hanehalkı üç kişiden on kişiye kadardır. Bu kişiler kolektif olarak hayatlarını sürdürebilmek için, uzun bir dönem boyunca

(diyelim ki otuz yıl), çeşitli gelir kaynaklarını bir araya getirip paylaşırlar. Hanehalkları çoğunlukla eşitlikçi yapılar değildir. Ayrıca değişmeyen yapılar da değildir (insanlar doğar ve ölür, hanehalklarına katılır ya da terk ederler ve her ne olursa olsun yaşları büyür; bu nedenle ekonomik rollerini değiştirme eğilimi gösterirler). Hanehalkı yapısını ayırt edici kılan şey, grup için gelir sağlama ve bu gelirden kaynaklanan tüketimi paylaşma şeklindeki belirli bir tür zorunluluktur. Hanehalkları, genelde karşılıklı bir güvenlik ve kimlik yükümlülüğünü paylaşan, fakat düzenli olarak geliri paylaşmayan klanlardan ya da kabilelerden veya başka, oldukça büyük ve genişlemiş birimlerden tamamen farklıdır. Eğer gelirlerini bir araya getiren böyle büyük birimler varsa, bunlar kapitalist sistem açısından işlevsizdir.

Öncelikle "gelir" teriminin neyi kapsadığına bakmamız gerekiyor. Gerçekte modern dünya-sistemde beş ayrı gelir türü vardır. Farklı oranlarda olsa da —ki bu, çok önemli bir noktadır— neredeyse bütün hanehalkları beş gelir türünün hepsini hedefler ve elde eder. Aşikâr olan biçimlerden birisi ücret-gelirdir. Ücret-gelir, hanehalkının bir üyesinin, hanehalkının dışında belirli bir üretim sürecinde icra ettiği çalışması karşılığında hanehalkının dışındaki kişiler tarafından yapılan (genelde para biçimindeki) ödeme anlamına gelir. Ücret-gelir dönemsel ya da sürekli olabilir. Ödeme, çalışılan zamana göre ya da yapılan işe göre (parça başı) yapılabilir. Sendika, işçilerin giriştikleri başka sendikal eylem biçimleri ve devlet yasaları, birçok bakımdan ve genelde işverenin esnekliğini sınırlandırmış olsa da, ücret-gelirin işveren açısından "esnek" olması gibi bir avantajı vardır (yani çalışmanın devam etmesi işverenin ihtiyaçlarının bir fonksiyonudur). Aynı zamanda, işverenler hemen hemen hiçbir zaman tek tek işçilere hayat boyu gelir desteği sağlamak zorunda değildir. Diğer yandan, bu sistemin işveren için şöyle bir dezavantajı da vardır: Daha çok işçiye ihtiyaç duyulduğunda, işçiler istihdam

edilmek için hemen bulunamayabilirler; özellikle de ekonominin genişlediği zamanlarda. Yani ücret-gelirin olduğu bir sistemde, işveren ihtiyacı olmadığı dönemlerde işçilere ödeme yapma zorunda kalmama avantajı karşılığında, ihtiyacı olduğunda işçileri hemen istihdam etme garantisinden yoksundur.

Aşikâr olan ikinci bir hanehalkı gelir kaynağı, hayatı sürdürebilmek için zorunlu olan şeylerin yapılması faaliyetidir. Bu tür çalışmayı genelde çok dar bir şekilde tanımlarız. Onu yalnızca pazardan herhangi bir şey satın almaksızın yiyecek ürünler yetiştiren ve zorunlu maddeleri üreten kırsal kesimden insanların çabaları anlamına gelecek şekilde tarif ederiz. Bu aslında, hayatı sürdürmek için kendine yetecek ürünleri üretmenin bir biçimidir ve tabii ki bu tür çalışma modern dünya-sistemde keskin bir düşüş göstermiştir. İşte bu nedenle, hayatı sürdürmek için kendine yetecek şeyleri üretmenin yok olmakta olan bir faaliyet olduğunu söylüyoruz. Buna karşın, bu kadar dar bir tanımlama kullanarak, gerçekte bu tür faaliyetlerin modern dünyada çeşitli yollarla artmakta olduğunu görmezden geliyoruz. Birisi evde bir yemek pişirdiğinde ya da bulaşıkları yıkadığında, insanların hayatlarını sürdürmek için yaptıkları zorunlu bir faaliyettir bu. Bir ev sahibi bir dükkândan satın aldığı mobilya parçalarını monte ediyorsa bu, hayatı sürdürmek için zorunlu bir faaliyettir. Ve bir serbest meslek sahibi daha evvel (ücret alan) bir sekreterin dizdiği bir elektronik postayı göndermek için kendisi bilgisayar kullanıyorsa, hayatı sürdürmek için zorunlu bir faaliyet yapıyor demektir. Hayatı sürdürmek için zorunlu şeylerin yapılması, bugün kapitalist dünya-ekonominin ekonomik açıdan en zengin alanlarında hanehalkı gelirinin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır.

Üçüncü bir çeşit hanehalkı geliri, kendine özgü bir tür olarak küçük meta üretimi şeklinde tanımlanabilir. Küçük meta, hanehalkının

sınırları içinde üretilen, ama daha geniş bir pazarda nakit karşılığı satılan bir ürün olarak tanımlanır. Açık ki bu tür bir üretim dünya-ekonominin yoksul alanlarında son derece yaygın olmayı sürdürüyor; ama hiçbir yerde tamamen ortadan kalkmış da değildir. Zengin alanlarda bunu serbest çalışma* olarak tanımlıyoruz. Bu tür bir faaliyet (elbette entelektüel mallar da dahil) sadece üretilmiş malların pazarlanmasını içermez; bunun dışındaki küçük pazarlama işlerini de içerir. Bir çocuk sokakta sigara satıyorsa ya da sigaraları paket halinde normal miktarda almaya gücü yetmeyen tüketicilere tek tek veriyorsa, bu çocuk küçük meta üretimiyle uğraşıyor demektir. Burada üretim faaliyeti, basitçe büyük paketin tek tek sigaralara ayrılmasını ve sokak pazarına taşınmasını içerir.

Dördüncü bir çeşit gelir ise, yine bizim kendine özgü bir tür olarak tanımladığımız ranttır. Rant, büyük sermaye yatırımından (örneğin, kentlerde daireleri ya da apartman daireleri içindeki odaları kiraya vererek) ya da sermaye sahipliğinden (tahvillerdeki kuponları keserek, tasarruf mevduatından faiz geliri kazanarak) elde edilebilir. Bu geliri rant yapan, geliri mümkün kılan şeyin herhangi bir türden çalışma değil mülkiyet olmasıdır.

Son olarak, modern dünyada bizim transfer ödemeleri olarak adlandırdığımız beşinci bir gelir türü gelir. Bunlar, başka birisinin böyle bir geliri sağlamak üzere tanımlanmış bir yükümlülüğü olması sayesinde, bir bireyin eline geçen gelir şeklinde tanımlanabilir. Bu transfer ödemeleri, doğum, evlenme veya ölüm gibi zamanlarda bir kuşağın başka bir kuşağa hediyeler ya da borç vermesi örneğinde olduğu gibi, hanehalkına yakın kimselerin sağladığı gelirler olabilir. Hanehalkları arasında yapılan bu tür transfer ödemeleri, karşılıklılık temelinde gerçekleşebilir. Bu, teorik olarak

* İng. free-lancing. –y.h.n.

ömür boyu fazladan bir gelir elde etmeyi temin etmez, fakat nakit para ihtiyaçlarımızı yumuşatmaya yarar. Ya da transfer ödemeleri devletin çabaları sayesinde gerçekleşebilir. Bu durumda, birisinin kendi parası basitçe farklı bir zamanda kendisine geri dönüyor olabilir. Ya da bir sigorta sistemi yoluyla gerçekleşebilir; bu durumda, bir kimse sürecin sonunda fayda da sağlayabilir, zarara da uğrayabilir. Ya da transfer ödemeleri bir ekonomik sınıftan bir diğerine yeniden bölüştürme yoluyla yapılabilir.

Biraz düşününce, hepimiz hanehalklarına akan gelirlerin bir havuzda toplanması olgusuna aşina olduğumuzu fark ederiz. Orta sınıf bir Amerikan ailesini göz önüne getirin. Yetişkin erkeğin bir işi (belki de ikinci bir ek işi) vardır; yetişkin kadın başka yerlerde düzenlenen eğlenceler için evinde yiyecek, içecek hazırlayıp satmaktadır; genç erkek çocuk sabahları gazete dağıtmaktadır ve on iki yaşındaki kız çocuk, çocuk bakmaktadır. Bunlara belki bir dul aylığı alan ve bazen de küçük bir çocuğa bakan büyükanneyi ve garajın üzerinde kiraya verilmiş bir odayı da ekleyebilirsiniz. Ya da Meksikalı bir işçi sınıfı hanehalkını göz önüne getirmeye çalışın. Yetişkin erkek yasa dışı olarak Birleşik Devletler'e göç etmiştir ve eve para göndermektedir; yetişkin kadın evinin bahçesinde sebze yetiştirmektedir; genç kız zengin bir Meksikalı'nın evinde hizmetçi olarak çalışmakta ve kendisine nakit ya da ayni olarak ödeme yapılmaktadır; on yaşından küçük çocuk okuldan sonra (ya da okula gitmek yerine) kasaba pazarında küçük eşyalar satarak işportacılık yapmaktadır. Her birimiz bu tür pek çok bileşim düşünüp geliştirebiliriz.

Günlük pratikte bu beş tür gelire sahip olmayan pek az hanehalkı vardır. Ama hemen şunun fark edilmesi gerekir ki hanehalkı içinde gelir sağlamaya çalışan kişilerle, cinsiyet ya da yaş kategorileri arasında bir bağıntı vardır. Yani, bu görevlerin pek çoğu toplumsal cinsiyete ve yaşa göre tanımlanmıştır. Ücretli işgücü uzun süre,

büyük ölçüde 14 ya da 18 ile 60 veya 65 yaş arasındaki erkeklerin alanı olarak düşünüldü. Hayatı sürdürmek için zorunlu faaliyetler ve küçük meta üretimi çoğunlukla yetişkin kadının ve çocuklar ile yaşlıların alanı olarak tanımlandı. Devletin sağladığı transfer geliri, büyük ölçüde ücretli bir işte çalışmayla bağlantılıydı. Bunun istisnası, çocuk yetiştirmeyle ilgili olan bazı transferlerdi. Son yüzyılın politik faaliyetinin çok büyük bir kısmı, bu tanımların toplumsal cinsiyete özgülüğünün üstesinden gelmeyi amaçlamıştı.

Daha önce belirttiğimiz gibi, tek tek hanehalklarındaki çeşitli gelir biçimlerinin nispi önemi büyük ölçüde değişiklik gösterdi. Başlıca iki değişik durum ayırt edelim: toplam ömür boyu gelirin yüzde 50'sini ya da daha fazlasını ücret-gelirin oluşturduğu hanehalkı ile ücret-gelirin toplam ömür boyu gelirin daha azını oluşturduğu hanehalkı. İlkini "proleter bir hanehalkı" olarak adlandıralım (çünkü ağırlıklı olarak ücret-gelire bağlı olduğu görülüyor, ki bu da proleter teriminin çağrıştırdığı varsayılan şeydir). O halde ikincisini de "yarı-proleter bir hanehalkı" olarak tanımlayalım (çünkü kuşkusuz hanehalkı üyelerinin çoğu için en azından belirli bir ücret-gelir söz konusudur). Eğer bu ayrımı yaparsak, bir işverenin yarı-proleter bir hanehalkında yaşayan ücretli işçileri çalıştırmasının daha avantajlı olduğunu görürüz. Ücretli işgücünün hanehalkının gelirinin ciddi bir bölümünü oluşturduğu her durumda, ücretli işte çalışanın ne kadar alması gerektiğine dair asgari bir taban zorunlu olarak vardır. Bu miktarın, en azından hanehalkının yeniden-üretim maliyetlerinin orantılı bir kısmını temsil etmesi gerekir. Bunu, *mutlak* bir asgari ücret olarak düşünebiliriz. Buna karşın, eğer ücret alan yarı-proleter olan bir hanehalkının üyesiyse, ücret alana —mutlaka hanehalkının bekasını tehlikeye atmak zorunda kalmaksızın— mutlak asgari ücretin *altında* bir ücret ödenebilir. Aradaki fark, başka kaynaklardan ve genelde hanehalkının diğer üyeleri tarafından

sağlanan ilave gelirle kapatılabilir. Bu tür durumlarda, aslında meydana gelen şudur: İşverenin mutlak asgari ücretten daha az ödeme yapmasına imkân tanıyarak gerçekte hanehalkının diğer gelir üretenleri işverene —ücret alanın kendisinin transfer ettiği artı-değerin üzerinde— bir artı-değer transfer etmektedir.

Buradan şöyle bir sonuç çıkar: Kapitalist bir sistemde işverenler genel olarak yarı-proleter hanehalklarından gelen ücretli işçileri çalıştırmayı tercih edecektir. Bununla birlikte, öbür yönde işleyen iki baskı vardır. Bunlardan birisi, "proleterleşmeyi" hedefleyen —ki bunun nedeni "proleterleşmenin" gerçekte daha iyi ücret anlamına gelmesidir— ücretli işçilerin kendisinden gelen baskıdır. Diğeri ise, işverenlerin kendi üzerindeki karşıt yöndeki baskıdır. Ücretleri düşürmek şeklindeki kendi bireysel ihtiyaçlarına karşıt olarak, işverenler kolektif olarak uzun vadede ürünleri için pazarı desteklemek üzere dünya-ekonomide yeterince büyük bir efektif talebin oluşmasına ihtiyaç duyarlar. Dolayısıyla zaman içinde, bu iki farklı baskının bir sonucu olarak proleterleşmiş hanehalkı sayısında yavaş bir artış olur. Buna karşın uzun vadeli eğilimi bu şekilde tarif etmemiz, bir sistem olarak kapitalizmin işçiler derken öncelikle proleterleri gerekli kıldığı şeklindeki geleneksel sosyal bilim resmiyle çelişir. Eğer böyle olmuş olsaydı, dört ile beş yüzyıl sonra neden proleter işçilerin oranının çok büyük bir artış göstermediğini açıklamak zor olurdu. Proleterleşmeyi kapitalist bir zorunluluk olarak düşünmek yerine, onu bir mücadele alanı olarak düşünmek daha yararlı olacaktır. Bu mücadele alanının neticesi yavaş da olsa muntazam bir artış, kendi asimptotuna doğru yaklaşan asri bir eğilim olmuştur.

Kapitalist bir sistemde sınıflar vardır, çünkü açık ki farklı çıkarlara sahip olan ve farklı gelir düzeyleriyle ekonomik sistemde farklı şekillerde konumlanmış kişiler vardır. Örneğin, en azından genel

olarak, ücretlerinde bir artış amaçlamanın işçilerin çıkarına olduğu aşikârdır ve bu artışa karşı direnmenin işverenlerin çıkarına olduğu da eşit derecede aşikâr bir şeydir. Fakat biraz önce gördüğümüz gibi, ücretli işçiler hanehalklarına mensuptur. İşçilerin bir sınıfa, yaşadıkları hanehalkının diğer üyelerinin ise başka bir sınıfa ait olduğunu düşünmek anlamsızdır. Açık ki sınıflar içinde konumlananlar bireyler değil, hanehalklarıdır. Sınıfsal açıdan hareketli bir konuma sahip olmak isteyen bireyler bu amaçlarını gerçekleştirmek için genelde mensup oldukları hanehalklarından uzaklaşmak ve kendilerini başka hanehalklarında konumlandırmak zorunda olduklarını hissederler. Bu kolay değildir, ama imkânsız da değildir.

Bununla birlikte, hanehalklarının kendilerini konumlandırdıkları biricik gruplar sınıflar değildir. Hanehalkları aynı zamanda statü grupları ya da kimliklerin de üyesidir. (Hanehalkları statü grupları olarak adlandırılıyorsa, bu şekilde onların başkaları tarafından nasıl algılandığına vurgu yapılır ve bir tür nesnel kriter ortaya konur. Eğer hanehalkları kimlikler olarak adlandırılıyorsa, bu şekilde onların kendilerini nasıl algıladığına vurgu yapılır ve bir tür öznel kriter ortaya konur. Fakat ister birinci, isterse ikinci isim altında olsun, hanehalkları modern dünya-sistemin kurumsal bir gerçekliğidir.) Statü grupları veya kimlikler bir kökene işaret ederek atfedilen isimlerdir, çünkü onların içinde doğarız ya da en azından genelde onların içinde doğduğumuzu düşünürüz. İmkânsız olmasa da genel olarak bu tür gruplara gönüllü olarak katılmak oldukça zordur. Bu statü grupları ya da kimlikler hepimizin üyesi olduğu çeşitli "insan grupları"dır: Uluslar, ırklar, etnik gruplar, dinsel cemaatler; ama toplumsal cinsiyet ve cinsel tercih kategorileri de bunlara dahildir. Bu kategorilerin çoğunun, sıklıkla modernite-öncesi zamanların anakronik kalıntıları olduğu öne sürülür. Bu oldukça

yanlış bir öncüldür. Statü grupları ya da kimliklere üye olmak, modernitenin gerçek anlamda bir parçasını oluşturur. Kapitalist bir sistemin mantığı giderek kendini ortaya koydukça ve bizi gittikçe daha yoğun şekilde tükettikçe, statü grupları ya da kimlikler ölmek bir yana gerçekte önemlerini artırmaktadır.

Eğer hanehalklarının kendilerini bir sınıf içinde konumlandırdığını ve bütün üyelerinin bu konumu paylaştığını ileri sürüyorsak, bu statü grupları veya kimlikler için de eşit derecede doğru mudur? Hanehalklarının içinde ortak bir kimliği korumak, tek bir statü grubu ya da kimliğin parçası olmak konusunda devasa bir baskı vardır. Bu baskı her şeyden önce evlenen ve statü grubunun ya da kimliğin içinde bir karı ya da koca bulması istenen veya en azından bu konuda belirli bir baskıyla karşılaşan kişiler tarafından hissedilir. Fakat açık ki modern dünya-sistemde bireylerin sürekli hareketi ve liyakata dayalı kriterler lehine statü grubu ya da kimlik üyeliğinin görmezden gelinmesi biçimindeki normatif baskılar, hanehalkları çerçevesinde orijinal kimliklerin büyük ölçüde karışmasına yol açmıştır. Yine de, her bir hanehalkında şöyle bir şey meydana gelme eğilimi gösterir: Tam da bir karışım olarak başlamış olanı şeyleştiren, böylece hanehalkını statü grubu kimlikleri açısından tekrar bir araya getiren tek bir kimliğe doğru; yeni ve çoğunlukla pek iyi eklemlenmemiş statü grubu kimliklerinin ortaya çıkışına doğru bir gelişme yaşanır. Eşcinsel evlilikleri meşrulaştırma talebinin içerdiği unsurlardan birisi, hanehalkının kimliğini yeniden bütünlüğe kavuşturmak için duyulan bu baskıdır.

Tekil sınıf ve statü grubu kimliklerini muhafaza etmeye çalışan hanehalkları için, bu neden o kadar çok önemlidir? Böyle bir türdeşleşme elbette gelirlerin toplandığı bir havuz olarak hanehalkının birliğini sürdürmeye ve tüketimin dağılımı ve karar alma konusundaki içsel eşitsizlikler yüzünden doğabilecek herhangi bir merkez-

kaç eğilimin üstesinden gelmeye yardım eder. Bununla birlikte, bu eğilimi esas olarak içsel bir grup savunma mekanizması şeklinde görmek bir hata olacaktır. Bütün dünya-sistem için hanehalkları yapıları içindeki türdeşleşme eğilimlerinden kaynaklanan önemli faydalar söz konusudur.

Hanehalkları dünya-sistemin öncelikli sosyalleşme kurumları olarak işlev görür. Bize ve özellikle gençlere uymamız gereken toplumsal kuralların bilgisini ve bunlara saygı duymayı öğretmeyi hedefler. Hanehalkları elbette okul ve ordu gibi devlet kurumları tarafından olduğu kadar dinsel kurumlar ve medya tarafından da desteklenir. Fakat fiili etki bakımından bunların hiçbirisi hanehalklarının yanına yaklaşamaz. Bununla birlikte, hanehalklarının üyelerini nasıl sosyalleştireceğini belirleyen şey nedir? İkincil kurumların, hanehalkları için meselelere nasıl bir çerçeve kazandırdığı ve bunu ne kadar etkin şekilde yapabildiği büyük ölçüde hanehalklarının nispi türdeşliğine bağlıdır; yani hanehalklarının kendilerini tarihsel toplumsal sistemde ne ölçüde tanımlanmış bir role sahip olarak görmüş olduklarına ve halen ne ölçüde böyle gördüklerine bağlıdır. Kendi statü grubu kimliğinden —ulusundan, ırkından, dininden, etnisitesinden, cinsellik kodundan— emin olan bir hanehalkı, üyelerini nasıl sosyalleştireceğini kesin olarak bilir. Kimliği daha az kesin olan, ama yeni de olsa türdeşleştirici bir kimlik yaratmaya çalışan bir hanehalkı da bu konuda oldukça başarılı olabilir. Sürekli olarak bölünmüş bir kimliğe sahip olduğunu açıkça kabul eden bir hanehalkının sosyalleştirme işlevini yerine getirmesi ise neredeyse imkânsız olabilir ve bir grup olarak yaşamayı sürdürmesi güç olabilir.

Tabii ki toplumsal bir sistemdeki mevcut güçler, her zaman sosyalleşmenin, sistemin ürünü olan son derece gerçek hiyerarşilerin kabul edilmesiyle sonuçlanmasını umar. Aynı zamanda sosyalleş-

menin, sistemin mitlerinin, retoriğinin ve teorize edilmesinin içselleştirilmesiyle sonuçlanmasını da umarlar. Bu kısmen gerçekleşir; ama hiçbir zaman tamamıyla gerçekleşmez. Hanehalklarının üyelerini sosyalleştirmesi, başkaldırıyı, rızayı geri çekmeyi ve sapkınlığı da içerebilir. Genel sistemin nispi bir denge içinde olması koşuluyla, kuşkusuz belirli bir noktaya kadar böyle bir sistem-karşıtı sosyalleştirme bile huzursuz ruhlar için bir nefes borusu sağlayarak sistem açısından yararlı olabilir. Bu durumda, negatif sosyalleştirmelerin sistemin işleyişi üzerinde en fazla sınırlı bir etkisi olacağı tahmin edilebilir. Fakat tarihsel sistem yapısal bir krize girdiğinde, bu tür sistem-karşıtı sosyalleştirmeler birdenbire sistem açısından derin şekilde tedirgin edici bir rol oynayabilir.

Şimdiye kadar hanehalkları için iki alternatif kolektif ifade tarzı olarak yalnızca sınıf özdeşleşmesi ve statü grubu özdeşleşmesini belirttik. Fakat açık ki her zaman birbirleriyle tamamen uyumlu olmayan çok sayıda statü grubu türü vardır. Ayrıca, tarihsel zaman ilerledikçe statü grupları türlerinin sayısı azalmadı, bilakis arttı. 20. yüzyılın sonunda, insanlar sıkça daha önceki yüzyıllarda hanehalkı inşası için bir temel teşkil etmemiş olan cinsel tercihlerle ilgili kimlik iddialarında bulunmaya başladılar. Hepimiz bir statü grupları ya da kimlikler çokluğuna dahil olduğumuz için, şu soru akla geliyor: Kimlikler arasında bir öncelik sıralaması var mıdır? Çatışma durumlarında hangisi üstün gelmelidir? Hangisi üstün geliyor? Bir hanehalkı, bir kimlik açısından türdeş olup başka bir kimlik açısından türdeş olmayabilir mi? Yanıt açık ki evettir; ama bunun sonuçları nelerdir?

Hanehalkları üzerinde dışarıdan gelen baskılara bakmamız gerekiyor. Statü gruplarının çoğunun belirli türde hanehalkı-ötesi* bir

* İng. trans-household. —y.h.n.

kurumsal ifadesi vardır. Ve bu kurumlar, sadece kendi normlarına ve kolektif stratejilerine uymaları için değil, onlara öncelik vermeleri için de hanehalklarına doğrudan baskı yapar. Hanehalkı-ötesi kurumlar arasında devletler, hanehalklarını etkilemek açısından en başarılı olanlardır. Çünkü en dolaysız baskı araçlarına sahiptirler (hukuk, dağıtabileceği önemli faydalar, medyayı harekete geçirebilme kapasitesi). Ama nerede devlet daha az güçlü hale gelse, dinsel yapılar, etnik örgütlenmeler ve benzeri gruplar hanehalklarının önceliği üzerinde ısrar eden en güçlü seslere dönüşebilir. Statü grupları ya da kimlikler kendilerini sistem-karşıtı olarak tanımladıklarında bile, yine de bağlılık konusunda öncelik talep eden başka sistem-karşıtı statü grupları ya da kimliklerle rekabet halinde olabilirler. Modern dünya-sistem içindeki politik mücadelenin hızlı eğlence treninin temelinde, işte hanehalkı kimliklerinin bu karmaşık kargaşası vardır.

Sınıf ve statü grupları üyelerini birbirine bağlayan dünya-ekonomi, firmalar, devletler, hanehalkları ve hanehalkı-ötesi kurumların karmaşık ilişkisi, sürekli olarak iki karşıt —ama ortak-yaşar* — ideolojik temanın saldırısı altındadır: bir yandan evrenselcilik, diğer yandan ırkçılık ve cinsiyetçilik.

Evrenselcilik baskın şekilde modern dünya-sistemle bağlantılı olan bir temadır. Pek çok bakımdan modern dünya-sistemin medarı iftiharıdır. Evrenselcilik, genel olarak, bütün insanlara eşit şekilde uygulanan genel kurallara öncelik verilmesidir. Dolayısıyla pek çok alanda tikelci** tercihlerin reddedilmesidir. Evrenselcilik çerçevesinde izin verilebilir olduğu düşünülen yegâne kurallar, dünya-

* sembiyotik. Farklı iki canlının bazı yararlardan ötürü birbirine bağımlı olarak yaşaması durumu. —y.h.n.

** İng. particularistic. —y.h.n.

sistemin dar şekilde tanımlanan, kendine özgü işleyişine doğrudan uygulanabileceği gösterilebilen kurallardır.

Evrenselciliğin ifadeleri çoktur. Evrenselciliği firma ya da okul düzeyine tercüme edecek olursak, örneğin kişilerin görevlere eğitim ve kapasiteleri temel alınarak atanması (başka bir şekilde liyakat düzeni* olarak bilinen bir pratik) anlamına gelir. Evrenselciliği hanehalkı düzeyine tercüme edersek, diğer şeylerin yanı sıra evliliğin zenginlik ya da etnisite veya başka herhangi bir genel tikelcilik nedeniyle değil, "aşk" nedeniyle akdedilmesi gerektiğini ima eder. Devlet düzeyine tercüme edersek, evrensel oy hakkı ve yasa önünde eşitlik gibi kurallar anlamını taşır. Hepimiz mantra'lara** aşinayızdır, çünkü belirli bir düzenle kamusal söylemde tekrar edilirler. Sosyalleşmemizin merkezi odak noktası oldukları varsayılır. Elbette bu mantra'ların dünya-sistemin çeşitli yerlerinde eşitsiz bir şekilde savunulduğunu biliyoruz (ve bunun neden böyle olduğunu tartışmak isteyeceğiz). Ayrıca, pratikte bu mantra'lara tam olarak uyulmadığını da biliyoruz. Ama bu mantra'lar modernitenin resmi düsturu haline gelmiştir.

Evrenselcilik pozitif bir normdur. Yani çoğu insan ona inandığını ileri sürer ve neredeyse herkes onun bir erdem olduğunu iddia eder. Irkçılık ve cinsiyetçilik ise tam tersidir. Onlar da normdur, ama negatif normlardır; çünkü çoğu insan onlara inandığını reddeder. Hemen herkes ırkçılık ve cinsiyetçiliğin kötü şeyler olduğunu beyan eder, ama yine de onlar normdur. Dahası, birer negatif norm olarak ırkçılık ve cinsiyetçiliğe uyma derecesi, en az erdemli evrenselcilik normuna uyma derecesi kadar yüksektir; aslında çoğunlukla insanlar evrenselcilik normundan çok daha fazla nega-

* meritokrasi. —y.h.n.

** Hinduizm'de dua sırasında tekrar edilen kutsal sözel formüller. —y.h.n.

tif ırkçılık ve cinsiyetçilik normlarına uyarlar. Bir aykırılık gibi gözükebilir bu. Ama değildir.

Gelin ırkçılık ve cinsiyetçilikle ne kast ettiğimize bakalım. Gerçekte bunlar ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında yaygın olarak kullanılmaya başlanan terimlerdir. Irkçılık ve cinsiyetçilik, kullanışlı bir ismi olmayan çok daha geniş bir fenomenin örnekleridir; ama evrenselcilik-karşıtlığı ya da verili bir statü grubu veya kimlikteki bütün insanlara karşı aktif bir kurumsal ayrımcılık olarak düşünülebilir. Her kimlik türü için toplumsal bir basamaklandırma vardır. İki kategoriden oluşan kaba bir basamaklandırma olabilir veya bir merdiven gibi daha gelişkin bir basamaklandırma da olabilir. Ama basamaklandırmada her zaman bir grup yukarıdadır, bir ya da daha çok grup da alttadır. Bu basamaklandırmalar hem dünya ölçeğindedir hem de daha yerel düzeydedir. Her iki basamaklandırma türünün de insanların hayatına ve kapitalist dünya-ekonominin işleyişine dönük olarak devasa sonuçları vardır.

Modern dünya-sistemde dünya ölçeğindeki basamaklandırmalara hepimiz aşinayız: Erkekler kadınlara göre, Beyazlar Siyahlara (ya da Beyaz olmayanlara), yetişkinler çocuklara (ya da yaşlılara), eğitimliler daha az eğitimli olanlara, heteroseksüeller erkek ve kadın eşcinsellere, burjuvalar ve profesyoneller işçilere, kentliler kırda yaşayanlara göre üstün sayılır. Etnik basamaklandırma daha yereldir, ama her ülkede hâkim bir etnisite ve ona göre daha aşağıda yer alan başka etnisiteler vardır. Dinsel basamaklandırma dünya ölçeğinde değişiklik gösterir, ama herhangi bir tikel bölgede herkes nerede yer aldığının farkındadır. Ulusçuluk genelde karşıtlıkları oluşturan taraflardan birisini temel alıp bunlar arasında ilişkiler kurar ve bunları kaynaşmış kategorilere dönüştürür. Örneğin, belirli etnisiteler ve dinlerden olan yetişkin Beyaz heteroseksüel

erkeklerin, "gerçek" yurttaşları oluşturan yegâne kategori olduğu şeklinde bir norm icat edilebilir.

Bu tanımlamanın dikkatimize sunduğu çeşitli sorular var. Eşzamanlı olarak evrenselciliği öğütlemenin ve evrenselcilik-karşıtlığını uygulamanın anlamı nedir? Neden bu kadar çok evrenselcilik-karşıtlığı çeşidi olması gerekiyor? Bu çelişkili karşıtlık modern dünya-sistemin zorunlu bir parçası mı? Aslında evrenselcilik ve evrenselcilik-karşıtlığının her ikisi de gündelik olarak iş görür, ama farklı alanlarda. Evrenselcilik en güçlü biçimde dünya-sistemin kadroları olarak tanımlayabileceğimiz kesim için iş gören bir ilke olma eğilimindedir. Bu kesimler, kudret ve zenginlik bakımından en üstte yer alanlar olmadığı gibi, bütün çalışma alanlarında ve dünyanın her yanındaki işçilerin ve sıradan insanların büyük çoğunluğunu da oluşturmazlar. Daha çok çeşitli kurumlarda liderlik ya da denetimcilik rollerine sahip, arada yer alan* insanlar grubunu oluştururlar. Evrenselcilik, bu tür teknik, profesyonel ve bilimsel personel için en iyi işe alma tarzını ifade eden bir normdur. Bu arada yer alan grup, bir ülkenin dünya-sistemdeki konumuna ve yerel politik duruma göre, daha büyük ya da küçük olabilir. Ülkenin ekonomik konumu daha güçlüyse, bu grup daha kalabalıktır. Ne zaman evrenselcilik dünya-sistemin belirli parçalarındaki kadrolar arasında bile desteğini kaybetse, gözlemciler bir işleyiş aksaklığı görme eğilimindedir. Ve hemen evrenselci kriterin belirli ölçüde yeniden saygınlık kazanması için (gerek ülke içinden, gerekse dünyanın geri kalanından) politik baskılar ortaya çıkmaya başlar.

Bunun oldukça farklı iki nedeni vardır. Bir yandan, evrenselciliğin nispeten uzmanlık içeren performansı sağladığına ve böylece daha

* İng. in-between. –y.h.n.

verimli bir dünya-ekonomiyi mümkün kıldığına inanılır –ki bu da sırasıyla, sermaye biriktirme yeteneğini geliştirir. Bu nedenle, üretim süreçlerini denetleyenler bu tür evrenselci kriterler için bastırırlar. Tabii evrenselci kriterlerin uygulamaya konduğunda kızgınlık uyandırması, ancak belirli bir tikelci kriter hayata geçirildikten sonra gerçekleşir. Eğer devlet memurluğu sadece belirli bir tikel dinden ya da etnisiteden olan kişilere açıksa, o zaman bu kategorideki kişilerin seçimi evrenselci olabilir; ama genel olarak seçim, evrenselci değildir. Evrenselci kriterler ancak seçim sırasında uygulanıp bireylerin daha önce gerekli eğitime erişmesini sağlayan tikelci kriterler bilmezden gelinirse, yine kızgınlık ortaya çıkar. Buna karşın, seçim gerçekten evrenselci olduğunda, yine de kızgınlık doğabilir. Çünkü seçim dışlamayı içerir ve herhangi bir sınava ve derecelendirmeye tabi tutulmadan bir göreve atanmak için "popülist" baskıyla karşılaşabiliriz. Bu çeşitli koşullar altında evrenselci kriterler, liyakata göre göreve atanmanın meşrulaştırılmasında önemli bir toplumsal-psikolojik rol oynar. Kadro statüsüne ulaşmış olanların, sahip oldukları avantajı hak ettiklerini düşünmelerini sağlar. Ve o göreve gelmelerine imkân tanımış olan sözüm ona evrenselci kriterlerin gerçekte tam olarak evrenselci olmadığını görmezden gelmelerini sağlar. Ya da başka herkesin, öncelikle kadrolara sağlanan maddi faydalara dönük taleplerini duymazlıktan gelmelerini mümkün kılar. Evrenselcilik normu, sistemden faydalananlar açısından çok büyük bir rahatlıktır. Sahip oldukları şeyleri hak ettiklerini düşünmelerine yol açar.

Diğer yandan, ırkçılık, cinsiyetçilik ve diğer evrenselcilik-karşıtı normlar modern dünya-sistemde çalışmanın, kudretin ve imtiyazın dağıtılmasında eşit derecede önemli görevler yerine getirir. Birilerinin toplumsal alandan dışlanmasını gerektiriyormuş gibi görünürler. Aslında onlar içerme tarzlarıdır; ama insanları aşağı basamaklarda

içerirler. Bu normlar, insanları aşağı basamaklara yerleştirmeyi ve yerleşmeye zorlamayı haklı göstermek için vardır. Hatta gayet mantıksız bir şekilde, aşağıda olanlar için bunu akla uygun bir şey haline getirmeyi haklı göstermek için vardır. Evrenselcilik-karşıtı normlar toplumsal müdahaleye tabi olmayan, doğal, ebedi hakikat yasaları olarak sunulur. Sadece kültürel hakikatler olarak sunulmakla kalmazlar; örtük şekilde, hatta açıkça, insan-hayvanın faaliyetine ve işlevlerine ilişkin biyolojik kökleri olan zorunluluklar olarak da sunulurlar.

Bu normlar, devlet, işyeri ve toplumsal alana dönük normlar haline geldi. Fakat aynı zamanda hanehalklarının kendi üyelerini sosyalleştirmek üzere kullanmaya zorlandığı normlar haline de geldiler; genele vurulduğunda oldukça başarılı olmuş bir çabadır bu. Dünya-sistemin kutuplaşmasını haklı gösterirler. Evrenselcilik-karşıtlığının bu tür biçimlerine karşı politik mücadele dünya-sistemin işleyişi açısından daha merkezi hale gelmiş olsa da, zamanla kutuplaşma arttığı için, ırkçılık, cinsiyetçilik ve diğer evenselcilik-karşıtı normlar daha önce hiç olmadıkları kadar önemli hale geldi.

Sonunda bilançoya bakınca şunu görürüz: Modern dünya-sistem, hem evrenselcilik hem de evrenselcilik-karşıtlığının eşzamanlı varlığını, yayılmasını ve uygulanmasını kendi yapısının merkezi ve temel bir özelliği haline getirdi. Karşıtlık içeren bu ikili, sistem açısından merkez-çevre eksenel işbölümü kadar temel bir özelliktir.

3

DEVLETLER SİSTEMİNİN YÜKSELİŞİ

Egemen Ulus-Devletler, Sömürgeler ve Devletlerarası Sistem

Modern devlet egemen bir devlettir. Egemenlik modern dünya-sistem içinde icat edilmiş bir kavramdır. İlk bakıştaki anlamı, tamamen özerk devlet iktidarıdır. Ama modern devletler aslında devletlerarası sistem olarak adlandırdığımız daha geniş bir devletler çemberi içinde var olur. Dolayısıyla mevcut olduğu varsayılan bu özerkliğin içeriğini ve derecesini incelemek durumundayız. Tarihçiler 15. yüzyılın sonunda, tam da modern dünya-sistemin başlangıç anında, İngiltere, Fransa ve İspanya'da "yeni monarşilerin" ortaya çıkışından söz ederler. Devletlerarası sisteme gelecek olursak, nesebi genelde İtalyan Yarımadası'nda Rönesans diplomasisinin gelişmesine dayandırılır; kurumsallaşmasının ise genelde 1648'deki Westphalia Barışı olduğu düşünülür. Avrupa'daki çoğu devlet tarafından imzalanan Westphalia Anlaşması, göreli özerkliği sınırlamakla birlikte garanti altına da alan belirli devletlerarası ilişki kurallarını kanunlar halinde derledi. Bu kurallar daha sonraları uluslararası hukuk başlığı altında genişletildi ve ayrıntılandırıldı.

Söz konusu yeni monarşiler, merkezileştirici yapılardı. Yani bölgesel iktidar yapılarının, monarkın genel otoritesine etkin bir şekilde tabi kılınmasını sağlamaya çalışıyorlardı. Ve bunu sivil ve askeri

bir bürokrasiyi güçlendirerek (aslında yaratarak) gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. En önemlisi, bazı önemli vergilendirme yetkileri elde ederek ve bu vergileri fiilen toplayacak yeterli personeli istihdam ederek güç kazanmaya çalışıyorlardı.

Bu yeni monarşilerin hükümdarları, 17. yüzyılda kendilerini "mutlak" monark ilan ettiler. Bu, onların sınırsız iktidar sahibi olduklarını öne sürüyor gibi görünmektedir. Gerçekte, sınırsız iktidar sahibi olmak bir yana, çok güçlü oldukları bile şüpheliydi. Mutlak monarklar sadece sınırsız iktidar sahibi olma hakkı talep ediyorlardı. "Mutlak" terimi, Latince *absolutus* teriminden gelir ve *absolutus* terimi de monarkın her şeye kadir olduğunu değil, yasalara tabi olmadığını (muaf tutulduğunu); dolayısıyla hiçbir beşerin hükümdarı iyi olduğunu düşündüğü bir şeyi yapmaktan meşru bir şekilde alıkoyamayacağını ifade eder. Keyfi bir iktidara olanak tanısa da, monarkın fiili bir iktidarı olduğu anlamına gelmez bu; daha önce de söylediğimiz gibi, bu fiili iktidar görece zayıftır. Kuşkusuz, devletler yüzyıllar boyunca bu gerçek iktidar eksikliğinin üstesinden gelmeye çalışmış ve bunu elde etmekte belirli bir başarı sağlamıştır. Bunun sonucu olarak, gerçek devlet iktidarının yavaş ama kararlı bir şekilde artması modern dünya-sistemin başlangıcından beri (göreceğimiz gibi en azından 1970'lere kadar) var olan asri eğilimlerinden biri olmuştur. Genelde mutlak iktidarın baş sembolü olarak görülen Fransız XIV. Louis'nin (1661-1715 arasında hüküm sürmüştü) gerçekte sahip olduğu iktidarı (fiilen uygulanan kararları alma kudretini), sözgelimi İsveç'in 2000 yılındaki başbakanının gerçekte sahip olduğu iktidarla karşılaştırırsak, ikincisinin 2000 yılında İsveç'te sahip olduğu gerçek iktidarın, Louis'nin 1715'te Fransa'da sahip olduğu iktidardan daha fazla olduğunu görürüz.

Monarkların fiili iktidarlarını artırmak için kullandıkları başlıca araç bürokrasilerin inşasıydı. Başlangıçta bürokrasilere maaş olarak

ödeyecekleri vergi gelirleri olmadığı için çözümü makamları satmakta buldular. Bu çözüm, monarklara bürokrasiyi büyütme ve gelirleri artırma fırsatı verdi. Böylece, sonraları bürokratları doğrudan tayin edebildikleri durumda kazandıkları güç kadar olmasa da, güçlerinde belirli bir artış gerçekleşti. Hükümdarlar asgari düzeyde bir bürokrasiyi göreve getirdiklerinde bunu, her türlü siyasi işlev —vergi toplama, mahkemeler, yasama ve kolluk kuvvetleri (polis ve ordu)— üzerinde devlet denetimi kurma amacıyla kullanmaya çalıştılar. Aynı zamanda, yerel eşrafın tüm bu alanlardaki özerk otoritesini ortadan kaldırmaya veya en azından sınırlamaya çalıştılar. Hükümdarlar, kendi maksatlarına uyulup uyulmadığından emin olmak için bir bilgilenme ağı yaratmaya da çalıştılar. Fransızlar, valilik (merkezi devleti temsil etmek üzere ülkenin çeşitli bölgelerinde ikamet eden kişiler) kurumunu geliştirdi ve bu kurum hemen tüm modern devletler tarafından çeşitli biçimlerde taklit edildi.

Egemenlik yalnızca dahili değil, aynı zamanda harici, yani diğer devletler karşısında da bir otorite olma iddiasıydı. Bu, her şeyden önce sabit sınırların olduğu, verili bir devletin bu sınırlar içinde egemen olduğu ve dolayısıyla başka hiçbir devletin bu sınırlar içinde idari, kanuni, adli ya da askeri herhangi türden bir otorite ileri sürme hakkına sahip olmadığı iddiasıydı. Kuşkusuz, devletlerin diğer devletlerin içişlerine "müdahale" etmemesi gerektiği iddiası her zaman için harfiyen uyulan bir iddia olmadı ve sık sık ihlal edildi. Ama yine de, salt bu iddianın kendisi bile müdahalenin derecesinin sınırlanmasına hizmet etmiştir. Sınırlar da değişmez kalmamıştır. Devletler arasında sınır ihtilafları her zaman olmuş ve tekrar tekrar yaşanmıştır. Yine de, verili herhangi bir anda, içinde egemenliğin uygulandığı sınırlara dair *de facto** realiteler her zaman var olur.

* fiili olarak, fiiliyatta. —y.h.n.

Egemenliğin bir temel özelliği daha vardır. Egemenlik bir iddiadır ve iddialar başkaları tarafından tanınmadıkça pek az anlam ifade eder. Başkaları bu iddialara *saygı göstermeyebilir*, ama bu birçok bakımdan onların söz konusu iddiaları resmen *tanımasından* daha az önem taşır. Egemenlik her şeyden önce bir meşruiyet meselesidir. Ve modern dünya-sistem içinde egemenliğin meşruiyeti karşılıklı tanımayı gerektirir. Egemenlik varsayımsal bir alışveriştir, bu alışverişte potansiyel olarak (ya da fiilen) çatışan taraflar, *de facto* güç realitelerine saygı gösterir ve kendileri için en az maliyetli stratejiler olması itibariyle karşılıklı olarak birbirlerini tanırlar.

Karşılıklı tanıma devletlerarası sistemin esaslarından biridir. Kendi mevcudiyetlerini egemen devlet diye ilan eden, ama diğer devletlerin çoğu tarafından tanınmak konusunda başarısız kalan birimlere sıkça rastlanmıştır. Ama bu tür bir tanıma olmadığı takdirde, söz konusu birim verili bir bölgenin *de facto* kontrolünü elinde bulunduruyor olsa bile, egemenlik iddiası görece değersizdir. Böylesi bir birim, büyük tehlike altındadır. Bununla birlikte, verili bir zamanda bakıldığında, çoğu devlet diğer tüm devletler tarafından tanınır. Yine de, hiç kimse tarafından tanınmayan ya da bazen, aslında koruyucu devletler olan bir ya da iki devlet tarafından tanınan az sayıda farazi devlet genellikle bulunur. Ama en zor durum, bir devletin önemli sayıda başka devlet tarafından tanınırken, aynı zamanda önemli sayıda başka devlet tarafından tanınmamasıdır. Bu durum, rejimlerde bölünme ya da devrim niteliğindeki değişiklikler arifesinde ortaya çıkabilir. Tanınma sürecinde böylesi bir ayrışma devletlerarası sistemde bir ikilem ve gerilim yaratır; ilgili devletler de bu ikilem ve gerilimi nihayetinde şu ya da bu yönde çözmeye çalışır.

21. yüzyılın ilk on yılında dünya-sistem içindeki olası durum çeşitlenmesinin üç örneğini kolayca bulabiliriz. Birleşik Devletler ve

Küba, her ne kadar birbirlerine siyaseten düşman olsalar da, bir diğerinin egemenliğine itiraz etmemiş, diğer devletler de bunu yapmamıştır. İkinci örnekte, Çin'de Halk Cumhuriyeti'nin 1949'da ilanı, dünyanın bir kısmının bir hükümeti, bir kısmının ise diğerini Çin'in tamamının egemen otoritesi olarak tanıdığı bu ara durumlardan birini yaratmıştır. Yeni hükümet anakaranın *de facto* kontrolünü ele geçirmiş, önceki hükümet ise fiilen Tayvan'a doğru geri çekildiği halde bir bütün olarak Çin Cumhuriyeti'nin egemen otoritesi olduğunu iddia etmeyi sürdürmüştür. Bu durum, 1970'lerde Birleşmiş Milletler'in, Çin'in Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi'ndeki koltuğu için Çin Halk Cumhuriyeti itimatnamesini kabul etmesi ve (*de facto* sadece Tayvan'ı kontrol eden) Çin Cumhuriyeti'nin itimatnamesini geri almasıyla büyük ölçüde çözüldü. Bu adım atıldığı zaman, Birleşik Devletler ve ardından diğer birçok ülke Halk Cumhuriyeti'nin "tek Çin'in" yegâne hükümeti olarak meşruiyetini tanımış, ama aynı zamanda Çin'in sabık hükümetinin Tayvan'ı *de facto* kontrol etmesine de karşı çıkılmamıştı. Bunun ardından Çin Cumhuriyeti'ni, Çin'in tamamının meşru hükümeti olarak tanımaya devam eden çoğu küçük az sayıda ülke kaldı, ama denge Halk Cumhuriyeti lehine ağır basıyordu. Üçüncü örnek, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) durumudur. KKTC egemen bir devlet olduğunu iddia ediyordu ve adanın kuzey yarısı üzerinde *de facto* otorite sahibiydi. Fakat sadece Türkiye tarafından egemen olarak tanındı. Dolayısıyla hiçbir uluslararası meşruiyete sahip değildir, dünyanın geri kalanı KKTC tarafından işgal edilen toprak parçası üzerinde hâlâ Kıbrıs'ın teorik egemenliğini kabul etmektedir. Türkiye'nin güçlü (ve nihayetinde askeri) desteği olmasaydı, KKTC'nin varlığı anında biterdi. Bu üç örnekte de karşılıklı tanımanın hayati rolünü görüyoruz.

Varsayımsal, ama kabul edilebilir bir duruma bakalım. Varsayalım ki, Parti Québécois* Québec'te iktidara ilk kez geldiği 1976'da Québec'i

hemen egemen bir devlet olarak ilan etmiş olsun (ne de olsa partinin asli programı buydu) ve Kanada hükümeti de buna siyasi ve belki de askeri yollardan şiddetle karşı çıksın. Bunun ardından varsayalım ki Fransa Québec'i tanısın, Büyük Britanya bunu reddetsin ve Birleşik Devletler de tarafsız kalmaya çalışsın. Neler olurdu? Québec egemen bir devlet haline gelir miydi?

Karşılıklılık aynı zamanda dahili olarak işler, ama biz bunu tarif etmek için âdet olduğu üzere farklı bir dil kullanırız. Yerel otoritelerin merkezi devletin egemen otoritesini "tanıması" gerekir; bir anlamda merkezi otorite de yerel otoritelerin meşruiyetini tanımalı ve yetki çemberini tanımlamalıdır. Birçok ülkede bu karşılıklı tanıma, anayasanın veya merkez ile yerel arasındaki iktidar paylaşımını tespit eden özel kanunların içinde saygın bir yere sahiptir. Bu uzlaşma aksayabilir ve sıkça aksar da. Eğer aksaklık ciddiyse, iç savaş dediğimiz şey ortaya çıkar. Böylesi bir savaş merkez tarafından kazanılabilir. Fakat yerel otorite ve otoriteler tarafından da kazanılabilir. Bu durumda, ya mevcut devlet sınırları içinde güç dağılımını belirleyen kuralların revizyonu yapılır veya ayrılma yoluyla bir ya da daha çok yeni egemen devlet oluşur, ki bunun ardından yeni oluşan devletlerin devletlerarası arenada tanınmasını sağlama meselesi gündeme gelir. Yugoslavya'nın parçalanması bunun açık bir örneğidir. Bu parçalanma geriye sınır ve özerklik konularında bir şekilde çözülemememiş çeşitli sorunlar bırakmıştır, öyle ki parçalanmadan on yıl sonra dahi hâlâ itiraz edilen *de facto* sınırlar bulunmaktadır.

Bu yüzden egemenlik, çok önemli siyasi sonuçları olan yasal bir iddiadır. Bu sonuçlar nedeniyle, egemenlikle ilgili meseleler, hem içeride devlet bünyesinde hem uluslararası planda devletler arasında, siyasi mücadele için merkezi öneme sahiptir. Kapitalist dünya-ekonomi içinde iş yapan girişimciler açısından bakıldığında,

egemen devletler girişimcileri doğrudan ilgilendiren en az yedi asli alanda otorite iddiasına sahiptir: (1) Devletler malların, sermayenin ve emeğin kendi sınırlarından geçip geçemeyeceğine ve bunların hangi koşullarda kendi sınırlarından geçebileceğine dair kurallar koyar. (2) Kendi devletlerinde mülkiyet haklarına dair kurallar oluşturur. (3) İstihdama ve çalışanların ücretlerine ilişkin kurallar koyar. (4) Firmaların hangi maliyetleri içselleştirmeleri gerektiğine dair kurallar koyar. (5) Ne tür iktisadi süreçlerin, ne derece tekelleştirilebileceğine karar verir. (6) Vergi koyar. (7) Son olarak, kendi sınırları içinde üslenen firmaların etkilenebileceği bir durum ortaya çıktığında, diğer devletlerin kararlarını etkilemek için dışarıdan güç kullanabilir. Bu uzun bir listedir ve şöyle bir gözden geçirmek bile, firmalar açısından devlet politikalarının hayati öneme sahip olduğunu anlamak için yeterlidir.

Devletlerin firmalarla ilişkisi kapitalist dünya-ekonominin işleyişinin anlaşılması için bir anahtardır. Çoğu kapitalistin resmi ideolojisi, "laissez-faire"dir,* yani hükümetlerin piyasadaki girişimcilerin işlerine karışmaması gerektiği doktrinidir. Genel bir kural olarak, girişimcilerin bu ideolojiyi yüksek sesle ileri sürmelerine rağmen, aslında uygulanmasını ya da en azından tam anlamıyla uygulanmasını istemediklerini ve genelde, kesinlikle bunun sağlam bir doktrin olduğuna inanarak davranmadıklarını anlamak önemlidir.

Sınırlarla başlayalım. Egemen bir devlet, sınırlarından nelerin ve hangi koşullarda geçebileceğine karar verme hakkına teoride sahiptir. Devlet ne kadar güçlüyse, bürokratik aygıtı da o kadar büyüktür ve dolayısıyla sınırlar arası işleriyle ilgili kararları uygulama yeteneği daha büyük olur. Sınırlar arası işlerin üç temel türü vardır: malların, sermayenin ve kişilerin hareketi. Satıcılar malla-

* Fr. "bırakınız yapsınlar". —y.h.n.

rının sınırlardan müdahale olmadan ve vergilendirilmeden geçmesini isterler. Öte yandan, malların girdiği sınırlar dahilindeki rakip satıcılar devletin kota ya da gümrük koyarak veya kendi ürünlerine teşvik vererek müdahale etmesine can atıyor olabilirler. Devletin alacağı her karar girişimcilerden birine ya da diğerine avantaj sağlar. Tarafsız bir konum yoktur. Bu durum sermaye akışı için de geçerlidir.

Kişilerin sınırlar arası hareketi en sıkı biçimde takip edilen hareket olmuştur ve kuşkusuz işçileri ilgilendirdiği için firmaları da ilgilendirmektedir. Genel olarak, eğer kısa vadeli bir arz-talep modeli kullanılacak olursa, işçilerin bir ülkeden diğerine akışı, işçileri alan ülkenin girişimcileri için bir pazar artısı; işçileri alan ülkede halihazırda ikamet etmekte olanlar içinse bir pazar eksisidir. Kısa vadeli arz-talep modelinin kullanılması, tartışma için çok merkezi öneme sahip olabilecek iki unsuru resmin dışında bırakır: Birincisi, göçün verili herhangi bir ülkenin dahili toplumsal yapısına etkisidir. ikincisi, göçün uzun vadeli ekonomik etkisidir, ki bu, kısa vadede en azından bazı kişiler için oldukça olumsuz olsa bile uzun vadede epeyce olumlu olabilir. Burada da tarafsız bir konum yoktur.

Mülkiyet hakları kuşkusuz kapitalist sistemin merkezi öneme sahip meselelerinden biridir. Biriktirilen sermaye elde tutulamadığı takdirde, sınırsız sermaye biriktirmek imkânsızdır. Mülkiyet hakları, devletin parayı müsadere edebilme, yakın akrabaların paradan pay isteme iddiaları ileri sürebilme ve başkalarının parayı çalabilme yollarını sınırlayan tüm yasalardır. Buna ek olarak, kapitalist sistem iş ahlakında asgari düzeyde karşılıklı güven temelinde işler ve bu yüzden de dolandırıcılığın önlenmesi başat bir toplumsal gerekliliktir. Söylemeye dahi gerek olmayacak kadar aşikârdır bu. Fakat, mülkiyet haklarının korunmasında baş aktör, kural koyma konusunda tek başına meşru hakka sahip olan devlettir tabii ki.

Kuşkusuz bu hakların hiçbiri sınırsız değildir. Ve mülkiyet haklarının korunması olarak tarif edilen, ama tartışma konusu olan birçok hukuk davası vardır. Farklılıklar ihtilafa yol açar ve bunlar hakkında devletin mahkemeleri tarafından bir hüküm verilmesi gerekir. Devlet güvencesine sahip bir koruma olmadığında, kapitalist sistem hiçbir şekilde işleyemez.

Girişimciler uzun süre, devletin kural koymaktan kaçınacağı alanın en fazla endişe duydukları alan, yani işyeri olacakmış gibi hareket etmişlerdir ve ekseri böyle hareket etmeyi sürdürmektedirler. İş verdikleri kişilerle ilişkilerini düzenleyen tüm meselelerle özellikle ilgilenirler: ücret düzeyleri, çalışma koşulları, iş haftasının uzunluğu, güvenlik teminatları, işe alma ve işten çıkarma biçimleri. Buna karşılık işçiler de, makul çalışma koşulları olarak düşündükleri şeylere kavuşmak için, devletin kendilerine yardım etmesini ve tam da bu meselelere müdahil olmasını uzun zamandır talep ediyorlar. Açıktır ki bu türden devlet müdahaleleri işçileri işverenleriyle olan ihtilaflarında kısa vadede güçlendirme eğilimindedir, dolayısıyla onların onayı genellikle zaten verilidir. Fakat birçok girişimci de uzun vadede devlet müdahalesinin kendileri için de yararlı olabileceğini fark etmiştir. Uzun vadeli emek arzının garantilenmesi, efektif talebin yaratılması ve toplumsal düzensizliğin asgariye indirilmesi, bu tür devlet müdahalelerinin işyerinde ürettiği kısmi sonuçlar olabilir. Sonuç olarak, belirli bir müdahale düzeyi işverenler açısından da güle oynaya kabul edilebilir, en azından daha büyük olanlar ve uzun vadeli perspektiflerle hareket edenler için.

Firmalar açısından devletin rolünün hayati önem taşıdığı, daha az göze çarpan noktalardan biri de, üretim maliyetlerinin hangi oranda fiilen firma tarafından ödeneceğidir. İktisatçılar sıkça maliyetlerin dışsallaştırılmasından bahsederler. Bunun anlamı, üretim

maliyetlerinin belirli bir bölümünün firma bilançolarından o şekilsiz dışsal varlığa, yani topluma kaydırılmasıdır. Maliyetleri dışsallaştırma olanağı kapitalist faaliyetin temel bir öncülüne ters düşüyormuş gibi görünebilir. Bilindiği gibi, bir firma kâr etmek için üretim yapar ve kâr da satış fiyatı ile üretim maliyetleri arasındaki farktan ibarettir. Dolayısıyla kâr verimli üretimin bir ödülüdür. Örtülü önkabul —ve kârın ahlaken haklılaştırılması— üreticinin tüm maliyetleri ödüyor olmasıdır.

Bununla birlikte, pratikte işler böyle yürümez. Kâr yalnızca verimliliğin değil, aynı zamanda devlet desteğine daha fazla erişebilmenin de ödülüdür. Az sayıda üretici üretimlerinin tüm maliyetini öder. Normalde büyük ölçüde dışsallaştırılan üç farklı maliyet vardır: zehirli madde maliyetleri, malzemelerin tükenme maliyetleri ve nakliye maliyetleri. Hemen hemen tüm üretim süreçleri, ister malzemeler veya kimyasal atıkların tahliyesi şeklinde olsun, isterse sadece ekolojik çevrenin uzun vadede dönüştürülmesine neden olsun, bir çeşit zehir ihtiva eder; yani geride zararlı atıklar bırakır. Bir üretici için bu atıklarla uğraşmanın en ucuz yolu, bunları kendi mülkünün dışında başka bir yerlere tahliye etmektir. Ekolojik çevrenin dönüşümüyle uğraşmanın en ucuz yolu da, sanki böyle birşey olmuyormuş gibi davranmaktır. Her iki yol da üretimin dolaysız maliyetlerini azaltır. Fakat o zaman bu maliyetler dışsallaştırılmış olur; çünkü acilen veya genellikle olduğu gibi sonraları, birileri ya tam bir temizlik yapmaya veya ekolojik çevreyi onarmaya girişmek ve olumsuz sonuçların bedelini ödemek zorunda kalır. Bu birileri, geriye kalan herkestir; genellikle de bu maliyetleri devlet vasıtasıyla ödeyen vergi mükellefleridir.

Maliyetleri dışsallaştırmanın ikinci tarzı, malzemelerin tükenmesini görmezden gelmektir. Nihayetinde, tüm üretim süreçleri organik ya da inorganik bir hammadde kullanır ve bunlar, pazarda satılacak

"nihai" ürünle sonuçlanan dönüştürme süreçlerinin bir öğesidir. Hammaddeler, kimi oldukça hızlı kimi son derece yavaş, ama çoğunlukla bunların arasında bir hızla tükenen maddelerdir. Bir kez daha, telafi maliyetleri hemen hiçbir zaman üretim maliyetlerinin içselleştirilmiş bir parçası haline gelmez. Bu nedenle, dünya nihayetinde ya bu tür maddeleri kullanmaktan vazgeçmek veya bunların yerine bir şekilde başka bir şey koymaya çalışmak durumundadır. Kimi durumlarda, yenilikler sayesinde bunu yapmak gerçekten mümkün olur ve bu durumda biri çıkıp telafi etmemenin ekonomik maliyetinin çok az ya da sıfır olduğunu iddia edebilir. Fakat diğer birçok durumda bu mümkün olmaz; bu nedenle, devlet bir kez daha malzemelerin telafi edilmesi ya da yeniden yaratılması sürecine girilmesi için müdahale etmek zorunda kalır. Tabii ki bunun bedelini kârları cebe indirenler değil, başka birileri ödeyecektir. Yeterli derecede telafi edilemeyen malzemelerin en açık örneklerinden birisi dünya kereste arzıdır. İrlanda ormanları 17. yüzyılda kesilmişti. Ve modern dünya-sistemin tarihi boyunca, her çeşit ormanı hiçbir şekilde telafi etmeksizin kesip durduk. Bugün tüm dünyadaki *son* büyük yağmur ormanı olarak görülen Brezilya'daki Amazon bölgesi korunmazsa, sonuçların neler olacağını tartışıyoruz.

Son olarak, nakliye maliyetleri vardır. Firmaların genelde gelen ya da giden malların nakliyesi için para ödedikleri doğru olmakla birlikte, maliyetlerin tamamını nadiren öderler. Nakliye için gerekli altyapıyı —köprüler, kanallar, demiryolu şebekeleri, havaalanları— oluşturmanın maliyeti yüksektir ve bu maliyet normalde büyük oranda altyapıdan yararlanan firmalar tarafından değil, herkes tarafından ortaklaşa ödenir. Bunun ardındaki savunma da şudur: Maliyetler o kadar devasa ve tek tek firmalar için ödülü o kadar küçüktür ki devletten büyük bir maliyet girdisi olmadıkça altyapı asla varlık bulamaz. Bu belki biraz abartılı olsa da gerçekten doğru

olabilir, ama sınırsız sermaye birikimi sürecinde devlet müdahalesinin kritik rolünün bir başka kanıtıdır.

Tekellerin ya da daha çok kısmi-tekellerin yaratılmasının, sermaye birikimi için ne kadar merkezi bir öneme sahip olduğunu zaten tartışmıştık. Burada hatırlamamız gereken, hangi çeşit ve hangi mekanizmayla olursa olsun, bir kısmi-tekeli mümkün kılan her kararın birileri için avantaj, ama başka birileri için dezavantaj olduğudur. Başka yerlerde olduğu gibi burada da, sermaye birikimini sağlama açısından devletin tarafsız bir konumu yoktur. Çünkü sermaye birikimi her zaman için belirli bazı kişi, firma ya da tüzel kişiliklerin sermaye birikimidir. Ve kapitalistler arasında rekabet kapitalist sistemde kaçınılmazdır.

Devletin firmalara "müdahalesi" tartışmalarında en çok sözü edilen konu, devletin vergi toplamasıdır. Tabii ki toplamaktadır. Vergi toplamadan var olmaları mümkün değildir. Devlet yapılarının tesisinde vergilendirme yetkisinin değil, bunu fiilen yapabilme yeteneğinin nasıl da en hayati öğe olduğunu belirtmiştik. Hiç kimsenin vergiden hoşlanmadığı söylenir. Aslında bunun tam tersi doğrudur, ama pek az kişi bunu itiraf eder. Herkes —hem firmalar hem de işçiler— devletin vergilendirme yoluyla elde ettiği para sayesinde kendilerine sunacağı şeyleri istemektedir. İnsanların vergiyle ilgili iki temel sorunu vardır. Bir tanesi, devletin vergileri dürüst vergi mükelleflerinin —ki hepimiz böyle olduğumuzu düşünürüz— yararına değil, başkalarının (siyasetçiler, bürokratlar, rakip firmalar, yoksullar ve bunu hak etmeyenler, hatta yabancılar) yararına kullandığı hissiyatı veya şüphesidir. Bu anlamda, vergilerin daha düşük olmasını ve vergilerin bu arzu edilmeyen yerlere kullanılmasının sona ermesini isteriz. Vergiler konusundaki ikinci şikâyet hiç kuşkusuz haklıdır: Vergi olarak alınan para alınmamış olsaydı, bu para elde kalacak ve herkes onu kendi takdirine göre

harcayabilecekti. Dolayısıyla, esasen bu para üzerindeki denetimimizi, bu parayı nasıl harcayacağına karar verecek olan kolektif bir organa devrederiz.

Aslında, çoğu kişi ve firma, her bir kişinin ve her bir firmanın kendi çıkarına hizmet ettiğini düşündüğü asgari hizmetleri sağlamak için vergilendirilmeyi ister. Ama hiç kimse bundan daha fazla vergilendirilmeyi istemez, ya da buna hazır değildir. Her zaman için sorun, meşru ve gayrimeşru vergilendirme düzeylerini birbirinden ayıran çizginin nereye çizileceğidir. Kişiler ve firmalar farklı çıkarlara sahip oldukları için çizgiyi farklı yerlerde çizerler. Ve devlet vergi miktarlarını tayin edebilmesinin yanı sıra, çok sayıda vergilendirme biçiminden oluşan yelpaze içinden seçim yapabildiği ve yaptığı için, kişiler ve firmalar kendilerini en az, başkalarını ise en fazla etkileyen vergi biçimlerini tercih eder. Dolayısıyla, vergilerin kalıcı olmasının ve vergiye ilişkin mücadelenin modern dünya siyasetinde vazgeçilmez bir öğe olmasının hayret edilecek bir yanı yoktur. Devlet tarafsız olamaz, ama firmaların ve kişilerin vergi politikalarından elde edeceği faydaları ciddi bir şekilde etkileyebilir tabii ki.

Son olarak, şimdiye kadar devletin firmalara ilişkin rolünü sanki bu sadece devlet sınırları içinde bir meseleymiş gibi ele aldık. Fakat, firmalar yalnız kendi devletlerinin değil, elbette başka birçok devletin aldığı kararlardan da etkilenir, çünkü malları, sermayeleri ve personelleri sürekli ve yoğun şekilde devletlerin sınırlarından geçer ve geçmiştir. Az sayıda firma, yerleşik olduğu ülke itibariyle kendi devleti olmayan bir devletin politikalarına kayıtsız kalmayı başarabilir. Sorun firmaların bu öteki devletlerle işlerini nasıl halledebileceğidir. Yanıt şudur: iki yol izleyerek; yani doğrudan ve dolaylı olarak. Doğrudan yol, sanki diğer devlette yerleşikmiş gibi davranmak ve kendi devletleriyle ilişkilerinde kullanabilecekleri tüm mekanizma ve ikna yollarını —rüşvet, siyasi baskı, fayda alışverişi—

bu devlet için de kullanmaktır. Bu yeterli olabilir, ama ekseri "yabancı" firmalar yerel siyaset arenasında bir hayli dezavantajlı konumdadır. Eğer "yabancı" firma "güçlü" bir devlette yerleşikse, gücünü kullanması için kendi devletine başvurabilir; böylece güçlü devlet, diğer devlete baskı yapacak ve kendi girişimcilerinin ihtiyaç ve taleplerine rıza göstermesini sağlayacaktır. Bu süreç devletlerarası sistemin hayatında merkezi bir yer tutmaktadır tabii ki. 20. yüzyılın son üçte birlik bölümünde, ABD'li otomobil ve çelik üreticileri ve havayolu şirketleri, ABD hükümetinden Japonya ve Batı Avrupa'ya bazı politikalarını değiştirmeleri için baskı yapmasını isterken hiç de utangaç davranmamıştı; böylece, ABD'li imalatçıların konumunu güçlendirebileceği ve ABD'li hava taşımacılarının okyanus aşırı trafik haklarından daha iyi yararlanabileceği bir durum ortaya çıkacaktı.

Herhangi bir devletteki nüfusun büyük çoğunluğunun, firmalar ve diğer kurumlar için çalışan hanehalkları olduğu düşünülür. Kapitalist sistem, üretilen artı-değer için belirli bir paylaşım tarzı sağlar ve tabii ki bu paylaşım tarzı, verili bir anda sıfır toplamlı bir oyundur. Sermaye birikimine tahsis edilen kısım büyüdükçe, bu artı-değeri yaratan üretim birimleri için çalışanların ücretlerine tahsis edilecek kısım küçülür. Artı-değer paylaşımının belirli sınırları olduğu (yani bir tarafın yüzde 100, öbür tarafın yüzde 0 olamayacağı) açık bir gerçektir; ama arada kalan olasılıklar dizisi, kısa vadede kesinlikle, uzun vadede ise bir noktaya kadar oldukça geniştir.

Buradan da mantıksal olarak, bu artı-değer tahsisatı konusunda sürekli bir mücadele olacağı sonucu çıkar. Sınıf mücadelesi olarak adlandırılan şey budur. Sınıf mücadelesi siyaseti hakkında ne düşünülürse düşünülsün, vazgeçilmez bir analitik kategoridir; sözcükler düzeyinde kılık değiştirebilir, ama asla yok sayılamaz. Bu süregiden sınıf mücadelesinde (kuşkusuz, basitçe iki taraftan biri-

ne sadakat gösterilmesinin ötesinde, çok karmaşık bir fenomendir), devletin tahsisatı bir yöne veya diğerine doğru kaydırmada merkezi bir aktör olduğu açıktır. Bu nedenle, sınıf mücadelesinin her iki tarafı da bir yürütme ve yasama yapısı olarak devlet üzerinde baskı kurmak için siyasi olarak örgütlenir. Kapitalist dünya-ekonominin tarihi boyunca çeşitli devletlerin iç politikalarına ayrıntılı bir şekilde bakıldığında, görülecektir ki, emekçi sınıfların söz konusu siyasi oyunu asgari yarar sağlayabilecek düzeyde dahi oynayabilmek için kendilerini örgütleyebilmeleri epey bir zaman, birkaç yüzyıl almıştır.

Tarihsel dönüm noktası kuşkusuz Fransız Devrimi oldu. Çünkü Fransız Devrimi, daha önce de belirttiğimiz gibi, dünya-sistemin jeokültüründe iki temel değişime neden oldu: Değişimi, siyasi değişimi "normal" bir fenomene, eşyanın tabiatında olan ve aslında arzulanan bir şey haline getirdi. Aydınlanma düşüncesi açısından merkezi öneme sahip ilerleme kuramının siyasi ifadesiydi bu. Ve ikinci olarak, Fransız Devrimi egemenlik kavramını, monark ya da yasama meclisinden halka doğru yeniden yönlendirdi. Egemen olarak tarifi yapılan halk cini şişeden bir kez çıktığında, bir daha asla geri sokulamamıştır. Egemen halk düşüncesi tüm dünya-sistemin ortak aklı haline gelmiştir.

Halkın egemen olduğu düşüncesinin merkezi öneme sahip sonuçlarından biri de halkın "artık" "yurttaşlar" olarak tanımlanmasıydı. Bugün bu kavram o kadar temeldir ki "tebaa"dan "yurttaş"a geçişin ne kadar radikal bir değişiklik olduğunu anlamakta zorlanırız. Bir yurttaş olmak devletin temel karar alma süreçlerine, tüm diğer yurttaşlarla eşit düzeyde katılma hakkına sahip olmak anlamına geliyordu. Yurttaş olmak, yurttaşın üzerinde (aristokratlar gibi) daha yüksek statüye sahip hiç kimsenin olmadığı anlamına geliyordu. Yurttaş olmak, herkesin siyasi karar alma yetkisine sahip

rasyonel insanlar olarak kabul edilmesi anlamına geliyordu. Yurttaş kavramının mantıksal sonucu genel oy hakkıydı. Ve bildiğimiz gibi, müteakip 150 yılın siyasi tarihi oy hakkının ülkeden ülkeye sürekli olarak yayıldığı bir tarihtir.

Bugün hemen hemen her ülke, yurttaşlarının eşit olduğunu ve egemenliği genel oy hakkı sayesinde uyguladığını iddia eder. Ama biliyoruz ki gerçekte durum pek de böyle değildir. Çoğu ülkede nüfusun sadece bir kısmı tüm yurttaşlık haklarına sahiptir. Çünkü, eğer egemen olan halksa, o zaman kimin halk kategorisine girdiğine karar vermemiz gerekir, ki bunun sonucunda birçok kişi dışlanacaktır. Hemen herkese "aşikâr" görünen bazı dışlamalar vardır: ülkede sadece ziyaretçi olarak bulunanlar (yabancılar), reşit olamayacak kadar genç olanlar, akli dengesi yerinde olmayanlar. Ama ya kadınlar? Etnik azınlık gruplarına mensup olanlar? Mülksüzler? Suçlu olarak hapsedilenler? "Halk" teriminin istisnalarını sıralamaya bir kez başlandığında, liste uzadıkça uzayabilir. İçerme amaçlı olarak ortaya atılan "halk" kavramı, daha çok ve hızla bir dışlama kavramı haline gelmiştir.

Bunun bir sonucu olarak, içerme ve dışlama politikaları müteakip iki yüzyıl boyunca ulusal politikaların merkezi unsuru haline gelmiştir. Dışlananlar, içerilmelerini sağlamaya çalışmış, halihazırda içerilmiş bulunanlar ise ekseri yurttaşlık haklarına sahip olabilme tanımının dar tutulması eğilimini örgütlemiştir. Bunun anlamı, içerilmeyi talep edenlerin davalarının duyulmasını sağlamak için meclis kanalları dışında örgütlenmek zorunda kalmalarıdır. Yani, daha basit ifade edecek olursak gösteri, isyan ve bazen de devrim faaliyetlerinde bulunmak zorundaydılar.

Bu durum, 19. yüzyıl başında iktidar sahipleri arasında büyük bir stratejik tartışmaya neden oldu. Bir yandan, onları bu hareketlerin

bastırılması (ve aslında bizzat halk egemenliği fikrinin reddedilmesi) gerektiğini düşünmeye iten korkuları vardı. Kendilerini muhafazakâr olarak adlandırıyor ve değişime karşı koruyucu olarak "geleneksel" kurumları —monarşi, kilise, eşraf, aile— yüceltiyorlardı. Ama başka bir grup da bunlara karşı çıkıyor, bu stratejinin başarısızlığa mahkûm olduğunu düşünüyordu. Bu gruba göre, değişimin hızının ve derecesinin sınırlanması ancak *biraz* değişimin kaçınılmazlığı kabul edildiğinde mümkündü. Bu grup kendini liberal olarak adlandırıyor ve örnek yurttaş olarak eğitimli bireyi, toplumsal ve siyasi kararların detaylarına akıllıca karar verebilecek yegâne kişiler olarak da uzmanları yüceltiyordu. Diğer herkes için ise, eğitimleri dengeli tercihler yapabilmelerine yetecek düzeye geldiğinde, yavaş yavaş tam yurttaşlık hakkı tanınması gerektiğini savunuyordu. Liberaller ilerlemeyi benimseyerek, ilerlemenin tanımına "tehlikeli sınıfları" daha az tehlikeli hale getirecek ve "liyakat" sahibi olanların siyasi, iktisadi ve sosyal kurumlarda anahtar roller oynamasını sağlayacak bir çerçeve kazandırmaya çalışıyorlardı. Tabii üçüncü bir grup olarak da radikaller vardı; bunlar sistem-karşıtı hareketlerle ilişki içindeydiler ve aslında çoğuna öncülük ediyorlardı.

Fransız Devrimi'nin hemen ardından ortaya çıkan bu ideolojiler üçlemesi —muhafazakârlık, liberalizm ve radikalizm— arasında, en azından çok uzun bir süre için dünya-sistem sahnesine egemen olmayı başaranlar, merkezci liberaller oldu. Yumuşatılmış değişim programları her yerde yürürlüğe konuldu ve gerek muhafazakârları gerekse radikalleri kendi konumlarını yumuşatmaya ikna ettiler, öyle ki gerek muhafazakârlar gerekse radikaller pratikte ve sonuç olarak merkezci liberalizmin tecellileri haline geldiler.

Bu hareketlerin hepsinin politikaları, içinde yer aldıkları devletin gücünden etkileniyordu. Bildiğimiz gibi, bazı devletler diğerlerinden

daha güçlüdür. Ama içsel olarak güçlü bir devlet ne demektir? Her ne kadar birçok gözlemcinin sıklıkla kullandığı kriter bu olsa da, merkezi otoritenin keyfiliği veya acımasızlığı kesinlikle gücün göstergesi değildir. Devlet otoritelerinin diktatörce davranışı genelde gücün değil zayıflığın işaretidir. Devletlerin gücü en kullanışlı haliyle şöyle tanımlanır: fiilen uygulanabilecek yasal kararlar alma yeteneği. (Daha önce, XIV. Louis ile İsveç'in bugünkü başbakanını karşılaştırdığımız örneği hatırlayalım.) Burada kullanılabilecek basit ölçülerden biri, fiilen toplanan ve vergilendirici otoritenin eline geçen vergilerin yüzdesidir. Vergi kaçırma tabii ki her yerde vardır. Ama güçlü devletlerin toplayabildikleri (yaklaşık yüzde 80) ile zayıf devletlerin toplayabildikleri (aşağı yukarı yüzde 20) arasındaki fark çok büyüktür. Düşük yüzde bürokrasinin zayıflığıyla açıklanır ve vergi toplamaktaki acizlik de devleti bürokrasiyi güçlendirmek için kullanacağı kaynaklardan yoksun bırakır.

Devlet güçsüzleştikçe, ekonomik olarak üretken faaliyetler yoluyla elde edilen servet azalır. Bu da sonuç olarak devlet aygıtının kendisini —düşük veya yüksek seviyede hırsızlık ve rüşvet yoluyla— servet birikiminin başlıca yerlerinden biri, belki de başlıca yeri haline getirir. Güçlü devletlerde bunların olmadığı söylenemez —tabii ki olmaktadır— ama zayıf devletlerde öncelikli servet biriktirme aracı budur ve neticede, devletin diğer görevlerini icra etme yeteneğini zayıflatmaktadır. Devlet aygıtının işleyişi sermaye birikiminin başlıca biçimi haline geldiğinde, makamların ve görevlerin haleflere düzgün bir şekilde aktarılması tüm anlamını yitirir. Bu nedenle, oldukça şaibeli seçimler yapılır (tabii hâlâ seçimler yapılabiliyorsa) ve iktidar kanunsuz bir şekilde el değiştirir. Bu durum da neticede, zorunlu olarak ordunun siyasi rolünü büyütür. Teoride devletler yegâne meşru şiddet kullanıcısıdır ve şiddet kullanma tekelini ellerinde bulundurmaları gerekir. Polis ve asker bu tekelin

asli araçlarıdır ve teoride sadece devlet otoritelerinin enstrümanları olmak durumundadır. Pratikte ise, bu tekel sulandırılır ve devlet zayıfladıkça giderek daha fazla sulandırılır. Sonuç olarak, siyasi liderler için ülkenin etkin bir şekilde denetiminin sürdürülmesi çok güçleşir ve neticede, bir rejimin ülke içi güvenliği garanti etmeyi sağlayamıyor göründüğü durumda, ordu açısından yönetimi doğrudan ele almanın ayartıcılığı giderek artar. Burada belirtilmesi gereken husus, bu fenomenlerin yanlış politikaların değil, devlet yapılarının özgül zayıflığının sonucu olduğudur. Bu devlet yapıları, üretim süreçlerinin büyük çoğunluğunun tali olduğu ve dolayısıyla sermaye birikimi için zayıf kaynaklar anlamına geldiği bölgelerde yer almaktadır. Dünya pazarında çok kazanç getiren (petrol gibi) hammaddelere sahip olan devletlerde, devletlerin elde ettikleri gelirler, esas itibariyle rant gelirleridir ve bu durumda da aygıtın fiili denetimi, rantın büyük bölümünün özel kişi ya da kurumlar tarafından hortumlanabilmesini garanti etmektedir. Dolayısıyla, bu tür devletlerin sık sık askeriyenin yönetimi doğrudan üstlendiği durumlara düşmesi bir tesadüf değildir.

Son olarak, zayıflığın yerel eşrafın (toprak sahipleri, savaş ağaları) göreli gücünü ne kadar artırdığını vurgulamalıyız. Yerel eşraf, belirli yerel askeri güçler yoluyla ve bunu da genelde (etnik ya da geleneksel aileye dayalı veya aristokratik bir hâkimiyetten kaynaklanan) belirli bir yerel meşruiyetle birleştirerek, devletin olmadığı bölgelere kendi hâkimiyetini dayatma gücüne sahiptir. 20. yüzyılda bu yerel otoritelerden bazıları, mücadeleye ulusal sistem-karşıtı hareketler olarak başlayan hareketler tarafından ele geçirildi ve mücadele sürecinde bu otoriteler kendilerini yerel derebeyliklere dönüştürdüler. Bu tür yerel ağalıklar, kapitalist teşebbüs faaliyetinin mafyöz yanını meydana getirdi. Mafyalar temelde üretim sürecinden beslenen yağmacılardır. Tek tek firmalar için pek yük-

sek bir kazancı olmayan tekelleşmemiş ürünler söz konusu olduğunda, büyük miktarlarda sermaye biriktirebilmenin az sayıdaki yollarından biri de üretimin içinden geçtiği tekelci bir kanal açmak ve bunu devlet-dışı zor güçlerini kullanarak yapmaktır. Mafyalar, (uyuşturucu gibi) yasadışı ürünlerle bağlantılı oldukları için adları kötüye çıkmakla birlikte, çoğunlukla üretim faaliyetlerinin oldukça yasal biçimleriyle de uğraşır. Mafya tarzı kapitalist faaliyet kuşkusuz tehlikelidir ve niteliği gereği mafyaların kendileri için de hayati bir tehlike arz eder. Dolayısıyla, tarihsel olarak mafyözler, sermaye birikimi konusunda bir kez başarı sağlayınca, (ekseri bir sonraki kuşakta) paralarını aklamak ve kendilerini yasal girişimciler haline getirmek için uğraşır. Fakat, sıkı devlet kontrolünün kırıldığı ya da sınırlandığı her yerde, tabii ki ortaya çıkacak yeni mafyalar her zaman bulunur.

Devletlerin kendi otoritelerini güçlendirmeye ve daha fazla güç kazanarak mafyaların rolünü azaltmaya çalışırken izledikleri yollardan biri de nüfuslarını "ulus" haline dönüştürmektir. Uluslar, toplumsal yaratımlar olmaları itibariyle hiç kuşkusuz hayali varlıklardır ve devletler, ulusların inşasında merkezi bir role sahiptir. Bir ulus yaratma süreci, bir tarih, uzun bir kronoloji ve (ulusa dahil edilen grubun geniş kesimleri aslında paylaşmıyor olsa bile) var olduğu iddia edilen bir tanımlayıcı karakteristikler kümesi oluşturmayı (ve büyük ölçüde de icat etmeyi) içerir.

"Ulus-devlet" kavramını, tüm devletlerin şiddetle meylettiği bir asimptot gibi düşünmek gerekir. Bazı devletler bunu yapmadıklarını ve "çok-uluslu" olduklarını iddia ederler, ama bu tür devletler bile bir birleşik-devlet kimliği yaratmaya çalışırlar. Var olduğu dönemde çok-uluslu olduğunu iddia eden, ama bir "Sovyet" halkı düşüncesini de geliştiren Sovyetler Birliği bunun iyi bir örneğidir. Aynı şey, İsviçre ve Kanada için de geçerlidir. Ulusçuluk, bir statü-

grubu kimliği, belki de modern dünya-sistemin muhafaza edilmesi açısından en hayati olanıdır; tümüyle devletlerarası sistem içine yerleşmiş egemen devlet yapıları üzerine temellenmiştir. Ulusçuluk, devlet yapılarının asgari çimentosu işlevini görmektedir. Yakından bakılırsa, ulusçuluğun sadece zayıf devletlere özgü bir fenomen olmadığı görülür. Orta derecede güçlü devletlere göre alenen daha az başvurulmasına rağmen, en zengin ülkelerde de son derece güçlüdür. Yeri gelmişken belirtelim: Ulusçu temaların devlet liderleri tarafından aleni kullanımı devletin zaten güçlü olduğunun kanıtı olarak değil, devleti güçlendirmeye yönelik bir çaba olarak analiz edilmelidir. Tarihsel olarak devletler, ulusçuluk yaratma konusunda üç temel araç kullanmıştır: devlet okulları sistemi, askerlik hizmeti ve kamuya açık resmi törenler. Her üçü de sürekli kullanılmaktadır.

Daha önce de vurguladığımız gibi, devletler, bir devletlerarası sistem çerçevesi içinde var olur ve göreli güçlerinin ölçüsü yalnızca otoritelerini ülke içinde ne kadar etkin biçimde icra edebildikleri değil, aynı zamanda dünya-sistemin rekabetçi ortamında başlarını ne kadar dik tutabildikleridir. Tüm devletler teoride egemendir, ama güçlü devletler zayıf devletlerin içişlerine çok daha kolay "müdahale" edebilirken, bunun tersi o kadar kolay değildir ve herkes bunun farkındadır.

Güçlü devletler zayıf devletlerle ilişki kurarken, güçlü devletlerde üslenen firmalar açısından yararlı ve kârlı olan üretim faktörlerinin akışına sınırlarını açık tutmaları için zayıf devletlere baskı yapar, ama bu bakımdan her türden karşılıklılık talebine direnirler. Dünya ticareti konusundaki tartışmalarda, Birleşik Devletler ve Avrupa Birliği sürekli dünyadaki diğer devletlerin sınırlarını kendilerinden gelen mal ve hizmet akışına açmasını talep etmektedir. Fakat, çevre bölgelerdeki devletlerden gelip kendi ürünleriyle rekabet eden

tarım ya da tekstil ürünlerinin akışına sınırlarını bütünüyle açma konusunda epeyce şiddetli bir direniş sergilemektedir. Güçlü devletler zayıf devletlerle ilişki kurarken, güçlü devletlerin kabul edilebilir bulduğu kişileri iktidara getirip iktidarda tutmaları için zayıf devletlere baskı yapar; bunun yanı sıra, diğer zayıf devletlerin güçlü devletlerin siyasi ihtiyaçlarına uygun davranmasını sağlayacak bir baskı kurarken, güçlü devletlerle birlikte hareket etmeleri için de zayıf devletlere baskı yaparlar. Güçlü devletler zayıf devletlerle ilişki kurarken, aralarındaki uzun vadeli bağlantıyı güçlendirecek kültürel pratikleri –dil politikaları, üniversite öğrencilerinin nerelerde okuyacağı meselesi dahil eğitim politikaları, medyanın işleyiş düzeni– kabul etmeleri için zayıf devletlere baskı yapar. Güçlü devletler zayıf devletlerle ilişki kurarken, uluslararası arenada (anlaşmalar, uluslararası kurumlar) kendi öncülüklerini takip etmeleri için zayıf devletlere baskı yapar. Ve güçlü devletler zayıf devletlerin bireysel liderlerini rüşvetle satın alırken, zayıf devletler de münasip sermaye akışları ayarlayarak güçlü devletlerden devlet düzeyinde koruma satın alır.

En güçsüz devletler, tabii ki sömürge olarak adlandırdığımız devletlerdir. Sömürge terimiyle, egemen olmayan ve normalde kendisinden uzak olan başka bir devletin yönetimi altında bulunan idari birimleri kast ediyoruz. Modern sömürgelerin kökeni, dünya-sistemin ekonomik genişlemesinde yatar. Bu genişlemede, merkezdeki güçlü devletler yeni bölgeleri modern dünya-sistemin süreçlerine dahil etmeye çalıştı. Bazen, genişleyen dünya-sistemin dışında kalmaya yetecek kadar olmasa bile, egemen devlet olarak tanımlanmaya yetecek kadar güçlü bürokratik birimlerle karşılaştılar. Ama askeri açıdan güçlü devletler (çoğu Batı Avrupa'da yer alıyordu, ama listeye Birleşik Devletler, Rusya ve Japonya da dahil edilmelidir) çoğunlukla siyasi yapıların oldukça zayıf olduğu bölgelerle karşı-

laştı. Bu tür bölgelerin dünya-sisteme tatmin edici bir şekilde dahil edilmesini sağlamak için, bu bölgeler fethedildi ve sömürge rejimleri kuruldu.

Sömürgeler dahili olarak egemen devletlerin yerine getirdiği işlevlerin aynısını yerine getirdi: Mülkiyet haklarını garanti altına aldılar, sınır geçişlerine dair kararlar aldılar, siyasi katılım biçimlerini (genellikle her zaman son derece kısıtlı olarak) düzenlediler, işyerleriyle ilgili kararları yürürlüğe koydular ve çoğunlukla sömürgede hangi türden üretimlerin yapılacağı ya da tercih edileceğine yönelik kararlar aldılar. Ama hiç kuşkusuz bu kararları alan personelin büyük çoğunluğu yerel halktan değil, sömürgeleştiren güç tarafından gönderilen kişilerdi. Sömürge güçleri kendi otorite iddialarını ve mevkilerin "metropoliten" ülkelerden gelen kişilere dağıtılmasını bir dizi argümanı birleştirerek meşrulaştırıyordu: yerel halkın kültürel olarak aşağı olması ve kifayetsizliğine dair ırkçı argümanlar ve sömürge yönetiminin icra etmekte olduğu "uygarlaştırıcı" role dair kendini meşrulaştırmayı amaçlayan argümanlar.

Temel gerçeklik, sömürge devletlerin devletlerarası sistemde hakikaten en zayıf olan, gerçek egemenlik derecesi en düşük olan ve dolayısıyla, metropol ülke olarak adlandırılan farklı bir ülkeden firmaların ve kişilerin sömürüsüne had safhada tabi olan devletler olmalarıydı. Kuşkusuz, sömürgeci gücün amaçları sadece sömürgelerdeki üretim süreçlerinin denetimini garanti altına almakla sınırlı değildi. Aynı zamanda, dünya-sistemde görece güçlü diğer hiçbir devletin sömürge pazarının kaynaklarına erişememesini veya en fazla asgari düzeyde erişmesini garanti altına almaktı. Dolayısıyla belli bir noktada, sömürge halklarının ulusal kurtuluş hareketi biçimi alan bir siyasi hareketlilik içine girmesi kaçınılmazdı. Ulusal kurtuluş hareketlerinin amacı, ülkelerinin ve halklarının dünya-

ekonomi içindeki göreli konumunu iyileştirme yolunda ilk adım olarak bağımsızlık (yani egemen bir devlet statüsü) kazanmaktı.

Bununla birlikte, sadece güçlü devletlerle zayıf devletler arasındaki ilişki üzerinde durmak, güçlü devletlerin birbirleriyle olan hayati önemdeki ilişkilerini göz ardı etmeye neden olabilir. Bu devletler tanım gereği rakiptir ve farklı rakip firma kümelerine karşı sorumluluk taşır. Fakat, büyük firmalar arasındaki rekabet gibi, güçlü devletler arasındaki rekabet de bir çelişkiyle yumuşatılır. Sıfır-toplamlı olduğu varsayılan bir oyun türü içinde biri diğeriyle karşı karşıya gelir, ama devletlerarası sistemi ve bir bütün olarak modern dünya-sistemi ayakta tutmakta ortak bir çıkarları vardır. Böylece aktörler eşzamanlı olarak iki farklı yöne itilirler: anarşik bir devletlerarası sisteme doğru ve tutarlı ve düzenli bir devletlerarası sisteme doğru. Sonuç, beklenebileceği gibi, normalde bu iki tip arasındaki yapılardır.

Bu çelişkili mücadele içinde, yarı-çevre ülkelerin özel rolünü göz ardı etmememiz gerekir. Orta derecede güce sahip bu devletler en azından verili konumlarını korumak için uğraşıp didinir, ama aynı zamanda daha üst basamaklara yükselebileceklerini umut eder. Kendi devletlerinin bir üretici, bir sermaye biriktiricisi ve bir askeri güç olarak konumunu yükseltmek için, devlet gücünü dahili ve devletlerarası arenada oldukça bilinçli bir şekilde kullanırlar. Önlerindeki seçenekler nihayetinde gayet basittir: Ya hiyerarşi merdiveninde yukarıya tırmanmayı (ya da en azından yerlerinde kalmayı) başaracak ya da aşağıya itileceklerdir.

İttifaklara ve ekonomik fırsatlara dair seçimlerini dikkatli ve hızlı yapmaları gerekir. Çünkü yarı-çevre ülkeler esas olarak birbirleriyle rekabet halindedir. Örneğin, bir Kondratieff B-evresi zarfında, eskiden öncü konumda olan bir sanayinin büyük ölçüde yeni bir

yere taşınması söz konusu olursa, bu yer genelde yarı-çevre ülkeler olur. Fakat hepsine değil, belki bir ya da iki tanesine taşınacaktır. Bütün sistemin üretim yapısı içinde ("kalkınma" olarak adlandırılan) bu taşınmanın eşzamanlı olarak çok fazla sayıda ülkeye yönelmesine izin verecek kadar yer yoktur. Bu türden bir taşınma mekânının, belki sayısı on beş olan ülkeden hangisi olacağını önceden tespit etmek, hatta geçmişe doğru açıklamasını yapmak kolay değildir. Anlaşılması kolay olan, tüm ülkelerin bu iltifata mazhar olamayacağı veya kârların büyük bir hızla ve çok yüksek düzeylerde kucaklarına düşmeyeceğidir.

Güçlü devletler arasındaki rekabet ve yarı-çevre ülkelerin statü ve güçlerini yükseltme çabaları, süregiden bir devletlerarası rekabetle sonuçlanır. Bu devletlerarası rekabet, normalde güç dengesi denen bir biçim alır. Burada güç dengesi ile devletlerarası arenada hiçbir devletin istediğini otomatik olarak yapamadığı bir durum kast edilmektedir. Güçlü devletlerin tam da böyle bir gücü elde etme girişiminde bulunmayacağı anlamına gelmez bu. Fakat, devletlerin hâkimiyetlerini gerçekleştirebilmesinin birbirinden oldukça farklı iki yolu vardır. Birincisi, dünya-ekonomiyi bir dünya-imparatorluk haline dönüştürmektir. İkincisi ise, dünya-sistem içinde hegemonya olarak adlandırılan şeyi elde etmektir. Bu iki tarz arasında ayrım yapmak ve niçin hiçbir devletin modern dünya-sistemi bir dünya-imparatorluk haline dönüştürmeyi başaramadığı, ama birçok devletin farklı zamanlarda hegemonya kurmayı başardığını anlamak önemlidir.

Dünya-imparatorluk demekle, tüm dünya-sistemde tek bir siyasi otoritenin bulunduğu bir yapıyı kast ediyoruz. Son beş yüzyıl içinde bu türden bir dünya-imparatorluk yaratmaya yönelik ciddi girişimler oldu. İlki, 16. yüzyılda V. Charles'ın girişimiydi (ve halefleri tarafından zayıf bir şekilde sürdürüldü). İkincisi, 19. yüzyılın

başında Napoleon'un girişimiydi. Üçüncüsü 20. yüzyılın ortalarında Hitler'in girişimiydi. Hepsi de dehşetli girişimlerdi; ama hepsi de yenildi ve hiçbiri hedefine ulaşmayı başaramadı.

Öte yandan, üç güç, görece kısa dönemler için bile olsa, hegemonya kurmayı başardı. İlki, 17. yüzyılın ortalarında (bugün Hollanda olarak adlandırılan) Birleşik Eyaletler'dir. İkincisi, 19. yüzyılın ortalarında Birleşik Krallık'tır. Ve üçüncüsü, 20. yüzyılın ortalarında Birleşik Devletler'dir. Bunlara hegemonik dememizi sağlayan, belirli bir dönem için devletlerarası sistemde oyunun kurallarını belirlemeleri, (üretim, ticaret ve finans alanlarında) dünya-ekonomiye hâkim olmaları, askeri açıdan oldukça güçlü olmakla birlikte, siyasi olarak istediklerini asgari düzeyde askeri güç kullanarak elde edebilmeleri ve dünyayı tartışırken kullanılan kültürel dili düzenleyebilmeleridir.

Burada sorulması gereken iki soru var. İlki, niçin dünya-ekonomiyi bir dünya-imparatorluk haline dönüştürmenin hiç mümkün olmadığı, ama dünya-ekonomi içinde hegemonya kurmanın mümkün olduğudur. İkincisi, hegemonyanın niçin sonsuza dek sürmediğidir. Bir anlamda, önceki tüm analizimiz göz önüne alındığında, bu bulmacaların yanıtlarını bulmak çok zor değildir. Bir dünya-ekonominin kendine özgü yapısının (tek bir işbölümü, tek bir devletlerarası sistem içinde olsa da birden fazla devlet yapısının var olması ve tabii ki, tek bir jeokültür içinde olsa da birden fazla kültürün varlığı), kapitalist sistemin ihtiyaçlarıyla tuhaf biçimde bir ahenk oluşturduğunu görmüştük. Öte yandan, bir dünya imparatorluğu aslında kapitalizmi boğar, çünkü sınırsız sermaye birikiminin önceliğini ihlal etme yeteneğine sahip bir siyasi yapının var olduğu anlamına gelir. Modern dünya-sistem öncesinde var olan tüm dünya-imparatorluklarda tekrar tekrar meydana gelen şey de kuşkusuz buydu. Bu yüzden, bazı devletler sistemi bir dünya-

imparatorluk haline dönüştürmeye niyetlendiklerinde, nihayetinde kendilerini dünya-ekonomi içindeki en önemli kapitalist firmaların düşmanlığıyla karşı karşıya buldular.

O halde, devletler nasıl olup da hegemonya kurabilmektedir? Hegemonya, yeri geldiğinde kapitalist firmalar için, özellikle hegemonik güçle siyasi bağlantıları varsa, gayet yararlı olabilir. Hegemonya tipik olarak, dünya düzeninin "otuz yıl savaşları" biçimindeki uzun bir göreli çöküş döneminin ardından ortaya çıkar. "Otuz yıl savaşları", dünya-sistemin bütün önemli ekonomik odaklarını işin içine sokar ve tarihsel olarak dünya-imparatorluğun varsayılan kurucusu etrafında gruplaşmış bir ittifakı, varsayılan bir hegemonik güç etrafında gruplaşan bir ittifakla karşı karşıya getirir. Hegemonya bir tür istikrar yaratır ve kapitalist şirketler, özellikle öncü konumdaki tekelci sanayiler, bu istikrar içinde zenginleşir. Hegemonya, sadece düzeni değil aynı zamanda herkes için daha müreffeh bir geleceği garanti ediyor göründüğü için, sıradan insanlar arasında da geniş kabul görür.

O halde hegemonya neden sonsuza dek sürmez? Üretimde kısmi-tekellerin karşılaştığı benzer bir sorunla hegemonyalar da karşılaşır: Yarı-mutlak güç kendi kendini yok eder. Hegemonik bir güç haline gelebilmek için, hegemonik rolün temelini teşkil eden üretimlerin verimliliği üzerinde yoğunlaşmak hayati önem taşır. Hegemonyayı koruyabilmek için hegemonik gücün siyasi ve askeri bir rol üstlenmeye de yönelmesi gerekir; ama bu roller, hem pahalı hem de yıpratıcıdır. Er ya da geç, genelde çok zaman geçmeden, diğer devletler kendi iktisadi verimliliklerini hegemonik gücün üstünlüğünün epeyce azaldığı ve nihayetinde ortadan kalktığı bir noktaya doğru geliştirmeye başlar. Bunun ardından siyasi darbe gelir. Ve artık hegemonik güç askeri güç kullanma tehdidi savurmakla kalmaz, fiilen kullanmaya zorlanır. Askeri gücünü kullanma-

sı sadece zayıflığının ilk işareti değil, aynı zamanda ilerideki çöküşünün de kaynağıdır. "Emperyal" güç kullanımı, ekonomik ve siyasi açıdan hegemonik gücün altını oyar ve önce harici sonra da dahili olarak büyük ölçüde gücünün değil zayıflığının işareti olarak algılanır. Çöken bir hegemonik güç, dünyanın kültürel dilini tanımlamak bir tarafa, tercih ettiği dilin modasının geçmiş olduğunu ve artık itirazsız kabul edilebilir olmadığını görür.

Hegemonik güç çöktükçe, onun yerini almaya teşebbüs eden başkaları her zaman çıkar. Fakat bu tür bir yer değiştirme uzun bir zaman alır ve nihayetinde bir başka "otuz yıl savaşları" gerektirir. Dolayısıyla hegemonya her zaman hayati öneme sahiptir, tekrarlanır ve her zaman için görece kısa sürelidir. Kapitalist dünya-ekonomi devletlere ihtiyaç duyar, devletlerarası sisteme ihtiyaç duyar ve hegemonik güçlerin periyodik olarak ortaya çıkmasına ihtiyaç duyar. Fakat kapitalistlerin öncelikleri asla bu yapılardan herhangi birinin korunması değildir, yüceltilmesi hiç değildir. Öncelik her zaman sonsuz sermaye birikimidir; bu birikim de en iyi, her zaman el değiştiren bir politik ve kültürel hâkimiyetler kümesiyle sağlanır. Kapitalist firmalar bu küme içinde manevra yapabilir; devletlerden destek alır, ama onların hâkimiyetinden de kurtulmaya çalışırlar.

4

BİR JEOKÜLTÜRÜN YARATILMASI

İdeolojiler, Toplumsal Hareketler ve Sosyal Bilim

Daha önce de belirttiğimiz gibi Fransız Devrimi, daha sonraları modern dünya-sistemin jeokültürü haline gelecek olan şeye temel oluşturduğunu söyleyebileceğimiz iki esaslı değişim meydana getirmesi itibariyle modern dünya-sistemin kültürel tarihinde bir dönüm noktasıydı. Bu iki esaslı değişim, politik değişimin normalliği ve egemenlik kavramının yeniden şekillendirilmesiydi. Egemenlik artık "yurttaşlar" haline gelmiş olan halka verilmişti. Ve daha önce de belirttiğimiz gibi egemenlik kavramı her ne kadar içermek anlamına gelse de, pratikte çok büyük kesimleri dışlamaktaydı.

Modern dünya-sistemin 19. ve 20. yüzyıllardaki politik tarihi, içerilenleri dışlananlardan ayıran çizgiye dair bir mücadelenin tarihiydi. Ama bu mücadele, *herkesin içerilmesini iyi toplumun tanımı olarak ilan eden bir jeokültür çerçevesinde* meydana gelmekteydi. Bu politik ikilemin kavgası üç farklı alanda yürütülmekteydi: ideolojiler, sistem-karşıtı hareketler ve sosyal bilimler. Bu alanlar birbirinden ayrı gibi görünüyordu. Birbirlerinden ayrı olduklarını iddia ediyorlardı. Ama aslında, oldukça sıkı bir şekilde birbirlerine bağlıydılar. Hepsini sırasıyla teker teker ele alacağız.

Bir ideoloji, bir düşünceler ya da kuramlar kümesinden daha fazla bir şeydir. Ahlaki bir bağlılık ya da bir dünya görüşünden de fazla

bir şeydir. İdeoloji, oldukça spesifik politik sonuçlar çıkartabileceğimiz toplumsal alana dönük tutarlı bir stratejidir. Bu anlamda, daha önceki dünya-sistemlerde ve aslında politik kurumların temel yapısal ilkeleri olarak değişimin normalliği ve bu değişimden nihai olarak sorumlu tutulan yurttaş kavramlarının benimsenmesi öncesinde modern dünya-sistem içerisinde bile ideolojilere ihtiyaç yoktu. Çünkü ideolojiler, değişimle nasıl uğraşılması gerektiği ve bununla uğraşırken en iyi kimin öncülük edeceğine dair uzun dönemli stratejileri olan rakip grupların mevcut olduğunu varsayar. İdeolojiler, Fransız Devrimi'nin hemen ardından doğmuştur.

İlk doğan ideoloji, muhafazakârlık ideolojisiydi. Bu, Fransız Devrimi'nin ve ilkelerinin bir toplumsal felaket olduğunu düşünenlerin ideolojisiydi. Hemen ardından bazı temel metinler ortaya çıkmaya başladı. Bunlardan biri 1790'da İngiltere'de Edmund Burke tarafından, diğeri ise Fransa'da bir dizi halinde Joseph de Maistre tarafından yazıldı. Her iki yazar da daha önceleri kendi görüşlerinde ılımlı reformculardı. Ama şimdi her ikisi de, toplumsal düzenin temel yapısına radikal müdahale yönünde tehlikeli bir girişim olarak gördükleri şeye tepki olarak dört dörtlük muhafazakâr bir ideoloji ilan ediyorlardı.

Onları özellikle rahatsız eden şey, toplumsal düzenin sınırsızca biçimlendirilebilir, sınırsızca geliştirilebilir olduğu ve insani politik müdahalenin değişimleri ivmelendirebileceği ve ivmelendirmesi gerektiği argümanıydı. Muhafazakârlar böyle bir müdahalenin kendini beğenmişlik ve üstelik de çok tehlikeli bir kendini beğenmişlik olduğunu düşünüyorlardı. Onların görüşleri, insanın manevi kapasitesine dair kötümser bir görüş üzerine kuruluydu; Fransız devrimcilerinin temel iyimserliğini yanlış ve dayanılmaz buluyorlardı. Yaşadığımız toplumsal düzendeki aksaklıklar ne olursa olsun, nihayetinde bunların, böyle bir kendini beğenmişlikle yaratılacak

kurumlardan daha az insani kötülüğe neden olduğuna inanıyorlardı. 1793'ün ve Fransız devrimcilerinin diğer Fransız devrimcilerini yeterince devrimci olmadıkları için giyotine gönderdiği Terör Dönemi'nin ardından, muhafazakâr ideologlar kendi görüşlerini, bir süreç olarak devrimin neredeyse kaçınılmaz şekilde bu türden bir terör dönemine yol açtığını söyleyerek formüle etme eğilimine girdiler.

Dolayısıyla muhafazakârlar karşı-devrimciydi. Devrimin şiddetli değişimlerine tepki göstermeleri ve artık *ancien régime** olarak adlandırılmaya başlanan şeyi "geri getirmek" istemeleri anlamında "gerici"ydiler. Muhafazakârların, gelenekler ve kuralların her türlü evrimine zorunlu olarak toptan karşı çıkmaları gerekmiyordu. Yalnızca sıkı önlemler vaaz ediyor ve bu türden herhangi bir değişime karar verecek yegâne kişilerin geleneksel toplumsal kurumlardaki sorumlu kişiler olması gerektiğinde ısrar ediyorlardı. Herkesin —eşit haklar ve görevlere sahip— bir yurttaş olabileceği fikrinden özellikle kuşku duyuyorlardı, çünkü onların görüşüne göre çoğu kişi önemli sosyopolitik kararlar için gereken hüküm verme kabiliyetine sahip değildi ve asla da sahip olamayacaktı. Onlar hiyerarşik politik ve dinsel yapılara —elbette bu yapıların büyüklerine, ama bir anlamda daha *yerel* olanlarına da; en iyi ailelere, "cemaat"e, mevki sahipleri başlığı altına giren herkese— bel bağlamışlardı. Ve aileye, yani hiyerarşik, ataerkil aile yapısına bel bağlamışlardı. Hem kaçınılmaz hem de arzulanır bir şey olarak hiyerarşiye inanç, muhafazakârlığın alameti farikasıydı.

Politik strateji oldukça açıktı: Bu geleneksel kurumların otoritesini yeniden tesis ve muhafaza etmek ve onların hikmetine tabi olmak.

* Fr. eski düzen. Fransız Devrimi'nden önce var olan ve imtiyazların soya göre belirlendiği düzen. —y.h.n.

Eğer sonuç çok ağır giden bir politik değişim olacaksa, hatta hiçbir politik değişim olmayacaksa, "varsın öyle olsun" denecekti. Eğer bu kurumlar ağır giden bir evrim sürecini hayata geçirmeye karar verirse, o zaman da "varsın böyle olsun" denecekti. Muhafazakârlar, düzenin yegâne garantörünün hiyerarşiye saygı gösterilmesi olduğuna inanıyorlardı. Bu yüzden muhafazakârlar demokrasiden tiksiniyorlardı, çünkü demokrasi onlara göre hiyerarşiye saygının bitişine işaret ediyordu. Bunun yanı sıra, herkesin eğitim görebilmesine de kuşkuyla bakıyorlardı; çünkü eğitim onlara göre sadece elit kadroların yetiştirilmesine tahsis edilmek zorundaydı. Muhafazakârlar, üst sınıflar ile alt sınıfların arasındaki kapasite uçurumunun yalnızca aşılmaz olmakla kalmayıp, aynı zamanda temel beşeri karakterin de bir parçası ve dolayısıyla Tanrı'nın emri olduğuna inanıyorlardı.

Dar anlamıyla tanımlandığında Fransız Devrimi çok uzun sürmedi. Devrim'in evrenselci özgüvenini ve misyonerlik tutkusunu, devrimci mirasla haklı gösterilen Fransız emperyal yayılmacılığına dönüştüren Napoleon Bonaparte rejimi haline geldi. 1794 sonrasında muhafazakâr ideoloji her yerde yükseliyordu ve Napoleon'un 1815'teki yenilgisinin ardından Kutsal İttifak'ın hâkimiyetine girmiş bir Avrupa'da muhtemelen iktidara yerleşmişti. *Ancien régime*'e herhangi bir şekilde geri dönülmesinin hem istenir hem de mümkün olmadığını düşünenlerin yeniden bir araya gelip bir karşı-ideoloji geliştirmesi gerekiyordu. Bu karşı-ideoloji, liberalizm olarak adlandırılmaya başlandı.

Liberaller terör dönemiyle birlikte anılma albatrosundan kurtulmak istiyorlardı, ama düşündükleri kurtuluş Fransız Devrimi'nden doğan ve onun temelinde yatan ruhtu. Değişimin yalnızca normal değil aynı zamanda kaçınılmaz olduğunda ısrar ediyorlardı; çünkü iyi topluma doğru ebedi bir ilerleme dünyasında yaşıyorduk. Aşırı hızlı

değişimin gerçekten de engelleyici olabileceğini ve aslında olduğunu kabul ediyorlardı; ama *geleneksel* hiyerarşilerin de savunulamayacağı ve temelde gayrimeşru olduğunda ısrarlıydılar. Fransız Devrimi'nin onlara en cazip gelen sloganı "kariyerlerin yeteneklere açık olması" (*la carrière ouverte aux talents*) sloganıydı. Bu düşünce bugün "fırsat eşitliği" ve "liyakat düzeni" tabirlerinden aşina olduğumuz bir düşüncedir. Liberaller kendi ideolojilerini bu sloganlar etrafında kuracaklardı. Liberaller farklı türde hiyerarşiler arasında bir ayrım yapıyorlardı. *Doğal* olduğunu düşündükleri hiyerarşilere karşı değildiler; *kalıtsal* hiyerarşilere karşıydılar. Doğal hiyerarşilerin yalnızca doğal olmayıp halk kitleleri tarafından da kabul edilebilir olduğunu, dolayısıyla otoritenin meşru ve meşrulaştırılmış bir temeli olduğunu; buna karşılık, kalıtsal hiyerarşilerin toplumsal hareketliliği imkânsız kıldığını iddia ediyorlardı.

Liberaller, "Düzen Partisi" olan muhafazakârlara karşı kendilerini "Hareket Partisi" olarak sunuyorlardı. Değişen durumlar, kurumlarda sürekli bir *reformu* zorunlu kılıyordu. Ama bunun sonucunda ortaya çıkacak toplumsal değişim doğal bir hızda gerçekleşmeliydi —yani ne çok yavaş ne de çok hızlı. Liberallerin ortaya attıkları soru, bu tür gerekli reformlara kimin öncülük edeceğiydi. İster ulusal ya da yerel olsun, isterse dinsel veya seküler olsun, geleneksel hiyerarşilere hiç güvenleri yoktu. Ama esas itibariyle eğitimsiz ve bunun sonucu olarak da irrasyonel olduğunu düşündükleri halk kitlelerine, ayak takımına da son derece kuşkulu bakıyorlardı.

Liberaller bunun şu anlama geldiği sonucunu çıkarıyorlardı: Hangi değişikliklerin gerekli olduğuna karar verilmesinde tek bir grubun öncülük ve sorumluluk üstlenmesi gerekir: uzmanlar. Uzmanlar, tanım gereği, üzerinde çalıştıkları şeylerin gerçekliklerini kavramışlardır ve dolayısıyla hangi reformların gerekli ve istenir olduğunu en iyi onlar formüle edebilirler. Uzmanlar, eğitimleri gereği,

tedbirli ve anlayışlı olma eğilimindedirler. Değişimin hem olanaklarını hem de gizli tehlikelerini görürler. Her *eğitimli* kişi bir konuda uzman olduğundan, yurttaş rolünü üstlenmesine izin verilecek olanlar ancak eğitim almış olanlar, dolayısıyla uzmanlar olabilirdi. Diğerleriyse, rasyonel ve eğitimli kişiler arasına katılmalarına imkân tanıyacak uygun eğitimi aldıktan sonra nihayetinde bu role kabul edilebilirlerdi.

Ama ne tür bir eğitim? Liberaller eğitimin artık, bugün beşeri bilimler olarak adlandırdığımız "geleneksel" bilgi biçimlerinden, pratik bilginin yegâne kuramsal temeli olan bilime doğru kaydırılması gerektiğini iddia ediyorlardı. Bilim (yalnızca ilahiyatın değil, aynı zamanda felsefenin de yerine geçerek) maddi ve teknolojik ilerlemenin, dolayısıyla da ahlaki ilerlemenin yolunu sunuyordu. Bütün uzman türleri arasında, entelektüel faaliyetin doruğunu, *summum bonum*'u* bilim insanları temsil ediyordu. Yalnızca, acil programlarını bilimsel bilgi üzerine bina etmiş politik liderler gelecekteki refahın güvenilir kılavuzları olabilirdi. Açıkça görülebileceği üzere, liberalizm toplumsal değişim açısından oldukça ılımlı bir ideolojiydi. Gerçekten de, politik alandaki ılımlılığını ve "merkezciliğini" her zaman vurgulamıştı. 1950'lerde, önde gelen Amerikan liberallerinden biri olan Arthur Schlesinger Jr., liberalizm üzerine *Hayati Merkez* başlığını taşıyan bir kitap yazmıştı.

19. yüzyılın ilk yarısında, ideoloji sahnesi esas olarak muhafazakârlar ve liberaller arasındaki bir çekişmeden ibaretti. Daha radikal bir ideolojiyi savunan güçlü bir grup gerçekte yoktu. Radikal olmaya eğilim gösterenler, genelde kendilerini küçük bir eklenti olarak liberal harekete bağlıyor ya da küçük bir aykırı görüş odağı yaratmaya çalışıyorlardı. Kendilerini demokratlar, radikaller ya da bazen

---

* Lat. en üstün iyilik. —y.h.n.

sosyalistler olarak adlandırıyorlardı. Muhafazakâr ideolojiye karşı hiçbir sempatileri yoktu elbette. Ama liberallerin de, değişimin normalliğini kabul etmeleri ve (en azından kuramsal olarak) yurttaşlık kavramını desteklemelerine rağmen, aşırı derecede ürkek olduklarını ve aslında temel değişimden fazlasıyla korktuklarını düşünüyorlardı.

İdeolojik panoramayı, (muhafazakârlara karşı liberaller şeklindeki) iki ideolojinin yarıştığı bir alandan —sağda muhafazakârlar, merkezde liberaller ve solda radikaller olmak üzere— üç ideolojinin yarıştığı bir alana dönüştüren şey 1848 "Dünya Devrimi" oldu. 1848'de ne oldu? Esas olarak iki şey: Bir yanda, modern çağın ilk gerçek "toplumsal devrimi" meydana geldi. Çok kısa bir süre için, şehirli işçiler tarafından desteklenen bir hareket, Fransa'da belirli bir iktidarı ele geçirmiş göründü ve bu hareketin diğer ülkelerde de yankıları oldu. Bu grubun politik üstünlüğü çok uzun sürmeyecekti. Ama iktidar ve imtiyaz sahipleri açısından dehşet vericiydi. Aynı sıralarda, tarihçilerin "ulusların baharı" olarak adlandırdıkları bir başka devrim ya da bir dizi devrim daha meydana geliyordu. Çok sayıda ülkede, ulusal ya da ulusalcı ayaklanmalar oluyordu. Onlar da aynı derecede başarısız oldular ve iktidarda olanlar için aynı derecede dehşet vericiydiler. Bu bileşim, dünya-sistemi sonraki bir yüzyıldan daha uzun bir süre uğraştıracak bir modelin başlangıcına işaret ediyordu: kilit önemde politik aktörler olarak sistem-karşıtı hareketler.

1848 Dünya Devrimi aniden parlayan bir alevdi ve söndürüldü. Ardından yıllar süren şiddetli bir baskı geldi. Ama devrim stratejilere, yani ideolojilere ilişkin önemli sorular gündeme getirdi. Muhafazakârlar bu olaylardan çok açık bir ders çıkardılar. Avusturya-Macaristan'ın kırk yıl boyunca devlet bakanlığını (aslında fiilen dışişleri bakanlığını) yapan ve Avrupa'daki bütün devrimci hare-

ketleri bastırmak için kurulan Kutsal İttifak'ın ardındaki harekete geçirici kişi olan Prens Metternich'in ve onunla birlikte davrananların körü körüne gerici taktikleri hiçbir işe yaramamıştı. Taktikleri uzun vadede ne gelenekleri muhafaza etmeye ne de düzeni garanti altına almaya yaramıştı. Bilakis öfkeyi, kızgınlığı ve düzen bozucu örgütlenmeyi teşvik etmişti; dolayısıyla düzenin altını oymuştu. Muhafazakârlar, 1848'de bir devrimden kaçınabilen tek ülkenin, önceki on yılda Avrupa'daki en ciddi radikal harekete sahne olmasına rağmen İngiltere olduğunu fark ettiler. İşin sırrı, burada 1820 ile 1850 arasında Sir Robert Peel tarafından vaaz edilen ve uygulanan muhafazakârlık tarzındaydı ve Peel'in tarzı da radikal eylemin uzun vadeli çekiciliğini baltalamayı hedefleyen zamanında (ama sınırlı) tavizlerden oluşuyordu. Sonraki yirmi yıl boyunca Avrupa, "aydınlanmış muhafazakârlık" olarak adlandırılmaya başlanan Peelvari taktiklerin kök saldığına ve yalnızca İngiltere'de değil, Fransa ve Almanya'da da güçlenerek geliştiğine tanık oldu.

Bu sırada radikaller de 1848 devrimlerindeki başarısızlıklarından stratejik dersler çıkardılar. Artık liberallerin bir eklentisi olma rolünü oynamak istemiyorlardı. Ama 1848-öncesi radikallerin ana kaynaklarından birini teşkil etmiş olan kendiliğindenlik, ciddi sınırları olduğunu ortaya koymuştu. Kendiliğinden şiddet, ateşe kâğıt atmak gibi bir şeydi. Ateş bir anda parlıyor, ama hemen sönüyordu. Bu tür şiddet kalıcı bir yakıt değildi. 1848'den önce bazı radikaller bir alternatif vaaz etmişlerdi: Daha geniş toplumsal alana katılmaktan geri duran ütopyacı cemaatler oluşturmayı önermişlerdi. Ama çoğu kimse için bu proje pek bir cazibeye sahip değildi ve genel tarihsel sistem üzerindeki etkisi, kendiliğinden ayaklanmadan bile daha azdı. Radikaller daha etkin alternatif bir strateji aradılar ve örgütlenmede —temel toplumsal değişime politik açıdan zemin hazırlayacak sistematik ve uzun vadeli örgütlenmede— bir alternatif buldular.

Son olarak, liberaller de 1848 devrimlerinden bir ders çıkarmışlardı. Makul ve zamanında toplumsal değişimi gerçekleştirmek için uzmanlara güvenmenin erdemlerini vaaz etmenin yetersiz olduğunu fark etmeye başladılar. Politik alanda aktif bir şekilde hareket etmek zorundaydılar; böylece meseleler gerçekten uzmanların ellerine teslim edilebilecekti. Ve bu da liberaller için, hem eski muhafazakâr rakipleriyle hem de yeni ortaya çıkan radikal rakipleriyle başa çıkabilmek anlamına geliyordu. Liberaller kendilerini politik merkez olarak takdim etmek istiyorlarsa, talepleri itibariyle "merkezci" olan bir programla ve onları her tür değişime karşı muhafazakâr direnç ile aşırı derecede hızlı değişim yanlısı radikal ısrar arasında ortalara bir yere yerleştirecek bir taktikler kümesiyle çalışmalıydılar.

1848 ve I. Dünya Savaşı arasındaki dönem, modern dünya-sistemin merkez ülkeleri için açık bir liberal programın tanımlanışına tanık oldu. Bu ülkeler kendilerini "liberal devletler" —yani yurttaşlık kavramı, keyfi otoriteye karşı bir dizi garanti ve kamusal yaşamda belirli bir açıklık üzerine kurulu devletler— olarak tesis etmeyi hedefledi. Liberallerin geliştirdiği programın üç ana unsuru vardı: genel oy hakkının aşamalı olarak genişletilmesi ve bununla ilişkili, elzem bir unsur olarak eğitime erişimin yaygınlaştırılması; yurttaşların işyerindeki tehlikelere karşı korunmasında devletin rolünün genişletilmesi, sağlık hizmetlerinin ve bunlara erişimin yaygınlaştırılması ve yaşam süresi boyunca gelirdeki dalgalanmaların bertaraf edilmesi; bir devletin yurttaşlarının, bir "ulus" haline getirilmesi. Yakından bakıldığında bu üç unsur, "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" sloganını kamu politikasına tercüme etmenin yollarından birisi haline gelmiştir.

Bu liberal programda dikkat edilmesi gereken iki ana husus vardır. Birincisi, en azından pan-Avrupa dünyasında, büyük ölçüde I. Dünya

Savaşı döneminde hayata geçirilmiştir. İkincisi ise, söz konusu programı hayata geçirmek için en fazla uğraşanlar her zaman liberal partiler olmamıştır. Biraz tuhaf bir şekilde, söz konusu liberal program büyük ölçüde liberal-olmayanlar tarafından hayata geçirilmiştir: 1848 Devrimlerinin ardından üç ideolojinin stratejilerinde meydana gelen revizyonların bir sonucudur bu. Liberaller bizzat kendi programlarını sürdürmek konusunda ürkekleşmiş ve bir ölçüde geri çekilmişlerdi. 1848 kargaşasının ikinci kez tekrarlanmasına neden olmaktan korkuyorlardı. Öte yandan, muhafazakârlar da liberal programın ılımlı ve esas itibariyle akla uygun olduğuna karar vermişlerdi. Bunu uygulamaya koydular: Disraeli'nin oy hakkını genişletmesi, III. Napoleon'un sendikaları yasallaştırması, Bismarck'ın refah devletini icadı. Ve radikaller de bir yandan bu sınırlı reformları kabullenmeye ve hatta savunmaya başlarken, diğer yandan da gelecekte devlet iktidarını ele geçirmek için kendi örgütsel temellerini inşa ediyorlardı.

Söz konusu üç ideolojik grubun gerçekleştirdiği bu üç taktik kaymanın birleşimi, liberal programın fiili olarak jeokültürün ortak tanımlayıcı özelliği haline gelmesi anlamına geliyordu. Muhafazakârlar ve radikaller kendilerini düpedüz liberallerin bir çeşitlemesi ya da tecellisi haline dönüştürmüşlerdi ve liberallerle aralarındaki farklılıklar, temel farklılıklar olmaktan çıkıp marjinal farklılıklar haline gelmişti. Bu üç ideolojik konumun kalıcı bir şekilde bir araya gelişini özellikle üçüncü dayanak olan "kardeşlik"te görebiliriz. Bir ulus nasıl yaratılır? Yurttaşlığın başkalarını nasıl dışlayacağını vurgulayarak. Ulus, ulusçuluk vaaz edilerek yaratılır. 19. yüzyılda ulusçuluk üç ana kurum yoluyla öğretiliyordu: ilkokullar, ordu ve ulusal bayramlar.

İlkokullar, liberallerin yol gösteren yıldızıydı; radikaller tarafından alkışlanıyor ve muhafazakârlar tarafından da benimseniyordu.

İlkokullar, işçileri ve köylüleri ulusal görevleri yerine getirmek için gereken asgari kapasiteye sahip yurttaşlar haline getiriyordu: meşhur okuma, yazma ve aritmetik üçlemesi. Okullar, aile yapılarının tikelcilikleri ve önyargılarını umursamayan yurttaşlık meziyetlerini öğretiyordu. Ve her şeyden önemlisi, ulusal dili öğretiyordu. 19. yüzyılın başında çok az sayıda Avrupa ülkesi pratikte tek bir ulusal dile sahipti. Yüzyılın sonundaysa çoğunun ulusal bir dili olmuştu.

Ulusçuluk, düşmanlara karşı husumetle güvence altına alınıyordu. Merkezdeki ülkelerin çoğu bu husumeti bazı komşularına yönelik olarak şu ya da bu gerekçeyle yavaş yavaş aşılamaya çalışıyordu. Ama bu husumetin başka ve nihayetinde daha önemli bir biçimi daha vardı: pan-Avrupa dünyasının, dünyanın geri kalanı karşısındaki husumeti. Bu husumet ırkçılık şeklinde kurumsallaştı. Çoğul hale ("medeniyetler") karşıt olarak, tekil haldeki "medeniyet" kavramının yayılmasının içine yerleşmişti. Dünya-sisteme ekonomik ve politik açıdan egemen olan pan-Avrupa dünyası kendisini, Avrupa'nın Antik Çağlar'da olduğu varsayılan köklerine kadar geri götürdüğü bir medenileşme sürecinin kalbi ve doruğu olarak tanımlıyordu. Pan-Avrupa dünyası, 19. yüzyıldaki medeniyeti ve teknolojisinin durumu itibariyle kendisini kültürel ve politik olarak herkese empoze etme görevini üstlenmişti: Kipling'in "Beyaz adamın sorumluluğu",* Birleşik Devletler'in "kaçınılmaz kaderi",** Fransa'nın *mission civilisatrice*'i.***

---

* İng. white man's burden. Beyazların kendi kültürlerini Beyaz olmayanlara aktarmak ve onları yönetmek konusunda kendi kendilerine verdikleri sorumluluk. –y.h.n.

** İng. manifest destiny. Birleşik Devletler'in tüm Kuzey Amerika Kıtası'na yayılma hakkı ve sorumluluğu olduğunu söyleyen 19. yüzyıl doktrini. –y.h.n.

*** Fr. uygarlaştırma misyonu. –y.h.n.

19. yüzyıl, eklenen bu nüansla, yenilenen doğrudan emperyalizmin yüzyılı oldu. Emperyal fetihler artık sadece devletin eylemi değildi, hatta kiliseler tarafından teşvik edilen devletin eylemi de değildi. Artık ulusun tutkusu, yurttaşların görevi haline gelmişti. Ve liberal programın bu son kısmı muhafazakârlar tarafından bir intikam duygusuyla sürdürüldü. Muhafazakârlar bunu, sınıf bölünmelerinin üstünü örtmenin ve böylece içerideki düzeni garantiye almanın emin bir yolu olarak gördüler. 1914'te Avrupalı sosyalist partilerin hemen hepsi savaşta kendi uluslarının tarafını tutma tercihini yaptığında, ulusçuluğun eskinin tehlikeli sınıfları üzerindeki etkisine dair muhafazakâr inancın doğru olduğu açıklık kazandı.

Liberalizmin, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın büyük bölümünde modern dünya-sistemin jeokültürünü tanımlamaktaki zaferi, kurumsal açıdan liberal devletin yasal temellerinin geliştirilmesiyle mümkün olmuştu. Aynı zamanda, sistem-karşıtı hareketlerin yükselişi ve sürekli artan önemi sayesinde de mümkün olmuştu. Sistem-karşıtı hareketlerin sistemin devamını sağlamak için değil, muhtemelen sistemin altını oymak için var olması nedeniyle bu durum paradoksal görünebilir. Yine de genele vurulduğunda bu hareketlerin faaliyetleri, sistemi ziyadesiyle güçlendirmeye hizmet etmiştir. Görünüşte paradoks gibi duran bu durumu dikkatle incelemek –boyutları ve zenginliği itibariyle, ama aynı zamanda sağladığı faydaların kutuplaşması itibariyle sürekli büyüyen– kapitalist dünya-ekonominin nasıl bir arada tutulduğunun anlaşılması açısından hayati öneme sahiptir.

Devletlerin içerisinde, grupların yurttaşlar olarak içerilmesini sağlama çabaları sistem-karşıtı hareketlerin, yani toplumsal örgütlenmede temel değişimler meydana getirmeye çalışan örgütlenmelerin merkezi uğraşı haline geldi. Bir anlamda özgürlük, eşitlik ve kardeşlik sloganını liberallerinkinden farklı bir yolla hayata geçir-

meye çalışıyorlardı. Ciddi örgütlenmeler yaratmak konusunda en erken davranan dışlanmış grup, proleterya olarak adlandırılan şehirli sanayi işçi sınıfıydı. Bu grup, az sayıda kentsel bölgede yoğunlaşmıştı ve grubun üyeleri de birbirleriyle kolaylıkla iletişim kurabiliyordu. Örgütlenmeye başladıklarında çalışma koşulları ve ücret düzeyleri açıkça kötüydü. Ve artı-değer üreten başlıca üretim faaliyetlerinde hayati öneme sahip bir rol oynuyorlardı.

19. yüzyılın ortalarında işyeri örgütlenmeleri (sendikalar) ve kamusal alan örgütlenmeleri (isçi partileri ve sosyalist partiler) önce sanayi üretiminin en güçlü merkezlerinde (Batı Avrupa ve Kuzey Amerika), sonra da başka yerlerde ortaya çıkmaya başladı. 19. yüzyılın çoğunda ve 20. yüzyılın epey bir kısmında devlet aygıtları, tıpkı firmalar gibi, bu örgütlenmelere karşı düşmanca bir tavır takındı. Bunun sonucu olarak sınıf mücadelesi, "toplumsal hareketlerin" art arda gelen nispeten küçük tavizler için yokuş yukarı zor bir savaş verdikleri, dengesiz bir mücadele alanı haline geldi.

Bu daraltılmış politik mücadele kalıbında, bizi hanehalkları ve statü grubu kimlikleri tartışmamıza geri götüren başka bir unsur daha vardı. Toplumsal hareket kendi mücadelesini işçilerin kapitalistlere karşı mücadelesi olarak tanımlamıştı. Ama "işçiler" kimdi? Pratikte, verili bir ülkenin hâkim etnik grubuna mensup yetişkin erkekler olarak tanımlanma eğilimindeydiler. Çoğunlukla kalifiye ya da yarı-kalifiye işçilerdi, belirli bir eğitimleri vardı ve 19. yüzyılda dünya çapında sanayi emek gücü yığınını teşkil ediyorlardı. Bu kategoriden "dışlananlar" sosyalist/işçi örgütlerinde kendilerine pek bir yer olmadığını gördükleri için, kendilerini statü grubu kategorileri halinde örgütlemek zorundaydılar (bir yanda kadınlar, diğer yanda ırksal, dinsel, dilsel ve etnik gruplar). Bu gruplar da genelde en az işçi hareketleri ve sosyalist hareketler kadar sistem-karşıtıydı; ama acil şikâyetlerini oldukça farklı bir şekilde tanımlıyorlardı.

Buna karşılık, kendilerini bu doğrultuda örgütlemekle, işçilerin sınıf tabanlı örgütleriyle rekabet etmeye ve çoğu kez de onlara muhalefet etmeye başladılar. Yaklaşık 1830'dan 1970'e kadar bu iki tür sistem-karşıtı hareket arasındaki ilişkilerin tarihi büyük bir gerilimin, hatta husumetin tarihidir. En iyi durumda, zaman zaman sempati ve işbirliğinin öne çıktığı ara dönemler olmuştur. Dahası, bu dönem boyunca çeşitli statü grubu kimliği örgütlerinin birbirleriyle işbirliği yapması da, aralarından birisinin işçi ve sosyalist örgütlerle işbirliği yapmasından daha kolay olmamıştır.

Bununla birlikte, bu statü grubu kimliği örgütlenmeleri uzun vadeli hedeflerini nasıl tanımlamış olurlarsa olsunlar (ve çoğu da bu konuda sessiz kalıyordu), orta vadeli hedefleri hep yurttaşlık haklarının dışlanan bir grup olarak kendilerini de içerecek şekilde genişletilmesi teması etrafında toplanmıştı. Hepsi de liberal devlet içerisinde bütün haklara sahip yurttaşlar çerçevesine dahil edilme önerileri karşısında en iyi ihtimalle isteksizlik, daha sıklıkla da aktif bir düşmanlıkla karşılaştı. İki temel strateji meselesiyle karşı karşıya gelmişlerdi. Birincisi, nasıl bir orta vadeli stratejinin en etkili strateji olacağıydı. İkincisiyse, her bir sistem-karşıtı hareket türünün diğer sistem-karşıtı hareket türleriyle ne çeşit ittifaklar kurması gerektiğiydi. Bu soruların hiçbiri ne kolayca ne de hızla çözüldü.

Dışlanan grupların politik örgütlenme konusunda, bazı aşikâr ve hemen karşılarına çıkıveren güçlükleri vardı. Yasalar onların örgütlenme hakkını genelde birçok şekilde kısıtlıyordu. Potansiyel üyeler de gündelik güçleri itibariyle çoğunlukla bireysel olarak zayıftı. Kolektif olarak (ve çoğunlukla bireysel olarak da) önemli miktarda paraya ulaşamıyorlardı. Çeşitli devletlerdeki başlıca kurumlar onların çabalarına karşı hasmane bir tutum takınma eğilimindeydi. Söz konusu gruplar bu yüzden kolayca bastırılabili-

yordu. Kısacası, örgütlenme süreci uzun ve yavaştı. Bu dönemin büyük kısmını sadece örgütsel yapılarını korumakla geçirdiler.

Yürütülen temel tartışmalardan biri, ezilen grup açısından kendilerini değiştirmenin mi, yoksa onları ezen kurumları değiştirmenin mi daha önemli olduğuydu. Kimi zaman bu tartışma kültürel bir strateji ile politik bir strateji arasındaki farklılık olarak da ifade edilir. Örneğin ulusalcı bir grup için, ölmekte olan bir ulusal dilin canlandırılması mı, yoksa bu gruptan kişilerin meclise seçilmesi mi daha önemlidir? Bir işçi hareketi açısından, tüm devletlerin meşruluğunun reddedilmesi (anarşizm) mi, yoksa var olan devletlerin dönüştürülmesi mi daha önemlidir? Hareketlerin içerisinde stratejiye dair tartışmalar sert, çözüm üretmeyen, bölücü tartışmalardı ve bu durum katılımcılar tarafından da güçlü bir şekilde hissediliyordu.

Kuşkusuz söz konusu iki vurgu birbirini dışlamak zorunda değildi, ama çoğu kimse oldukça farklı stratejik yönelimlere yol açtıklarını düşünüyordu. Eğer böyle denebilirse, kültürel seçenek açısından durum her zaman için şöyleydi: Politik değişimler nihayetinde yüzeysel kalıyordu ve kafalamaya yönelikti; temeldeki radikal ya da sistem-karşıtı hedeflere zarar veriyordu. Bunun yanı sıra sosyopsikolojik bir argüman da vardı: Sistem, sıradan insanları onların ruhlarını örgütlemek suretiyle tutsak alıyordu ve bu ruhların sosyalleşme sürecini bozguna uğratmak toplumsal değişimin vazgeçilemez önkoşullarından biriydi. Politik seçenek açısından da durum şöyleydi: Kültürel seçenek taraftarları yanılsamalarının naif kurbanlarıydılar, çünkü iktidarı elinde tutanların zihinlerinde kurdukları türden ciddi kültürel değişimleri gerçekleştirmelerine izin vereceklerini zannediyorlardı. Politik seçenekten yana olanlar her zaman iktidar gerçekliklerini vurguluyor ve herhangi bir gerçek değişimin önkoşulunun ezilenlerin ruhlarını değiştirmek değil, güç ilişkilerini dönüştürmek olduğunda ısrar ediyorlardı.

Tarihsel olarak gerçekleşen şu oldu: Otuz ile elli yıl boyunca hem dostane hem de hasmane tartışmaların ardından, bütün sistem-karşıtı hareketlerdeki iç çatışmalardan politik seçenek yanlıları galip çıktı. Gerek kültürel, gerekse politik vurguya sahip hareketlerin faaliyetlerinin iktidar sahipleri tarafından sürekli bastırılması, çeşitli biçimleri de dahil olmak üzere, kültürel seçeneğin sistem-karşıtı hareketler için uygulanamaz bir seçenek gibi görünmesine neden oldu. Giderek artan sayıda insan "militan" olmaya, giderek artan sayıda militan da "iyi örgütlenmeye" başladı. Bu bileşim ancak politik seçeneği tercih eden gruplar tarafından etkin bir şekilde gerçekleştirilebilirdi. 20. yüzyılın başına gelindiğinde, yalnızca politik seçeneğin strateji konusundaki bu mücadeleyi kazandığını söylemekle yetinemeyiz. Aynı zamanda sistem-karşıtı hareketlerin –her bir varyantın ayrı ayrı, ama birbirine paralel yollarla– iki aşamalı bir eylem programı üzerinde uzlaştıklarını da belirtmeliyiz: ilk olarak devlet iktidarını ele geçirmek, bunun ardından da dünya/devlet/toplumu dönüştürmek.

Hiç şüphesiz, bu iki aşamalı stratejide büyük belirsizlikler kalmıştı. Başlıca soru, devlet iktidarını ele geçirmekten ne kast edildiği ve her halükârda bunun nasıl yapılacağıydı. (Dünya/devlet/toplumun nasıl dönüştürüleceği sorusu, belki de bugünü değil geleceği ilgilendiren bir soru olarak görüldüğü için daha az tartışılıyordu.) Örneğin, devlet iktidarına oy hakkının genişletilmesi yoluyla mı ulaşılacaktı? Yoksa seçimlere ve ardından da hükümete katılmak yoluyla mı? İktidarı paylaşmayı mı, yoksa iktidarı başkalarından tamamen almayı mı içeriyordu? Devlet yapılarını değiştirmek anlamına mı geliyordu, yoksa sadece mevcut yapıların kontrol edilmesi mi? Bu soruların hiçbiri asla tam olarak yanıtlanmamıştır. Örgütlerin çoğu, farklı ve genelde de birbiriyle çelişen cevapların yanlılarının kendi cemaatleri içerisinde kalmasına izin vermek suretiyle ayakta kalmıştır.

Bu iki aşamalı strateji örgütsel eylemin merkezi haline getirildikten sonra bile iç çatışmalar sona ermedi. Çünkü ardından şu soru geliyordu: Devlet mekanizması nasıl ele geçirilebilirdi? Klasik çatışma İkinci ve Üçüncü Enternasyonaller arasındaki çatışmaydı ve daha evvelden sosyal demokrat partiler çerçevesinde başlamıştı. Çatışmanın çerçevesi genelde ve biraz da yanıltıcı bir şekilde, reformizm ve devrimci faaliyet arasındaki bir çatışma olarak çizilmişti. Eduard Bernstein, Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne kendi "revizyonizmini" ısrarla anlatırken neyi iddia ediyordu? Esas itibariyle iddianın özü bir dizi ardışık öncülü içeriyordu: Nüfusun çoğunluğu "işçiydi" ve bu terimle sanayi işçilerini ve ailelerini kast ediyordu. (Erkeklerin) genel oy hakkı kazanması, bütün bu işçileri yurttaş haline getirecekti. İşçiler kendi çıkarları doğrultusunda oy kullanacaktı, ki bu da Sosyal Demokrat Parti'yi destekleyecekleri anlamına geliyordu. Dolayısıyla, bir kez erkeklere genel oy hakkı tanındığında işçiler oylarıyla Sosyal Demokratları iktidara getirecekti. Bir kere iktidara geldikten sonra da Sosyal Demokratlar ülkeyi sosyalist bir topluma dönüştürecek gerekli yasaları çıkaracaktı. Bu ardışık öncüllerin hepsi de mantıklı görünüyordu. Ama hepsi de yanlış çıktı.

Devrimci tavır farklıydı. Lenin tarafından formüle edilen klasik biçimiyle, çoğu ülkede proleterya nüfusun çoğunluğunu oluşturmuyordu. Çoğu ülkede, serbest bir seçim süreci yoktu ve olsa bile proleteryanın kendisini oylarıyla iktidara taşımaya çalışması durumunda, burjuvazi sonuçları pek de saygıyla karşılamayacaktı. Burjuvazi basitçe buna izin vermeyecekti. Devrimciler bir dizi karşı-öncül önerdiler: Şehir proleteryası yegâne ilerici tarihsel aktördü. Nüfusun geriye kalanı (örneğin kırsal işçiler) bir tarafa, şehir proleteryası bile kendi çıkarlarının her zaman farkında değildi. İşçi partilerinin militanları, şehir proleteryasının çıkarlarını ortalama

bir proleterden daha açık bir şekilde tanımlama kabiliyetine sahipti ve işçilerin kendi çıkarlarını anlamasını sağlayabilirlerdi. Bu militanlar gizli bir şekilde örgütlenebilir ve şehir proleteryasının desteğini kazanacak bir ayaklanmayla iktidarı ele geçirebilirlerdi. Bunun ardından bir "proleterya diktatörlüğü"nü dayatabilir ve ülkeyi sosyalist bir topluma dönüştürebilirlerdi. Bu ardışık öncüllerin hepsi de mantıklı görünüyordu. Ama hepsi de yanlış çıktı.

Sistem-karşıtı hareketlerin 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın çoğunda karşılaştıkları en büyük sorunlardan biri de ortak bir zemin bulmakta yaşadıkları yetersizlikleridir. Her bir sistem-karşıtı hareket türündeki egemen tavır, kendi yandaşlarının ifade ettiği mağduriyetlerin temel mağduriyetler olduğu; diğer hareket türlerinin mağduriyetlerininse tali ve oyalayıcı olduğuydu. Her hareket türü öncelikle kendi mağduriyetlerinin ele alınması gerektiğinde ısrar ediyordu. Hepsi de, kendi mağduriyetlerinin başarılı bir şekilde halledilmesiyle, diğer mağduriyetlerin de daha sonra ve bu çözümün sonucu olarak çözülebileceği bir ortam yaratılacağını iddia ediyordu.

Bunu öncelikle işçi/sosyalist hareketi ile kadın hareketi arasındaki zorlu ilişkide görürüz. Sendikaların kadın hareketine yönelik tavrı temelde şuydu: Kadınların istihdamı işverenler tarafından daha ucuz işgücü elde etmek için kullanılan bir mekanizmadır ve dolayısıyla işçi sınıflarının çıkarları için bir tehdit oluşturmaktadır. 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın büyük bölümünde şehirli işçilerin çoğu, evli kadınların emek pazarının dışında kalması ve ev kadını olması gerektiği bir toplumsal modele inanıyorlardı. Sendikalar, kadınların emek pazarına girmesi yerine, bir erkek sanayi işçisinin kendisini, eşini ve yetişkin olmayan çocuklarını geçindirmesine yetecek ücret anlamına gelen "aile ücreti"ni elde etmek için mücadele ediyordu.

Sosyalist partiler, kadın örgütlenmelerinin rolü konusunda çok daha şüpheciydi. Kendilerini sosyalist partilerin seksiyonları olarak tanımlayan ve parti üyelerinin eşleri ve çocuklarını eğitimle ilgili görevler için örgütlemeyi hedefleyen kadın grupları dışındaki kadın örgütlenmeleri burjuva örgütlenmeler olarak değerlendiriliyordu. Çünkü bu hareketlerin liderliği genelde burjuva kadınların saflarından geliyordu ve dolayısıyla amaçlarına da işçi sınıfı açısından olsa olsa tali çıkarlar olabilir diye bakılıyordu. Kadınların oy hakkı konusuna gelince, sosyalist partiler kuramsal olarak bunu destekliyor görünseler de pratikte son derece şüpheciydiler. İşçi sınıfı kadınlarının sosyalist partilere oy vermesinin, işçi sınıfı erkeklerine nazaran daha düşük bir olasılık olduğunu düşünüyorlardı. Bunun nedeni de, sosyalist partilere düşman olan dinsel örgütlenmelerin işçi sınıfı kadınları üzerindeki nüfuzuydu.

Kadın örgütleri bu lütfu geri çevirdiler. İşçi hareketini ve sosyalist hareketi, kendilerinin mücadele ettiği ataerkil tavır ve politikaların sürdürücüleri olarak görüyorlardı. Oy verme hakkı için mücadele eden örgütlerdeki orta sınıf kadınları sıkça şu tezi ileri sürdüler: İşçi sınıfı erkeklerinden daha eğitimliydiler ve liberal mantık gereği buradan da önce kendilerine tam yurttaşlık hakları tanınması gerektiği sonucu çıkıyordu. Ama çoğu ülkede durum tarihsel olarak böyle değildi. Miras hakkı, parayla ilgili işlemler yapma, sözleşme imzalama ve genelde yasa önünde bağımsız kişiler olarak tanınma konusundaki yasal haklar, genelde mülk sahibi olan ailelerin ilgisini daha çok çekiyordu. Ve kadınların toplumsal sorunlara (alkoliklik, kadın ve çocuklara kötü davranılması) karşı ve kendi bedenlerinin denetimi için yürüttükleri kampanyalar, genelde orta sınıf erkeklerinden çok, doğrudan işçi sınıfı erkeklerini hedef alıyordu.

İşçi/toplumsal hareketlerin etnik/ulusçu hareketlerle ilişkisi de benzer zorluklar taşıyordu. Ülkelerin kendi içlerinde, işçi hareketleri her türden etnik hareketlere işçi sınıfını bölmek için kullanılan mekanizmalar olarak bakıyordu. Ezilen etnik ve ırksal grupların emek pazarına dahil edilme talepleri, kadınların taleplerine verilen cevabın aynısıyla karşılaşıyordu. Esas itibariyle, işverenlerin çıkarına hizmet eden ve onlara daha ucuz emek temin etme olanağı sağlayan talepler olarak görülüyordu. Birçok sendika, bu tür "azınlıkları" emek pazarından dışlamaya çalışıyordu —elbette tamamından değil, ama emek pazarının geleneksel olarak hâkim etnik gruptan işçilere ayrılmış olan bir ölçüde yüksek ücretli kesiminden. Azınlıkları dışlama itkisi, aynı zamanda bu tür azınlıkların gelmesine yol açacak ya da saflarını güçlendirecek bölgelerden yapılan göçlere izin verilmesine karşı muhalefeti de güçlendiriyordu. Hatta bu itki, çeşitli zorunlu çalışma biçimlerinin sona erdirilmesine yönelik girişimlere karşı muhalefeti (ya da en azından kayıtsızlığı) güçlendiriyordu. Çünkü zorunlu çalışma biçimlerinin yasaklanması, bu şekilde özgürleşen işçilerin serbest emek pazarında rekabet etmesini olanaklı kılacaktı.

Bir kez daha, bir işçi/toplumsal hareketin, işçi hareketinin oluştuğu devletten ayrılmayı hedefleyen dört başı mamur bir ulusçu hareketle ilişki kurması meselesine gelindiğinde karşıtlık daha da güçleniyordu. Bu hareket, ister bizzat ülkenin içinde bir bölgede, isterse bu devlet tarafından kontrol edilen "denizaşırı" bir sömürge bölgesinde olsun, takınılan tavır buydu. İşçi/toplumsal hareketler bu tür ulusçu hareketleri de (tıpkı kadın hareketlerine yaptıkları gibi) esas itibariyle (ulusçu hareketin mücadele etmekte olduğu burjuvaziden farklı olsa bile) bir burjuvazinin çıkarlarını takip eden burjuva örgütlenmeleri olmakla suçluyordu. İşçi/toplumsal hareketler, ulusal "bağımsızlığın" ayrılacak ülkenin işçi sınıflarına

zorunlu olarak herhangi bir avantaj getirmeyeceğini iddia ediyordu. Hatta eski "emperyal" güç, gerçekleşeceği farz edilen "bağımsız" iktidara kıyasla işçilerin çıkarları açısından daha az düşmanca yasalara veya iktidar yapısına sahipse, "bağımsızlık" işçilerin durumunu daha geriye bile götürebilirdi. Her halükârda, sosyalist partiler tüm burjuva devletlerin aynı olduğu ve yegâne önemli sorunun işçi sınıfının şu devlette mi, yoksa öbüründe mi iktidara gelebileceği olduğu konusunda ısrarcı olma eğilimindeydi. Dolayısıyla, ulusçuluk bir yanılsama ve bir sapmaydı.

Burada da ulusçu hareketlerin yanıtı aynı oldu. Ulusal baskının gerçek, dolaysız ve dayanılmaz olduğunu iddia ediyorlardı. Bir işçi programını takip etmeye yönelik herhangi bir girişimin "halkın" bölünmesi ve dolayısıyla da ulusal hakları elde etme çabasının zayıflaması anlamına geldiğini iddia ediyorlardı. İşçi sınıfını ilgilendiren özel sorunlar varsa, bunların en iyi şekilde bağımsız bir devlet çerçevesinde ele alınabileceğini iddia ediyorlardı. Ve gerçekte, dile getirdikleri kültürel talepler (örneğin dile ilişkin olanlar) ulusçu hareketin kurmaya çalıştığı ülkenin işçi sınıfının doğrudan çıkarlarıyla örtüşüyordu. Kurulacak ülkenin, ulusçuların başkaldırdığı politik yapının resmi dili yerine önerilen ulusal dili benimsemesi çok daha muhtemeldi.

Son olarak, kadın örgütlenmelerinin etnik/ulusçu örgütlenmelerle ilişkileri de daha iyi durumda değildi. Aynı argümanlar her iki tarafça da kullanılıyordu. Bir yanda kadın hareketleri azınlıkların artan yurttaşlık haklarından ya da ulusal bağımsızlığın kazanılmasından bir kazanç elde etmediklerini iddia ediyordu. Ama aynı zamanda, neredeyse tamamen okuma yazma bilmeyen azınlık mensubu veya göçmen erkeklerin oy kullanmasına izin verilirken, eğitimli orta sınıf kadınlara oy hakkı verilmediği iddiasını sıkça ileri sürüyordu. Ulusal bağımsızlığın kazanılması durumunda da, yeni

devlette kendilerine yurttaşlık haklarının verilmesi olasılığının eski devlettekinden daha fazla olmadığını iddia ediyordu. Bir kez daha, karşıtlık geri gelmişti. Etnik/ulusçu hareketler kadın hareketlerinin ezen grubun –bir ülke içindeki hâkim etnik grubun, sömürge bölgelerinde emperyal gücün– çıkarlarını temsil ettiğini düşünüyordu. Etnik/ulusçu hareketler, kadın hakları sorununu tali ve ancak kendi mağduriyetleri giderildikten sonra en iyi şekilde ele alınabilecek bir sorun olarak görüyordu.

Bu karşıtlıkların üstesinden gelmeye ve çeşitli hareketlerin temel önemdeki sinerjisini savunmaya çalışan kişiler (ve hatta gruplar) yok değildi. Bu kişiler, mücadeleleri birleştirmeye çalıştılar ve bazı özel durumlarda bu açıdan belirli bir ilerleme sağladılar. Ama 1848'den en az 1945'e kadar genel tablo, bu tür birleşme yanlılarının sistem-karşıtı hareketlerin dünya çapındaki seyri üzerinde pek bir etkiye sahip olmadığını gösteriyordu. Sistem-karşıtı hareketlerin üç büyük türü, (1) işçi/toplum (2) etnik/ulusçu (3) kadın hareketleri esas olarak kendi köşelerinde kaldı. Hepsi de kendi talepleri için savaşıyor ve diğerlerininkini görmezden geliyor, hatta onlara karşı mücadele ediyordu. Öte yandan, (işbirliği şöyle dursun) bu eşgüdüm eksikliğine rağmen, çeşitli türden hareketlerin stratejileri koşutluk göstermeye başlıyordu. Bu hareketlerin uzun vadeli tarihi şöyleydi: 20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde hepsi de görünüşte birinci sırada olan amaçlarını –yurttaşlığa resmen dahil edilmelerini– gerçekleştirmişti. Ama hiçbiri de bunun ardından gelen amaca, toplumları değiştirmek üzere devletler üzerindeki kontrollerini kullanma amacına ulaşamamıştı. Bu, daha sonra geri döneceğimiz bir hikâyedir.

İdeolojiler geliştirilip sınırlandırıldıktan, sistem-karşıtı hareketler muhalif enerjileri kanalize ettikten sonra, bir jeokültürün etkinliğini sağlamak için geriye kalan tek şey bunun kuramsal aygıtlarıydı.

Bu da sosyal bilimlerin göreviydi. İki kültürün ortaya çıkış hikâyesini 1. Bölüm'de anlatmıştık. Şimdi bu hikâyeyi, ortaya çıkmakta olan jeokültürün bir fenomeni olarak kısaca yeniden anlatacağız.

Sosyal bilim 19. yüzyılda icat edilmiş bir terimdir. "Sosyal" ve "bilim" terimlerinin ikisi de açıklanmaya muhtaçtır. Niçin bilim? 19. yüzyılda bilim, dünya-sistemin büyük kabul gören ortak hedefi olan ilerlemenin sağlanması için anahtar sözcüktü. Bugün bizim için pek kayda değer görünmüyor. Ama gördüğümüz gibi, o zamanlarda bilgi dünyasına egemen olan değer sistemlerinde temel bir değişimi —Hıristiyan kurtuluşundan Aydınlanma'nın insani ilerleme düşüncesine geçişi— temsil ediyordu. Bunu izleyen felsefe ve bilimin bizim daha sonraları "iki kültür" olarak adlandıracağımız şekilde ayrılması, bildiğimiz şeyleri nasıl bildiğimize dair epistemolojik tartışmaya yol açtı.

19. yüzyılda bilgi yapılarında (özellikle de yeni canlanmaya başlayan üniversite sisteminde) ve genel kültür dünyasında doğa bilimcileri, felsefeciler ya da hümanistler karşısında üstünlük kazanmaya başladılar. Doğa bilimcileri kendilerinin ve yalnızca kendilerinin hakikate ulaşabileceğini iddia ediyordu. Doğa bilimcileri olmaları itibariyle, iyi olan ya da güzel olana karşı tamamen kayıtsız olduklarını, çünkü bu kavramların ampirik olarak sınanamayacağını söylüyorlardı. İyi olan ve güzel olanın araştırılmasını hümanistlere bırakmışlardı. Hümanistler, buraya sığınmaya büyük ölçüde hazırdı ve birçok bakımdan Keats'ın mısralarını benimsemişlerdi: "Güzellik hakikattir; hakikat de güzellik; budur dünyada bildiğim ve bilmem gereken". Bir anlamda hümanistler hakikatin araştırılması üzerindeki kontrollerini doğa bilimcilerine terk etmişlerdi. Ve her halükârda iki kültür kavramının başarmış olduğu şey, bilgi dünyasında doğru olan, iyi olan ve güzel olan arasındaki radikal ayrımdır ve bu insanlık tarihinde ilk defa olmaktadır.

Doğa bilimcileri maddi fenomenlerin incelenmesi ve hümanistler de yaratıcı eserlerin incelenmesi üzerinde yoğunlaştıkça, bu bölünmedeki konumu pek açık olmayan önemli bir alanın var olduğu aşikâr hale geldi. Bu alan, toplumsal eylem alanıydı. Fakat Fransız Devrimi toplumsal alana dair bilgileri kamu otoritelerinin merkezi bir ilgi alanı haline getirmişti. Eğer politik değişim normalse ve halk da egemense, toplumsal alanın nasıl oluştuğunu belirleyen kuralların neler olduğunu ve toplumsal alanın nasıl işlediğini anlamak büyük önem taşıyordu. Bu tür bilgiye dair araştırmalar sosyal bilim olarak adlandırılmıştır. Sosyal bilim, 19. yüzyılda doğdu. Yapısı gereği hemen, hem politik bir çatışma alanına; hem de doğa bilimcileri ile hümanistler arasında bu alanı kendi bilme tarzlarına mal etme mücadelesine dönüştü. Kamusal alanda bulunanlar (devletler ve kapitalist girişimciler) açısından sosyal bilimi kontrol etmek, bir anlamda geleceği kontrol etme yeteneği anlamına geliyordu. Bilgi yapıları içerisinde yer alanlar açısından, hem doğa bilimcileri hem de hümanistler bu bölgeyi, üniversite sistemlerindeki iktidarın kontrolü ve entelektüel üstünlük konularında pek de kardeşçe olmayan mücadelelerinde ilhak edilecek önemli bir alan olarak görüyorlardı.

Daha önce de tartıştığımız gibi, 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk yarısında toplumsal gerçekliği ele alan disiplinler olarak altı isim geniş kabul görmüştü: tarih, iktisat, siyaset bilimi, sosyoloji, antropoloji ve Şark araştırmaları. Bu altı ismin altında yatan mantık ve dolayısıyla toplumsal gerçekliğin incelenmesindeki işbölümü, 19. yüzyıldaki dünyanın toplumsal durumundan türemişti. Üç ayrışma çizgisi vardı. İlki Batılı "medeni" dünyanın incelenmesi ile modern-olmayan dünyanın incelenmesi arasındaydı. İkinci ayrım, Batı dünyası içerisinde geçmişin incelenmesi ile bugünün incelenmesi arasındaki ayrımdı. Üçüncüsü de, Batı'nın bugünü

içerisinde liberal ideolojinin modern, medeni toplumsal yaşamın üç ayrı alanı olarak tanımladığı alanlar arasındaki ayrımdı: pazar, devlet ve sivil toplum. Epistemolojik açıdan sosyal bilimler kendilerini kolektif olarak doğa bilimleri ve beşeri bilimler arasına yerleştirmiş ve bundan ötürü de iki kültür arasındaki epistemolojik mücadele tarafından parçalanmışlardı. Aslında olan şey şuydu: Batı'nın bugününe dair üç inceleme alanı (iktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji) büyük ölçüde doğa bilimleri kampına doğru meyletti ve kendilerini nomotetik disiplinler olarak tanımladı. Diğer üç disiplin ise —tarih, antropoloji ve Şark araştırmaları— bu ayartıcı çağrıya direndi ve kendilerini beşeri ya da idiyografik disiplinler olarak düşünme eğiliminde oldu.

Bu muntazam işbölümü, dünya-sistemin belirli bir yapısına dayanıyordu: Batı tarafından egemenlik altına alınan bir dünya. Bu dünyada "geri kalan", ya sömürge veya yarı-sömürgeydi. Bu varsayımın doğruluğu, esas itibariyle 1945 sonrasında sona erdiğinde, sınır çizgileri daha belirsiz ve eskiden olduklarından daha az yararlı görünmeye başladı. Dolayısıyla, işbölümü de aksamaya başladı. Sosyal bilimlere ne olduğunun hikâyesi, ideolojilere ve sistem-karşıtı hareketlere ne olduğunun hikâyesiyle birlikte, 1968 Dünya Devrimi'nin dünya-sistem üzerindeki etkisinin hikâyesidir. Buna geleceğiz.

Paradoksal bir şekilde kendisine karşı mücadele etmek için oluşmuş sistem-karşıtı hareketler tarafından desteklenen ve üç ideolojinin aynasında inşa edilmiş olan jeokültür açısından bakıldığında, şunu görürüz: Sosyal bilimlerin rolü, modern dünya-sistemin işleyiş mekanizmalarını güçlendirmek için kullanılan ahlaki haklılaştırmaların düşünsel dayanaklarını sağlamaktı. Bu görevi yerine getirmekte büyük ölçüde başarılı oldular, en azından 1968 Dünya Devrimi'ne kadar.

5

KRİZDEKİ MODERN DÜNYA-SİSTEM

Çatallanma, Kaos ve Seçimler

Tarihsel sistemlerin yaşamları olduğunu söyledik. Analiz edebileceğimiz nedenler ve yollarla uzay ve zamanın bir noktasında varoluşları başlar. Doğum sancılarını atlatıp hayatta kalırlarsa, onları teşkil eden yapıların kısıtlamaları ve çerçevesi içinde, çevrimsel ritimlerini takip ederek ve asri eğilimlerine sıkışmış olarak tarihsel yaşamlarını sürdürürler. Bu asri eğilimler kaçınılmaz olarak sistemin iç çelişkilerini önemli ölçüde taşınamaz kılan asimptotlara yaklaşır; yani sistem artık çözemediği sorunlarla karşılaşır ve bu, sistemik kriz olarak adlandırdığımız şeye yol açar. Çoğunlukla insanlar kriz terimini gevşek bir anlamda, herhangi bir sistem içinde güçlük içeren bir dönemi kast etmek için kullanırlar. Fakat bir şekilde güçlüğün üstesinden geliniyorsa, söz konusu olan gerçek bir kriz değil, sadece sistem içinde ortaya çıkan bir güçlüktür. Gerçek krizler sistemin çerçevesi içinde üstesinden gelinemeyecek güçlüklerdir. Ancak güçlüklerin bir parçasını teşkil ettiği tarihsel sistemin dışına ve ötesine gidilerek bu güçlüklerin üstesinden gelinebilir. Doğa bilimlerinin teknik dilini kullanacak olursak, meydana gelen sistemin çatallanmaya girmesidir; yani temel denklemlerinin birbirinden oldukça farklı iki biçimde çözülebilmesidir. Bunu gündelik dile çevirecek olursak sistemin, her ikisi de içsel olarak mümkün

olan iki alternatif kriz çözümü ile yüz yüze geldiğini söyleyebiliriz. Sonuçta, sistemin üyeleri kolektif olarak hangi alternatif yolun takip edileceği, yani ne çeşit bir yeni sistemin inşa edileceği konusunda bir seçim yapmaya çağırılır.

Mevcut sistem tanımlanan parametreleri içinde artık yetersiz bir biçimde işlediğinden, bu sistemden çıkış için, inşa edilecek yeni sistem (ya da sistemler) için bir seçim yapmak kaçınılmazdır. Fakat seçime katılanların hangi seçimi yapacakları içsel olarak öngörülemez. Çatallanma süreci kaotiktir, bunun anlamı bu dönemde her küçük eylemin önemli sonuçlara yol açmasıdır. Bu koşullar altında sistemin şiddetli salınımlar yaptığı gözlenir. Fakat nihayetinde bir yöne doğru meyleder. Normalde nihai seçimin yapılması epey bir zaman alır. Bunu, sonucun oldukça belirsiz olduğu bir geçiş dönemi olarak adlandırabiliriz. Fakat, belli bir noktada açık bir sonuç ortaya çıkar ve kendimizi farklı bir tarihsel sistem içine yerleşmiş buluruz.

Bir kapitalist dünya-ekonomi olan içinde yaşadığımız modern dünya-sistem, şu anda tam olarak böylesi bir kriz içindedir ve bir süredir de durum böyledir. Kriz, bir 45-50 yıl daha sürebilir. Bu geçiş döneminin merkezi bir özelliği, mevcut dünya-sistemin içkin bir parçası olarak bildiğimiz yapılar ve süreçlerin şiddetli salınımlara maruz kalması ve bizim de bunlarla yüz yüze gelmemizdir. Kısa vadeli beklentilerimizin zorunlu olarak oldukça istikrarsız olduğunu görürüz. İnsanlar elde etmiş oldukları ayrıcalıkları ve hiyerarşik konumları son derece istikrarsız bir durumda korumaya çalıştıkları için, bu istikrarsızlık önemli ölçüde tedirginliğe ve dolayısıyla şiddete yol açabilir. Genelde bu süreç oldukça tatsız biçimler alan toplumsal çatışmalara neden olabilir.

Bu kriz ne zaman başladı? Bilimsel söylemde, olguların kökenleri her zaman en tartışmalı başlık olmuştur. Her olgunun öncelleri ve

işaretleri yakın geçmişte ve tabii ki çok uzak geçmişte de bulunabilir. Bu çağdaş sistemik kriz hikâyesinin başladığı akla yatkın bir moment, dünya-sistemin yapılarını büyük ölçüde alt üst eden 1968 Dünya Devrimi'dir. Bu dünya devrimi, liberalizmin üstünlüğünün sürdüğü uzun bir dönemin sona erdiğini açıkça gösterdi; böylece dünya-sistemin politik kurumlarını ayakta tutan jeokültürü derinden sarstı. Bu sarsıntı, kapitalist dünya-ekonominin temellerini oynattı. Kapitalist dünya-ekonomi, aslında her zaman maruz kaldığı, ama daha önceleri bir şekilde kendini koruduğu politik ve kültürel şokların bütün gücüyle etkide bulunmasına karşı artık savunmasızdı.

Fakat, daha sonra üzerinde duracağımız 1968 şoku, sistemdeki krizi açıklamak için yeterli değildir. Uzun süredir varlığını sürdüren ve asimptotlarına yaklaşan, dolayısıyla herhangi bir sistemin çevrimsel ritimleri nedeniyle kendisini içine soktuğu güçlüklerin üstesinden gelmesini artık olanaksız kılan yapısal eğilimler olması gerekir. 1968 şokunun sistemi bir arada tutan jeokültürün çözülmesini niçin ve nasıl hızlandırdığını anlamamız, ancak bu eğilimlerin neler olduğunu ve tekrar eden güçlüklerin üstesinden artık niçin kolayca gelinemediğini anlamamızla mümkündür.

Kapitalistler, birikim için bitmek tükenmek bilmez arayışlarında, ürünlerinin fiyatlarını arttırmanın ve üretim maliyetlerini düşürmenin yollarını ararlar. Fakat, üreticiler satış fiyatlarını keyiflerine göre herhangi bir düzeye yükseltemezler. Göz önünde bulundurulması gereken iki etkenle kısıtlanmışlardır. İlki, kendileriyle rekabet halindeki mevcut diğer satıcılardır. Oligopollerin yaratılması bu nedenle önemlidir, çünkü alternatif satıcıların sayısını azaltır. İkincisi efektif talebin düzeyidir; yani alım gücü sınırlı olduğu için, alıcıların ne kadar parası olduğu ve tüketicilerin yapacağı tercihlerdir.

Efektif talebin düzeyi, ilk önce gelirin dünyadaki dağılımı ile belirlenir. Açıktır ki bir alıcı ne kadar parası varsa o kadar çok şey alabilir. Bu basit gerçek, kapitalistler için içkin ve süregiden bir ikilem oluşturur. Bir yandan, mümkün olduğunca çok kâr elde etmek ve dolayısıyla başkalarına, örneğin çalışanlarına giden artı-değerin miktarını en aza indirmek isterler. Diğer yandan, en azından bazı kapitalistler, yaratılan artı-değerin bir kısmının yeniden dağıtımına izin vermek zorundadır; yoksa normal olarak ürünleri satın almak için çok az alıcı olacaktır. Dolayısıyla, zaman zaman en azından bazı üreticiler gerçekten çalışaniarına verdikleri ücreti artırmaktan yanadır.

Herhangi bir verili zamanda efektif talebin düzeyi göz önünde bulundurulduğunda, tüketicilerin yapacağı tercihler, iktisatçıların talep esnekliği olarak adlandırdıkları şey tarafından belirlenir. Her alıcının kendi parasının alternatif kullanımlarına verdiği değere karşılık gelmektedir bu. Satın alınan şeyler, alıcının gözünde vazgeçilmez olanlardan tamamen opsiyonel* olanlara kadar bir sıraya konulur. Bu değerlendirmeler bireysel psikolojiler, kültürel baskılar ve fizyolojik ihtiyaçlar arasındaki etkileşimin bir sonucudur. En geniş anlamda pazarlama tüketici tercihlerini etkilemek için tasarlanmış olsa da, satıcılar talep esnekliği üzerinde ancak sınırlı bir etkide bulunabilirler.

Satıcı için bunun net sonucu şudur: Fiyatı a) rakiplerinin daha ucuza satabileceği, b) alıcıların ürünü satın almak için paralarının yetmeyeceği, c) alıcıların ürünü satın almak için bu kadar para ayırmaya hazır olmadığı bir düzeye hiçbir zaman yükseltemez. Satışların fiyat düzeyine ilişkin bu tavan verili olduğu için, üreticiler enerjilerinin çoğunu üretim maliyetlerini düşürmeye çalışarak harcarlar ve bu

* Bir kişinin seçimine kalmış, tercihe bağlı. —y.h.n.

da ekseri üretim verimliliği olarak adlandırılır.[1] Çağdaş dünya-sistemde ne olduğunu anlamak için, üretim maliyetinin, üreticilerin tüm çabalarına rağmen zaman içinde dünya çapında niçin yükseldiğine, dolayısıyla üretim maliyeti ile olası satış fiyatı arasındaki marjın niçin azaldığına bakmamız gerekir. Başka bir deyişle, dünya çapında ortalama kâr oranı üzerinde niçin giderek artan bir baskı oluştuğunu anlamamız gerekir.

Her üretici için üç ana üretim maliyeti vardır. Üretici işletmede çalışan personele ücret ödemek zorundadır. Üretici üretim sürecinin girdilerini satın almak zorundadır. Ve üretici o üretim sürecini vergilendirme otoritesine sahip hükümetin ya da bir hükümet kuruluşunun koyduğu vergileri ödemek zorundadır. Kapitalist dünya-ekonomide *longue durée* boyunca her bir maliyetin niçin düzenli olarak yükseldiğini anlamak için, sırasıyla ve özel olarak bu üç maliyetin her birini incelemeliyiz.

Bir üretici, bir çalışanın ne kadar ücret alacağına nasıl karar verir? Asgari ücreti saptayan yasalar olabilir. Tabii ki verili bir zaman ve mekânda verilen olağan ücretler vardır, ama bunlar sürekli olarak gözden geçirilir. Temelde, işveren işçinin almayı isteyeceğinden daha düşük bir ücret önermek ister. Üretici ve işçi bu konuda pazarlık yapar, sürekli ve tekrar tekrar bu soruna ilişkin mücadele verirler. Bu pazarlığın veya mücadelenin nasıl sonuçlanacağı, tarafların ekonomik, politik ve kültürel güçlerine bağlıdır.

Çalışanlar yetenekleri az bulunur türden olduğunda pazarlıkta ellerini güçlendirebilirler. Her zaman ücret düzeylerini belirleyen bir arz-talep öğesi vardır. Ya da çalışanlar kendi aralarında örgütlendikleri ve sendikal eyleme giriştikleri için güçlenebilirler. Bu yalnızca üretim işçileri (hem kalifiye teknisyenler hem de kalifiye olmayan işçiler) için değil, aynı zamanda idari personel (hem üst

düzey yöneticiler hem de orta kademe kadrolar) için de geçerlidir. Burada sözünü ettiğimiz, ekonomik güç sorununun her üretici işletmeye içsel olan bölümüdür. Bu sorunun dışsal olan bir bölümü de vardır. Yerel ve küresel olarak ekonominin genel durumu, işsizlik düzeyini ve dolayısıyla üretimin taraflarından her birinin bir ücret anlaşmasına varmaya ne kadar muhtaç olduklarını belirler.

Politik güç şu unsurların birleşiminin bir sonucudur: devlet yapısı içindeki politik aygıt ve düzenlemeler, işçiler tarafından kurulan sendikal örgütlenmenin gücü, işverenlerin sıradan işçilerin taleplerini askıya alma konusunda yönetici ve orta kademe kadroların desteğini garanti altına alma ihtiyacının derecesi. Kültürel güç –yerel ve ulusal cemaatin gelenek ve görenekleri– derken kast ettiğimiz şey, genellikle onu önceleyen politik gücün bir sonucudur.

Genelde, herhangi bir üretim alanında işçilerin sendikal gücü, örgütlenme ve eğitim sayesinde zaman içinde artma eğilimindedir. Bu türden örgütlenmelerin gücünü azaltmak için baskıcı önlemlere başvurulabilir, ama bunun da bir maliyeti vardır: belki daha yüksek vergiler, belki kadrolara daha yüksek ücret, belki baskıcı personelin işe alınıp ücret ödenmesi ihtiyacı. Üretimin en kârlı olduğu alanlara (önde gelen sektörlerdeki oligopolistik şirketler) bakılacak olursa, işin içine başka bir etmenin girdiği görülür. Bu yüksek kâr getiren şirketler, işçilerin hoşnutsuzlukları yüzünden üretimde zaman kaybetmek istemezler. Bunun bir sonucu olarak, bu şirketlerin ücret maliyetleri zaman geçtikçe artma eğilimindedir; diğer yandan, er ya da geç, bu üretim birimleri artan rekabet ile yüz yüze gelir ve dolayısıyla, fiyat artışlarını sınırlamak zorunda kalır, ki bu da daha düşük kâr oranlarına neden olur.

Ücret maliyetlerinin sonuçta tırmanarak artmasına karşı tek bir ciddi önlem vardır: fabrikaların başka yere kaçması. İşveren üre-

timi, üretimin mevcut maliyetinin çok daha düşük olduğu yerlere taşıyarak yalnızca daha düşük ücret maliyeti elde etmekle kalmaz, aynı zamanda işletmenin kısmen taşındığı bölgede politik güç de kazanır. Mevcut işçiler ise, işlerin daha fazla "kaçmasını" önlemek için daha düşük ücretleri kabul ederler. Tabii ki bu taşınma işleminde işveren için de bir olumsuzluk vardır. Eğer bu olumsuzluk olmasaydı, üretim birimi çok daha önceden taşınmış olurdu. Bu, taşınmanın maliyetidir. Ve diğer bölgelerde işlem maliyetleri normalde daha fazladır —olası müşterilerden artan uzaklık, daha zayıf altyapı, "yolsuzluğun" daha pahalıya patlayan maliyeti (o işte çalışmayanlara yapılan ve açıkça ilan edilemeyen ödemeler).

Ücret maliyetleri ile işlem maliyetleri arasındaki avantaj kazandıran mübadele* çevrimsel bir biçimde tükenir. İşlem maliyetleri ekonomik büyüme zamanlarında (Kondratieff A-evresinde) temel kaygı olma eğilimindeyken, ücret maliyetleri ekonomik durgunluk zamanlarında (Kondratieff B-evresinde) temel kaygı olma eğilimindedir. Yine de, niçin daha düşük ücret bölgelerinin var olduğu sorulmalıdır. Bunun nedeni, verili bir ülke veya bölgedeki kentli olmayan nüfusun büyüklüğüyle ilgilidir. Nerede kentli olmayan nüfus büyükse, orada kısmen, hatta büyük ölçüde ücret ekonomisinin dışında kalmış büyük nüfus kümeleri var demektir. Ya da kırsal alanlarda toprak kullanımının değişmesi bazı insanları yaşadıkları yerleri terk etmeye zorlar. Bu insanlar için, kentsel alanlarda ücretli istihdam fırsatının yakalanması, ücretler dünya çapındaki ücret normlarının çok altında olsa da, üyesi oldukları hanehalkının toplam gelirinde önemli bir artış anlamına gelir. Dolayısıyla, en azından başlangıçta, bu insanların yerel ücretli emek gücüne dahil olması her iki

* İng. "trade-off" terimi, "mübadele" (değiş-tokuş) teriminin özel bir anlamında kullanılmaktadır: daha tatmin edici bir kazanç veya avantaj elde etmek için eldeki kazanımın ya da avantajın gözden çıkarılması. Bu nedenle, "trade-off"un karşılığında "avantaj kazandıran mübadele" ifadesini kullandık. —y.h.n.

tarafın da kazandığı bir düzenlemedir: işveren için daha düşük ücret maliyeti, çalışanlar için daha yüksek gelir. Burada ücretler yalnızca kalifiye işçiler için değil, kadrolar için de düşüktür. Çevre bölgeler genellikle düşük fiyatlı ve düşük konforlu bölgelerdir ve buna bağlı olarak, kadroların ücretleri de merkez bölgelerdeki normun altındadır.

Sorun, işverenler ve çalışanların politik güçlerinin taşa kazınmış gibi durağan olmamasıdır. Bu güçler evrim geçirirler. Başlangıçta yeni kentleşen çalışanlar kent yaşantısına uyum sağlamakta güçlük çekseler ve politik güç potansiyellerinin farkına varamasalar da, bu cehalet durumu sonsuza dek sürmez. Kesinlikle, yirmi beş yıl içinde çalışanlar ve onların çocukları yeni durumun gerçekliklerine uyum gösterir ve ücretlerinin dünya normlarına göre düşük olduğunun farkına varırlar. Tepkileri, sendikal eylemle ilişkilenmeye başlamaktır. O zaman işveren, öncelikle üretim işlemini başka yere taşıyarak işletmesinin kaçmaya çalıştığı koşulları yeniden keşfeder. Nihayetinde, gelecekte bir sonraki ekonomik daralma döneminde, üretici yine "fabrikayı kaçırma" taktiğini deneyebilir.

Fakat zaman içinde, kapitalist dünya-ekonomide artan ücret maliyetlerine getirilen bu özel çözümün hayata geçirildiği bölgelerin sayısı giderek azaldı. Büyük ölçüde ve kesin olarak dünyadaki kırsal alanların boşalmasının nedeni, üretim etkinliğini başka yerlere taşıma vasıtasıyla ücret maliyetlerini kısma yoluna gidilmesidir. 20. yüzyılın ikinci yarısında, kırsal alanlarda yaşayanların dünya nüfusu içindeki payı aşırı derecede azaldı. 21. yüzyılın ilk yarısında ise, tehlike altındaki kırsal nüfus yoğunlaşmalarının geriye kalan kümeleri yok edilme tehdidiyle karşı karşıyadır. Fabrikaların kaçabileceği hiçbir bölge kalmadığında, çalışanların ücretlerini ciddi bir oranda düşürmenin imkânı dünyanın hiçbir yerinde kalmayacaktır.

Ücret düzeyinin düzenli bir şekilde artması üreticilerin karşılaştıkları tek sorun değildir. İkincisi girdi maliyetidir. Girdilere, hem makineleri hem de üretim malzemelerini (bunlar hammaddeler, yarı mamul ya da mamul ürünler olabilir) dahil ediyorum. Üretici tabii ki bunları pazardan satın alır ve ne ödenmesi gerekiyorsa onu öder. Fakat üreticilerin ödemek zorunda olmadıkları üç gizli maliyet vardır: Bunlar, atıkların (özellikle zehirli maddelerin) tahliye edilmesi, hammaddelerin yenilenmesi ve genelde altyapı maliyeti olarak adlandırılan şeylerdir. Bu maliyetlerden kaçmanın birçok yolu vardır ve bu maliyetleri ödememek, girdilerin maliyetini düşük tutmak için başat bir öğe olmuştur.

Atıkların tahliye edilmesinin birincil biçimi boşaltmak, yani çok az ya da hiç arıtma yapmadan atığı bir kamu alanına bırakmaktır. Bunlar zehirli maddeler olduğunda, çevrenin çöplük haline gelmesinin yanı sıra ekosfer* için zararlı sonuçlar ortaya çıkar. Belli bir noktada, çöplüklerin ve zararlı etkilerin sonuçları bir toplumsal sorun olarak algılanır ve toplum bu sorunu ele almaya zorlanır. Bununla birlikte çöplükler ve zararlı etkiler, yakın civarda kırsal alanların olmamasına benzetilebilir. Bir üretici her zaman yeni bir alana taşınabilir, böylece "el değmemiş" alanlar tükeninceye kadar sorunu ortadan kaldırabilir. Dünya çapında, kapitalist dünya-ekonomide de olan biten buydu. Atıkların boşaltıldığı alanların tükenmesi, ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında bir toplumsal sorun olarak algılanır hale geldi.

Hammaddelerin yenilenmesi de buna paralel bir sorundur. Hammaddeleri satın alanlar, bunların uzun vadede mevcut olup olmayacaklarıyla ilgilenmez. Ve bilindiği gibi, satıcılar da uzun

* Dünyada canlı organizmaları içeren ya da içerme kapasitesine sahip olan küre. —y.h.n.

vadeli sürdürülebilirliği kısa vadeli kazançlar lehine ikinci plana itmeye hazırdır. Bu durum, beş yüzyıl boyunca bu kaynakların art arda tükenmesine ve bunları elde etmenin maliyetinin artmasına yol açtı. Alternatif kaynaklar yaratmayı sağlayan teknolojik ilerlemeler ise, bu eğilime ancak kısmen yanıt olabildi.

İki şeyin (atıkların boşaltılacağı alanların ve doğal kaynakların) tükenmesi, son on yıllarda çevrecilerin ve Yeşillerin oluşturduğu büyük bir toplumsal hareketin konusu haline geldi. Bu kesimler kolektif ihtiyaçları karşılamak için hükümet müdahalesi istediler. Bu ihtiyaçları karşılamak para, hem de büyük miktarda para gerektirir. Bunu kim ödeyecek? Ancak iki gerçek olasılıktan söz edilebilir: Bu para ya bütün toplumun vergilendirilmesi yoluyla veya hammaddeleri kullanan üreticiler tarafından ödenebilir. Üreticilerden bunları ödemesi talep edildiği ölçüde —iktisatçılar bunu maliyetin içselleştirilmesi olarak adlandırabilir— tek tek üreticiler için üretim maliyetleri artmaktadır.

Son olarak altyapı meselesi var. Bu terim, üretim biriminin dışında olan, üretim ve dağıtım sürecinin gerekli bir kısmını oluşturan tüm fiziksel kurumlara —yollar, ulaşım hizmetleri, haberleşme şebekeleri, güvenlik sistemleri, su tesisatı vs.— gönderme yapar. Bunlar masraflıdır, hatta çok masraflıdır. Bir kez daha aynı soruyla karşılaşırız: Faturayı kim ödeyecek? Ya toplum —ki bunun anlamı vergilendirmedir— ya da tek tek şirketler —ki bunun da anlamı maliyetlerin artmasıdır. Belirtmek gerekir ki altyapı özelleştirildiği ölçüde —başka şirketler altyapıyı işleterek kâr elde etse ve bireyler tüketimlerinin artan maliyetini ödeseler de— fatura tek tek şirketler tarafından ödenir.

Üretici bir firma için maliyetleri içselleştirme baskısı, zaman içinde teknolojideki gelişmelerin mümkün kıldığı maliyet avantajlarını aşacak önemli bir artışı temsil eder. Üstelik, maliyetlerin içselleş-

tirilmesi, mahkemeler ve yasa koyucuların geçmişteki ihmaller nedeniyle hükme bağladığı cezalar sonucunda bu şirketlerin giderek artan sorunlarını kapsamaz.

Zaman içinde giderek artan üçüncü maliyet, vergilendirme maliyetidir. Vergiler toplumsal örgütlenmede temel öğedir. Her zaman için şu ya da bu çeşit bir vergi olmuştur ve gelecekte de olacaktır. Fakat kimin ödediği ve ne kadar ödediği bitimsiz bir politik mücadelenin konusudur. Modern dünya-sistemde vergilendirme için iki temel neden vardı: Birincisi, güvenlik (ordu ve polis) hizmeti vermesi, altyapıyı inşa etmesi ve kamu hizmetleri sağlamanın yanı sıra vergi de toplayacak bir bürokrasiyi istihdam etmesi için devlet yapılarına gerekli araçları sağlamaktı. Bu maliyetlerden kaçınmanın yolu yoktur; ama açıktır ki ne kadar paranın harcanacağı ve harcamanın nasıl yapılacağı konusunda büyük görüş farklılıkları olabilir.

Bununla birlikte, vergi için daha geç ortaya çıkan ikinci bir neden daha vardır ve ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında önem kazanmıştır. Bu ikinci neden, politik demokratikleşmenin bir sonucudur. Politik demokratikleşme, vatandaşların devletlerden üç temel sosyal hizmeti talep etmesine yol açmıştır: eğitim, sağlık ve ömür boyu gelir garantisi. Bu hizmetler giderek vazgeçilmez birer hak olarak görülmeye başlanmıştır. Sözünü ettiğimiz hizmetler 19. yüzyılda ilk defa sağlanmaya başlandığında, devlet harcamaları oldukça düşüktü ve yalnızca birkaç ülkede mevcuttu. 20. yüzyıl boyunca devletlerin sağlaması beklenen hizmetlerin tanımı ve bunları sağlayan devletlerin sayısı her üç alanda da düzenli olarak arttı. Bugün harcama düzeyini geriye döndürmeye çalışmak neredeyse imkânsızdır.

Güvenlik hizmeti sağlamanın, altyapı inşa etmenin ve eğitim, sağlık ve ömür boyu gelir garantisi alanlarında yurttaşlık hizmetleri

sunmanın artan maliyetlerinin karşılanması için –ki bu sadece mutlak olarak değil, aynı zamanda dünya artı-değerinin bir oranı olarak da artmaktadır– tüm dünyada üretici işletmelerde toplam maliyet içinde yer alan vergilendirmenin oranı düzenli olarak artmıştır ve artmaya da devam edecektir.

Dolayısıyla üretimin bu üç maliyeti –ücret, girdiler ve vergilendirme– son beş yüz yıldır, özellikle de son elli yıldır düzenli olarak artmaktadır. Diğer yandan, düzenli olarak sayılarının artmasıyla üreticilerin oligopolistik koşulları korumada tekrar tekrar yetersiz kalması nedeniyle, efektif talepteki artışa rağmen satış fiyatları aynı hızda artmamaktadır. Bu, kârlar üzerinde baskı oluşması ile kast edilen şeydir. Kuşkusuz, üreticiler sürekli olarak bu koşulları tersine çevirmeye çalışırlar; bugün de yaptıkları budur. Bu konudaki yeteneklerinin sınırlarını değerlendirmek için, 1968'in kültür şokuna geri dönmeliyiz.

1945'ten sonraki yıllarda dünya-ekonomi, üretici yapıların modern-dünya sistemin tarihindeki en büyük genişlemesine tanık oldu. Bunun sonucu olarak üzerinde durduğumuz tüm yapısal eğilimler –ücretlerin maliyeti, girdilerin maliyeti ve vergilendirme– keskin bir yükselişe geçti. Aynı zamanda, daha önce ele aldığımız sistem-karşıtı hareketler, yakın amaçlarını (devlet yapılarında iktidara gelmek) gerçekleştirme konusunda olağandışı bir ilerleme kaydettiler. Dünyanın bütün bölgelerinde, bu hareketler iki aşamalı programlarının ilk aşamasını tamamlamış görünüyordu. Orta Avrupa'dan Doğu Asya'ya (Elbe Nehri'nden Yalu Nehri'ne) geniş Kuzey bölgesinde Komünist partiler iktidardaydı. Pan-Avrupa dünyasında (Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralasya'da) sosyal demokrat partiler (ya da onların eşdeğerleri) iktidardaydı veya en azından dönem dönem iktidara geliyordu. Asya'nın geri kalanında ve Afrika'nın çoğu bölgesinde ise, ulusal kurtuluş hareketle-

ri iktidara gelmişti. Latin Amerika'da ulusalcı/popülist hareketler denetimi ellerine almıştı.

Böylece, 1945 sonrası yıllar büyük bir iyimserlik dönemi oldu. Ekonomi parlak bir geleceğe sahipti ve her türden popüler hareket amacına ulaşıyor gibi görünüyordu. Ve Vietnam'da, bağımsızlığı için savaşan küçük bir ülke, hegemonik güç olan Birleşik Devletler'i kontrol altına almış görünüyordu. Modern dünya-sistem hiç bu kadar iyi görünmemişti. Sevinç uyandıran bir hissiyattı bu, ama aynı zamanda çeşitli yollarla tutucu bir etki de üretiyordu.

Bununla birlikte, tam da iktidardaki bu popüler hareketlere karşı alttan alta meydana gelen ve büyüyen bir hayal kırıklığı vardı. İki adımlı formülün ikinci adımının (dünyayı değiştirmek) gerçekleşmesi, pratikte birçok insanın beklediğinden çok daha uzak görünüyordu. Dünya-sistemdeki genel büyümeye rağmen, merkez ve çevre arasındaki uçurum hiç olmadığı kadar büyümüştü. Sistem-karşıtı hareketlerin iktidara gelmesine rağmen, seferberlik dönemindeki büyük katılımcı *élan*,* hangi ülkede olursa olsun sistem-karşıtı hareketler bir kez iktidara geldiğinde, tükeniyor görünüyordu. Yeni ayrıcalıklı tabakalar ortaya çıktı. Artık sıradan insanların, onları temsil ettiğini iddia eden hükümetlerden militan taleplerde bulunmamaları isteniyordu. Gelecek bugün olduğunda, hareketlerin daha önceleri tutkulu birçok militanı kuşku duymaya ve nihayetinde muhalefet etmeye başladı.

Dünya-sistemin işleyişine karşı uzun süredir duyulan kızgınlığın sistem-karşıtı hareketlerin dünyayı dönüştürme kapasitelerine karşı duyulan hayal kırıklığı ile birleşmesi, 1968 Devrimi'ne yol açtı. 1968 patlamaları, yerel içerik ne olursa olsun, neredeyse her yerde tekrar eden iki tema içeriyordu. Bunlardan ilki, ABD'nin hegemonik

* Fr. atılım. –y.h.n.

gücünün reddedilmesi ve eşzamanlı olarak, Birleşik Devletler'in karşıtı olduğu varsayılan Sovyetler Birliği'nin gerçekte Birleşik Devletler'in kurduğu dünya düzeni içindeki gizli işbirliğinden şikâyet edilmesiydi. İkincisi ise, geleneksel sistem-karşıtı hareketlerin bir kez iktidara geldiklerinde sözlerini tutmamasıydı. Bu şikâyetlerin birleşmesi ve yaygın bir şekilde tekrar tekrar dile getirilmesi, bir kültürel depreme yol açtı. Birçok ayaklanma anka kuşu misaliydi. 1968 devrimleri iktidarla sonuçlanmadı, sonuçlansa bile bu çok uzun sürmedi. Fakat, bu hareketler yalnızca eski sistem-karşıtı hareketlere değil, onların tahkim ettiği devlet yapılarına karşı duyulan hayal kırıklığını da meşrulaştırdı ve güçlendirdi. Evrimci bir umudun uzun vadeli kesinlikleri, dünya-sistemin değişmeyebileceğinden duyulan korkuya dönüştü.

Dünya çapında hissiyatın bu şekilde değişmesi, statükoyu güçlendirmekten çok uzaktı; gerçekte kapitalist dünya-ekonominin altından politik ve kültürel destekleri çekmişti. Artık ezilenler tarihin kendi yanlarında olduğundan o kadar da emin değillerdi. Artık yavaş seyreden iyileştirmelerden tatmin olmuyor, bu iyileştirmelerin çocuklarının ve torunlarının hayatlarında meyvesini vereceğine inanmıyorlardı. Artık iyi bir gelecek uğruna mevcut şikâyetlerini ertelemeleri konusunda ikna edilemeyeceklerdi. Kısacası, kapitalist dünya-ekonominin birçok üreticisi gizlice sisteme istikrar sağlayan temel unsuru, yani ezilenlerin iyimserliğini yitirmişti. Ve tabii ki bu kendini en kötü anda, kârlardaki sıkışma ciddi bir şekilde hissedilmeye başladığında gösterdi.

1968'in kültürel şoku, 1948 Dünya Devrimi'nden beri dünya-sisteme hâkim olan liberal merkezin otomatik egemenliğini derinden sarstı. Sağ ve sol, merkezci liberalizmin tezahürleri olma rollerinden kurtuldu ve daha radikal değerlerini ileri sürmeye, daha doğrusu yeniden ileri sürmeye başladı. Dünya-sistem bir geçiş dönemine

girdi ve hem sağ hem de sol artan kaostan faydalanmaya azmettiler. Nihayetinde krizden doğacak olan sisteme (ya da sistemlere) kendi değerlerinin hâkim olmasını teminat altına almak istiyorlardı.

1968 Dünya Devrimi'nin doğrudan etkisinin, özellikle ırk ve cinsiyet alanlarında sol değerlerin meşru hale gelmesi olduğu görülüyordu. Irkçılık, tüm varoluşu boyunca, modern dünya-sistemin her yeri istila eden bir özelliği olmuştu. Tabii ki meşruluğu son iki yüzyıldır sorgulanıyordu. Fakat, ırkçılığa karşı dünya çapında yaygın bir kampanya, ancak 1968 Devrimi'nden sonra dünya politik sahnesinin merkezi bir olgusu haline geldi. Daha önceleri esas olarak egemen tabakalarda yer alan liberallerin yürüttüğü kampanyalardan farklı olarak, bu sefer bizzat ezilen gruplar tarafından yürütülüyordu. Bu kampanya eşzamanlı olarak iki biçim edindi: dünyanın her yerinde aktif ve militan "azınlık" kimliği hareketleri ve kronik ırkçılıktan kaynaklanan meseleleri entelektüel söylemin merkezi bir öğesi haline getirmek için bilgi dünyasını yeniden inşa etme girişimleri.

1968 Devrimi'nde, ırkçılığa ilişkin tartışmaların yanı sıra cinselliğin de merkezi bir konum edindiğini gözden kaçırmak zordur. Toplumsal cinsiyet ve cinsel tercihler, hatta cinsiyet değişikliği ile oluşan kimlikle ilgili politikalar söz konusu olduğunda, 1968 Devrimi'nin etkisi, bu tarihten önceki yarım yüzyıl boyunca cinsel törelerin yavaş dönüşümünü ön plana çıkarması ve bu dönüşümün dünya toplumsal sahnesinde patlamasını sağlamasıdır. Bunun yasalar, geleneksel pratikler, dinler ve entelektüel söylem üzerinde muazzam etkileri olmuştur.

Geleneksel sistem-karşıtı hareketler temelde devlet iktidarı ve ekonomik yapılar gibi meseleleri vurgulamışlardı. Her iki mesele de 1968'in militan retoriğinde ırk ve cinsiyet meselelerine verilen

yer nedeniyle bir şekilde geri plana düştü. Bu dünya sağı için ciddi bir sorun yarattı. Dünya sağı için jeopolitik ve ekonomik meselelerle başa çıkmak sosyokültürel meselelerden daha kolaydı. Bunun nedeni merkezci liberallerin konumudur. Merkezci liberaller kapitalist dünya-ekonominin altını oyan her şeye düşmandı; fakat bu bahiste daha az militanca davransalar da, 1968 devrimcileri (ve ardılları) tarafından savunulan kültürel değişimlerin gizli destekçisiydiler. Bunun sonucu olarak, 1968 sonrası tepki aslında ikiye bölünmüştür: bir yandan, düzeni yeniden sağlamaya ve başgösteren kâr sıkışmasının bazı acil zorluklarını çözmeye çalışan düzen yanlısı girişim; diğer yandan, daha dar tabanlı, fakat çok daha azgın bir kültürel karşı-devrim. Burada iki mesele kümesini ve dolayısıyla iki stratejik ittifakı ayırt etmek önemlidir.

Dünya-ekonomi artık uzun bir Kondratieff-B evresine girdiği için, merkez ve sağcı güçler maliyetin her üç bileşeninde yükselen üretim maliyetlerini geriye çekme girişiminde bulundular. Ücret seviyelerini azaltmaya çalıştılar. Girdilerin maliyetlerini yeniden dışsallaştırmaya çalıştılar. Refah devleti hizmetleri (eğitim, sağlık ve ömür boyu gelir garantisi) için toplanan vergileri azaltmaya çalıştılar. Bu saldırı birçok biçim aldı. Merkez, küresel kutuplaşmanın üstesinden gelmenin bir biçimi olarak kalkınmacılık temasını terk etti; bunun yerine, özünde tüm sınırların metalar ve sermayenin (ama emeğin değil) serbest dolaşımına açılması çağrısında bulunan küreselleşme temasını geçirdiler. Birleşik Krallık'taki Thatcher rejimi ve Birleşik Devletler'deki Reagan rejimi, teoride "neoliberalizm" olarak, politikada ise "Washington uzlaşması" olarak adlandırılan bu politikaları hayata geçirmenin öncülüğünü yaptı. Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu teorinin tanıtılmasının odağı, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve yeni kurulan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ise Washington uzlaşmasının baş uygulatıcıları haline geldi.

1970'lerden itibaren her yerde (özellikle de Güney'de ve önceki komünist bölgelerde) hükümetlerin karşılaştığı ekonomik zorluklar, eski sistem-karşıtı hareketler tarafından yönetilen bu devletlerin "yapısal uyum" ve sınırları açma konusundaki baskılara direnmesini son derece zorlaştırdı. Bunun sonucu olarak, dünya çapında üretim maliyetlerini geri çekmede sınırlı bir başarı elde edildi. Ama bu başarı söz konusu politikaları yaymaya çalışanların umduğunun çok altındadır ve kârlar üzerinde oluşan baskıyı sona erdirmek için gerekli olanın da çok altındadır. Kapitalistler giderek daha fazla oranda üretim yerine finansal spekülasyondan kâr aramaktadırlar. Bu türden finansal manipülasyonlar bazı oyuncular için büyük kârlara yol açabilir, ama dünya-ekonomiyi çok istikrarsız ve para birimleriyle istihdamdaki iniş çıkışların etkisine daha açık hale getirmektedir. Bu da aslında artan kaosun işaretlerinden biridir.

Dünya politik arenasında, dünya politik solu giderek seçimlere yönelik politikaları ikinci plana itip daha ziyade bir "hareketlerin hareketi" olarak örgütlenmeye başladı. Bu "hareketlerin hareketi" ilk olarak Porto Allegre'de toplanan Dünya Sosyal Forumu (DSF) ile özdeşleşti ve bu sembolle anılır oldu. DSF bir örgüt değildir; ama bölgesel ya da dünya çapındaki kolektif gösterilerden tüm dünyadaki yerel örgütlenmelere kadar, çeşitli eylemlere girişen, her türden ve inançtan militanların bir araya geldiği bir buluşma zeminidir. "Başka bir dünya mümkün" sloganı, dünya-sistemin yapısal bir kriz içinde olduğunu ve politik seçeneklerin gerçek olduğunu ifade eder.

Usame bin Ladin tarafından 11 Eylül 2001'de İkiz Kuleler'e yapılan çarpıcı saldırı, dünyadaki politik kaosun bir diğer işareti ve politik ittifaklarda bir dönüm noktasıdır. Bu saldırı, merkez ile bağlarını kesmeyi dileyen sağ kesimden unsurların Birleşik Devletler'in askeri gücünü tek yanlı olarak dayatmasını ve bununla birlikte,

dünya-sistemin 1968 Dünya Devrimi'nden sonra özellikle ırk ve cinsiyet alanlarında gerçekleşen kültürel evrimini geri döndürmeyi merkeze alan bir program izlemelerini mümkün hale getirdi. Süreç içinde, kendi politikalarını kısıtladıklarını düşündükleri 1945'ten sonra kurulan jeopolitik yapıların çoğunu tasfiye etmeye çalıştılar. Fakat bu çabalar, dünya-sistemin zaten giderek artan istikrarsızlığını daha da arttırma tehlikesi yarattı.

Bu söylediklerimiz, dünya-sistemdeki kaotik durumun ampirik tarifidir. Böylesi bir durumda beklentilerimiz neler olabilir? Vurgulamamız gereken ilk nokta, dünya-sistemin kurumsal alanlarında şiddetli salınımlar bekleyebileceğimizdir ve bu türden salınımları zaten görüyoruz. Dünya-ekonomi, merkez bankaları gibi büyük finansal ve denetleyici kurumların denetiminden kaçan keskin spekülatif baskılara açıktır. Her yerde az ya da çok miktarda ve görece uzun dönemler boyunca şiddet patlamaları yaşanmaktadır. Henüz hiç kimse bu patlamaları etkin bir biçimde bastırma gücüne sahip değildir. Geleneksel olarak hem devletler, hem de dinsel kurumlar tarafından uygulanan ahlaki kısıtlamalar etkinliklerini büyük ölçüde yitirmektedir.

Diğer yandan, sistemin krizde olması, hiç de alışageldiği yollarla iş görmeye çalışmadığı anlamına gelmez. Alışılagelmiş yollar asimptotlara yaklaşan asri eğilimlere yol açtığı ölçüde, alışılageldik yollarla devam etmek sadece krizi şiddetlendirir. Yine de birçok insanın davranış biçimi, büyük olasılıkla alışılageldik yollarla devam etmek olacaktır. Alışılageldik yollar, bildik yollardır ve kısa vadeli faydalar sağlar; aksi takdirde alışılageldik yollar olmazlardı. Tam da salınımlar giderek şiddetlendiği için, birçok insan güvenliğini, şimdiye kadarki tutumlarında ısrar etmekte bulacaktır.

Kuşkusuz, birçok insan sistemde orta vadeli ayarlamalar yapmaya çalışacaktır. Bu ayarlamaların var olan sorunları hafiflettiğini iddia

edeceklerdir. Bu da çoğu insanın hafızasında işe yaradığı bilinen, dolayısıyla tekrar denenmesi gerektiği düşünülen bir alışkanlık kalıbıdır. Sorun şudur ki, sistemik bir krizde bu türden orta vadeli ayarlamalar çok az etkiye sahiptir. Nihayetinde bu durum, sistemik bir krizi tanımladığını söylediğimiz şeydir.

Ve başkaları da, genellikle orta vadeli ayarlamalar kılığına sokulmuş daha dönüştürücü yollar izlemek isteyeceklerdir. Bu kesimler, süreci çatallanmanın bir tarafına doğru itecek işleyiş biçimlerindeki büyük değişiklikleri kalıcı kılmak üzere, geçiş dönemindeki şiddetli salınımlardan avantaj elde etmeyi umut ederler. Sonuca en fazla etkide bulunacak davranış biçimi, bu sonuncusudur. Mevcut durumda bu, Davos ruhu ile Porto Alegre ruhu arasındaki mücadele dediğimiz şeydir. Belki bu mücadele henüz birçok insanın odaklandığı bir şey değil. Ve tabii ki mücadelede en aktif tutum gösteren birçok kişi, amaçlarını açık bir şekilde dile getirdiklerinde karşılaşacakları muhalefeti kışkırtmadan bazı hedeflere ulaşma umuduyla, dikkatleri bu mücadelenin şiddetinden ve gerçek risklerinden başka yöne çekmeyi faydalı görmüş olabilir.

Henüz yeni gelişmeye başlayan ve merkezi karakteristiklerinden biri sonucunun tamamen belirsiz olması ve bir diğeri ise saydam olmaması olan bir mücadele hakkında ancak bu kadar şey söylenebilir. Çatışmanın iki tarafı, mevcut halklar, ırklar, dini gruplar ya da diğer tarihsel gruplarla özdeşleştirilmediği sürece, mücadelenin temel değerler, hatta "medeniyetler" arasında bir çatışma olduğu söylenebilir. Tartışmanın anahtar öğesi, herhangi bir toplumsal sistemin (bizim durumumuzda inşa etmeye çalıştığımız gelecekteki toplumsal sistemin) toplumsal örgütlenmenin iki çok eski merkezi meselesinde —özgürlük ve eşitlik— hangi yöne ne kadar meyledeceğidir. Bu iki mesele, modern dünya-sistemdeki toplumsal düşüncenin teslim etmek istediğinden çok daha fazla iç içe geçmiştir.

Özgürlük (ya da demokrasi) meselesi modern dünya-sistemde öylesine bir abartıyla ele alınır ki, asıl meselenin ne olduğunu değerlendirmek bazen çok zorlaşır. Çoğunluğun özgürlüğü ile azınlığın özgürlüğünü birbirinden ayırmak faydalı olabilir. Çoğunluğun özgürlüğü, kolektif politik karar alma süreçlerini pratikte denetim altına alabilen küçük grupların değil, gerçekten çoğunluğun tercihlerini yansıttığı ölçüde var olur. Yalnızca sözde serbest seçimlerle ilgili bir sorun değildir bu. Hiç kuşkusuz düzenli, dürüst ve açık seçimler, demokratik yapının yeterli olmaktan uzak, ama gerekli bir koşuludur. Çoğunluğun özgürlüğü, çoğunluğun aktif katılımını gerektirir. Çoğunluğun kendisini ilgilendiren bilgiye erişimini gerektirir. Halk çoğunluğunun görüşünün yasama kurumlarındaki çoğunluğun görüşü haline gelmesini sağlayan bir tarzı gerektirir. Bu anlamda, modern dünya-sistemde mevcut herhangi bir devletin tam demokratik olduğu kuşkuludur.

Azınlığın özgürlüğü, tamamen farklı bir meseledir. Çoğunluğun kendi tercihlerini diğerlerine dayatmasının haklı gösterilemeyeceği bütün alanlarda, tüm bireylerin ya da grupların kendi tercihlerini izleyebilmesi hakkını temsil eder. İlke olarak modern dünya-sistemdeki bütün devletler, azınlığın çoğunluğun tercihlerinden muaf olma hakkına samimiyetten yoksun bir saygı göstermiştir. Hatta bazıları, bu konsepti sadece negatif bir koruma olarak değil, çok çeşitli renkleri olan bir tarihsel sistemin kurulması için olumlu bir katkı olarak övmüştür. Geleneksel sistem-karşıtı hareketler önceliği, çoğunluğun özgürlüğü dediğimiz şeye verdiler. 1968'in dünya devrimcileri ise, azınlıkların özgürlüklerinin genişletilmesine çok daha fazla vurgu yaptılar.

Herkesin gerçekte özgürlükten yana olduğunu varsaysak bile —ki bu aceleci bir varsayımdır— çoğunluk özgürlüğü ile azınlık özgürlüğü arasındaki çizgiyi belirleme, yani hangi alanlarda ve mesele-

lerde birinin diğerine önceliği olduğu konusunda muazzam ve hiç bitmeyen bir karar verme güçlüğü yaşanır. Mevcut dünya-sistemimizin yerini alacak sistem (ya da sistemler) üzerine verilen mücadelede temel bölünme, her iki özgürlüğü —yani çoğunluğun özgürlüğü ile azınlıkların özgürlüğünü— genişletmek isteyenler ile ya çoğunluğun ya da azınlıkların özgürlüğünü genişletmeyi tercih etme maskesi altında özgürlükçü olmayan bir sistem yaratmaya çalışanlar arasında olacaktır. Böylesi bir mücadelede şeffaf olmamanın oynadığı rol de açıklığa kavuşmaktadır. Şeffaf olmamak kafa karışıklığına neden olmakta ve bu da özgürlüğü sınırlamak isteyenlerin işine yaramaktadır.

Eşitlik, sık sık özgürlük ile çatışmalı bir konsept olarak ortaya konulur, özellikle de maddi olanaklara erişim konusundaki göreli eşitliği kast ettiğimizde. Gerçekte bu, madalyonun diğer yüzüdür. Önemli eşitsizlikler var olduğu sürece, çoğunluğun tercihlerinin belirlenmesinde her kişiye eşit ağırlık verilmesi tahayyül edilemez ve anlaşılmaz bir şeydir. Ve eğer azınlıklar herkesin gözünde eşit değillerse (politik olarak eşit olabilmeleri için toplumsal ve ekonomik olarak eşit olabilmeleri gerekir), azınlıkların özgürlüklerine tam bir saygı gösterilmesi de tahayyül edemeyeceğimiz bir şeydir. Bir konsept olarak eşitliğe vurgu yapmak, kendi özgürlüğünün farkına varması ve azınlıkların özgürlüklerini teşvik etmesi için çoğunluğun içinde bulunması gereken konumlara işaret etmektir.

Mevcut sistemin yerine geçecek sistemi (ya da sistemleri) kurarken bir seçim yapacağız. Liyakat kriterleri dahil, nasıl belirlenirse belirlensin, sistemdeki rütbelere göre ayrıcalıklar tanıyan veya bu ayrıcalıklara izin veren hiyerarşik bir sistemi tercih edebiliriz. Ya da görece daha demokratik, eşitlikçi bir sistemi. Mevcut dünya-sistemin en büyük erdemlerinden birisi, bu tartışmaların hiçbirini sonuca bağlamamış olsa da (bundan çok uzaktadır), bu tartışmala-

rı giderek daha çok öne çıkarmasıdır. Bugün dünya çapında insanların, beş yüzyıl öncesi bir yana, yüz yıl öncesine göre dahi bu meselelerin çok daha fazla farkında olduğuna dair pek az soru işareti vardır. Daha bilinçliler, hakları için mücadele etmeye daha istekliler, güçlü olanların retoriğine karşı daha fazla kuşkulular. Mevcut sistem ne kadar kutuplaşmış olursa olsun, bu en azından olumlu bir mirastır.

Bir sistemden diğerine geçiş büyük bir mücadele, büyük bir belirsizlik ve bilgi yapılarına dair büyük bir sorgulama dönemidir. Her şeyden önce ne olup bittiğini açıkça anlamaya çalışmalıyız. Daha sonra, dünyanın gitmesini istediğimiz istikametlerle ilgili tercihlerimizi yapmalıyız. Ve son olarak, dünyanın istediğimiz yöne gitmesi için bugün ne yapmamız gerektiğini tasarlamalıyız. Bu üçlü görevi entelektüel, ahlaki ve politik görevler olarak düşünebiliriz. Bunlar farklıdır, ama birbirleriyle yakından bağlantılıdır. Hiçbirimiz bu görevlerin herhangi birini bir kenara bırakamayız. Bunlardan birini bir kenara bıraktığımızı iddia edersek, aslında gizli bir tercih yapıyoruz demektir. Önümüzdeki görevler olağanüstü zordur. Fakat bu görevler —bireysel ve kolektif olarak— bize, kolektif olanaklarımızı daha iyi gerçekleştirebileceğimiz bir şeyi yaratma veya en azından yaratılmasına katkıda bulunma şansı vermektedir.

SÖZLÜKÇE

Aşağıda elinizdeki kitapta kullanılan terimlere ilişkin bir sözlükçe yer alıyor. Bir kavramlar sözlükçesi bir sözlük değildir. Bu terimlerin çoğu için kesin bir anlam yoktur. Söz konusu terimler, farklı akademisyenler tarafından oldukça düzenli bir şekilde farklı şekillerde tanımlanmakta ve kullanılmaktadır. Özel kullanım, genellikle altta yatan farklı varsayımlara ve kuramsallaştırmalara dayanır. Burada benim kullandığım terimleri ve bunları kullandığım bağlamları bulacaksınız. Bazı kullanımlarım standarttır. Ama bazı durumlarda, benim kullanımım başka yazarların kullanımından önemli ölçüde farklı olabiliyor. Çeşitli durumlarda bir terimi kullanma biçimimi, başka bir terimi kullanma biçimimle ilişkisi içinde gösterdim; çünkü iki terimin ilişkisel bir çift olduğunu düşünüyorum. Çoğunlukla bu terimler daha önce metnin bütününde örtük veya açık olarak tanımlandı. Ama okur açısından onlara çabuk ve kesin bir şekilde göndermede bulunmak yararlı olabilir. Bir terimden diğerine yapılan çapraz referanslar büyük harflerle gösterilmektedir.

Altyapı: Bir üretim ve ticaret sisteminin temel dayanakları olarak görülen yollar, köprüler ve diğer kamusal yapılar.

Artı-değer: Bu terim, bazen anlaşılmaz bir tartışma halini alan ağır bir ihtilaf mirasına sahiptir. Bu kitapta kast edilen sadece bir üretici tarafından elde edilen gerçek kâr miktarıdır; öyle ki üretici bu miktarı EŞİTSİZ BİR MÜBADELENİN sonucu olarak kaybedebilir.

Asimptot: Matematikte bir kavram. Belirli bir eğrinin, sonlu bir uzayda erişemediği bir doğruya gönderme yapar. En sık şekilde, ordinatı yüzde oranlar olarak ölçülen ve yüzde 100'ün asimptotu temsil ettiği eğrilere atıfta bulunmak için kullanılır.

Asya Tipi Üretim Tarzı: Bu terim Karl Marx tarafından icat edilmiştir; amacı, başka kuramcılar tarafından, tarıma yönelik sulama sağlanması ve bu sulama sistemlerinin denetimi ihtiyacı etrafında örgütlenmiş merkezi emperyal sistemler olarak düşünülen şeye atıfta bulunmaktır. Marx için kilit nokta şuydu: Bu sistemler, evrensel ve ardışık ilerlemeci "üretim tarzları" (yani üretim sistemlerinin örgütlenmiş olduğu farklı biçimler) dizisi olarak düşündüğü şeyin dışında yer alıyordu.

Avrupa-merkezcilik: Bu negatif bir terimdir. Pan-Avrupa tarihi ve toplumsal yapısı analiz edilerek fark edilen kalıpların evrensel kalıplar olduğu, dolayısıyla örtük olarak dünyanın başka yerlerindeki kişiler için bir model olduğu şeklindeki herhangi bir varsayıma gönderme yapar.

Bilgi Faaliyeti: Her türlü akademik veya bilimsel faaliyete gönderme yapan nötr bir terimdir; İKİ KÜLTÜR meselesinde bir tutum almaktan kaçınır.

Büyük Anlatı: Tarihsel toplumsal sistemler için kapsamlı açıklamalar sunan bütün analiz tarzlarına göndermede bulunmak üzere postmodernistler tarafından kullanılan bir eleştiri terimi.

Çevre: Bkz. MERKEZ-ÇEVRE

Devlet: Modern dünya-sistemde bir devlet, şimdi artık yurttaşlar olarak adlandırılan tebaası üzerinde EGEMENLİK iddia eden sınırlı bir toprak parçasıdır. Bugün (Antartika dışında) dünyadaki bütün araziler belirli bir devletin sınırları içinde yer alır ve (sınırlar bazen

tartışılsa da) hiçbir arazi birden çok devletin sınırları içinde yer almaz. Bir devlet, devletin yasalarına uygun olarak, kendi topraklarındaki silah kullanımı üzerinde yasal bir tekel hakkı iddia eder.

Dolaşımcı-Üretimci: Bu terimler ancak, dünya-sistemleri analizinin ortodoks bir Marksist eleştirisi içinde anlam kazanabilir. Bazı Marksistler, Marx'a göre bir üretim tarzının esas tanımlayıcı özelliğinin üretim sistemi olduğunu ileri sürerler. Bu nedenle, ticaretin canalıcı önemini de vurgulamak isteyen herkes bir "dolaşımcı"dır ve bir "üretimci" değildir. Bu görüşlerin, Marx'ın kendi görüşleri olup olmadığı uzun ve ciddi bir tartışma konusudur. Dünya-sistemleri analizinin "dolaşımcı" olarak adlandırılabileceği de, dünya-sistemleri analistlerinin kabul etmediği bir şeydir.

Dünya Dini: Bu kavram kabilelerin (bkz. KABİLE) dinsel yapılarına karşıt olarak geniş alanlarda var olan sınırlı sayıdaki dinleri tanımlamak için 19. yüzyılda kullanılmaya başlandı. Dünya dinlerinin standart listesi en azından Hıristiyanlık, Yahudilik, İslamiyet, Hinduizm, Budizm ve Taoizm'i içerir.

Dünya-ekonomi, Dünya-imparatorluk, Dünya-sistem: Bu terimler ilişkilidir. Bir dünya-sistem *dünyanın* sistemi değil, ama *bir* dünya *olan* bir sistemdir. Ve bir dünya-sistem, çoğunlukla olduğu gibi, bütün yerküreden daha küçük bir alanda bulunabilir. Dünya-sistemleri analizi şunu ileri sürer: İçinde iş gördüğümüz, kurallarının bizi kısıtladığı toplumsal gerçeklik birimleri çoğunlukla bu tür dünya-sistemlerdir (bunun istisnası bir zamanlar yeryüzünde var olup şimdi artık sona ermiş olan küçük mini-sistemlerdir). Dünya-sistemleri analistleri şimdiye kadar iki tür dünya-sistem olduğunu iddia ederler: dünya-ekonomiler ve dünya-imparatorluklar. (Roma İmparatorluğu, Han Hanedanlığı dönemindeki Çin gibi) bir dünya-imparatorluk, tek bir politik merkezi ve bir EKSENEL İŞBÖLÜMÜ

olan, fakat çok sayıda kültürün var olduğu büyük bir bürokratik yapıdır. Bir dünya-ekonomi ise çok sayıda politik merkezin ve çok sayıda kültürün var olduğu, büyük bir eksenel işbölümüdür. İngilizcede bu kavramları belirtmek açısından iki terim arasına koyduğumuz tire çok önemlidir. Tiresiz "dünya sistem" terimi, dünya tarihinde sadece bir dünya-sistemin var olduğunu ima eder. Tiresiz "dünya ekonomi" ise pek çok iktisatçı tarafından bütünleşmiş bir üretim sistemini değil, devletler arasındaki ticari ilişkileri tarif etmek için kullanılmaktadır.

Egemenlik: Yaygın olarak ilk kez 16. yüzyılda kullanılmaya başlanan bir uluslararası hukuk kavramı. Bir devletin sınırları içindeki bütün faaliyetleri kontrol etme hakkına gönderme yapar. Yani egemenlik, hem alt-bölgelerin merkezi devlete karşı gelme hakkını yadsır; hem de başka herhangi bir devletin egemen devletin iç işlerine müdahale etme hakkını yadsır. Orijinal olarak, egemen kendi başına hareket eden monark veya hükümdardı. Fransız Devrimi'nden sonra, giderek "halk" haline gelmeye başladı.

Ekonomizm: Bu bir eleştiri terimidir ve birisinin toplumsal gerçekliği açıklarken münhasıran ekonomik faktörlere öncelik vermekte ısrar ettiğini öne sürmek için kullanılır.

Eksenel İşbölümü: Kapitalist dünya-ekonomiyi bir arada tutan şeyin, merkeze özgü ve çevresel süreçleri birbirine bağlayan görünmez bir eksen olduğu argümanını ifade ederken kullanılan bir terim (Bkz. MERKEZ-ÇEVRE).

Eksojen: Bkz. ENDOJEN

Endojen-Eksojen: Bu kavram çifti, toplumsal eylem birimi olarak her ne tanımlanmışsa, ona içsel veya dışsal olmaları açısından toplumsal eylemin açıklanmasındaki kilit değişkenlerin kaynağına atıfta bulunmak için kullanılır.

Epistemoloji: Bildiğimiz şeyleri nasıl bildiğimizi ve bilgimizin doğruluğunu nasıl geçerli kılabileceğimizi tartışan felsefi düşünce kolu.

Eşitsiz Mübadele: Bu terim 1950'lerde Arghiri Emmanuel tarafından David Ricardo'nun KARŞILAŞTIRMALI AVANTAJ kavramını çürütmek için icat edilmiştir. Emmanuel, düşük emek maliyetleri olan ürünler (çevresel ürünler), yüksek emek maliyetleri olan ürünlerle (merkeze özgü ürünler) mübadele edildiğinde, ARTI-DEĞER transferini içeren ve çevreden merkeze doğru *eşitsiz* bir mübadele olduğunu ileri sürmüştü. Emmanuel'in kitabı büyük bir tartışma yaratmıştı. Pek çok kişi, Emmanuel'in bu kavramı tanımlayan veya açıklayan şeyin ne olduğuna ilişkin analizini kabul etmeksizin eşitsiz mübadele kavramını benimsedi.

Evrenselcilik-Tikelcilik: Bu terim çifti, nomotetik ve idiyografik akademisyenlerin (bkz. NOMOTETİK-İDİYOGRAFİK) vurgusundaki farklılığı yansıtır. Evrenselcilik, insan davranışına dair evrensel, yani uzay ve zaman boyunca doğru olan genellemeler olduğunu ileri sürer. Tikelcilik ise, böyle evrensellerin olmadığını veya en azından spesifik bir fenomen açısından ilişkisiz olduklarını, dolayısıyla sosyal bilimcinin rolünün tikel fenomenlerin veya yapıların nasıl işlediğini açıklamak olduğunu ileri sürer.

Feodalizm: Normal olarak Ortaçağ Avrupası'nda hüküm süren tarihsel sisteme verilen isim. Feodalizm, parçalanmış bir güç sistemiydi. Toplumsal yükümlülükleri birbiriyle mübadele eden (örneğin, belirli bir türde ödeme ve toplumsal koruma karşılığında toprağın kullanılması) lordlar ve vasallar hiyerarşisinden oluşuyordu. Bu sistemin Avrupa'da ne kadar süreyle var olduğu ve dünyanın başka parçalarında benzer sistemlerin var olup olmadığı kapsamlı akademik tartışma konularıdır.

Hanehalkı: Dünya-sistemleri analizinin özel kullanımında, uzun bir dönem (diyelim otuz yıl) boyunca çok sayıda gelir çeşitlerini "bir havuzda toplayan" (genellikle üç ile on arasındaki) bir grup insan. Hanehalkına yeni üyeler katılır ve yaşlılar ölür. Sıkça her ikisi de olmasına karşın, hanehalkı zorunlu olarak bir akrabalık grubu değildir ve mutlaka bir arada oturan insanlardan meydana gelmesi gerekmez.

Hegemonya: Bu terim genellikle gevşek bir şekilde sadece politik bir durumdaki liderliği veya hâkımiyeti kast etmek için kullanılır. İtalyan komünist kuramcı Antonio Gramsci, Machiavelli'yi izleyerek ısrarla, liderliğin halk tarafından belirli bir şekilde meşrulaştırıldığı ideolojik ve kültürel bir bileşen üzerinde durmuştur. Bunun, elitlerin iktidarı muhafaza etmelerine imkân tanıyan kilit bir süreç olduğunu düşünmüştür. Terimin dünya-sistemleri analizinde daha dar bir kullanımı vardır. Bir devletin diğer devletler üzerindeki ekonomik, politik ve finansal üstünlüğü birleştirdiği, dolayısıyla askeri ve kültürel liderliğe de sahip olduğu durumlara gönderme yapar. Hegemonik güçler oyunun kurallarını tanımlar. Bu şekilde tanımlandığında, hegemonya çok uzun sürmez ve kendisini tüketen bir niteliğe sahiptir.

Hermenötik: Orijinal anlamı, Kutsal Kitap metinlerinin bilginlerce yorumlanmasıdır. Terim şimdi genellikle, örneğin istatistiksel analiz gibi bazı "nesnel" bilme biçimleri kümesi aracılığıyla yapılan analize karşıt olarak, analiste toplumsal eylemle duygudaşlık kurma ve onun anlamını yorumlama imkânı tanıyan bir epistemolojiye gönderme yapıyor.

Höristik: Mutlaka kesinlik taşımaksızın, bilmeye yardımcı olan açıklayıcı sorun çözme.

İdeoloji: Genellikle, belirli bir bakış açısını şekillendiren tutarlı bir fikirler kümesi. Terim ya nötr olarak (herkesin bir ideolojisi vardır) veya negatif anlamda (bizim bilimsel veya akademik analizimize karşıt olarak başkalarının bir ideolojisi var) kullanılır. Terim dünya-sistemleri analizinde daha dar anlamda, birisinin politik sonuçlar çıkarabileceği, toplumsal alandaki tutarlı bir strateji anlamına gelecek şekilde kullanılır. Bu anlamda, ancak Fransız Devrimi'nden bu yana ideolojiler olmuştur. Fransız Devrimi'nden sonra devam eden politik değişim talebi konusunda tutarlı bir stratejiye sahip olmak gerekiyordu ve sadece üç ideoloji var oldu: MUHAFAZAKÂRLIK, LİBERALİZM ve RADİKALİZM.

İdiyografik-Nomotetik: Bu terim çifti, 19. yüzyılın sonunda Almanya'da sosyal bilimciler arasında *Methodenstreit* (yöntemler kavgası) olarak adlandırılan ve aslında akademik faaliyetin İKİ KÜLTÜR'e bölünmesini yansıtan şeyi tarif etmek üzere icat edildi. Nomotetik akademisyenler yinelenebilir, "nesnel" (tercihen niceliksel) yöntemler üzerinde ısrar ettiler ve görevlerini, toplumsal gerçeklikleri açıklayan genel yasalara ulaşmak olarak gördüler. İdiyografik akademisyenler ise kendilerini hümanist olarak görerek, büyük ölçüde niteliksel, anlatısal veriler kullandılar ve HERMENÖTİK yöntemleri tercih ettiler. Başlıca amaçları, en azından kuşkuyla yaklaştıkları yasalar değil, yorumdu. (İdiyografik'in ideografik'ten farklı olduğuna dikkat ediniz. "İdio-" Yunancadan türetilmiş bir ön ektir ve spesifik, bireysel, kendine özgü anlamına gelir; bu nedenle, idiyografik, tikel betimlemeler anlamına gelir veya bununla ilgidir. "İdeo-" Latinceden türetilmiş bir ön ektir ve resim, form, fikir anlamına gelir. Bu nedenle, ideografik Çincedeki karakterler gibi alfabetik-olmayan yazı sistemi anlamına gelir veya onunla ilintilidir.)

İki Kültür: 1950'lerde C. P. Snow tarafından icat edilen bir terim. Beşeri bilimler ile doğa bilimlerindeki kişilerin oldukça farklı "kültürleri"ne –gerçekte epistemolojilerine– gönderme yapar. Bilim ile felsefe arasında bazen "boşanma" olarak da adlandırılan bölünme, ancak 18. yüzyılda tamamlanmıştı ve 20. yüzyılın sonlarında tekrar sorgulanmaya başlandı.

Jeokültür: Jeopolitikle analoji kurularak icat edilmiş bir terim. Dünya-sistem içinde geniş ölçüde meşru oldukları kabul edilmiş normlara ve söylem tarzlarına gönderme yapar. Burada şunu iddia ediyoruz: Bir jeokültür, bir dünya-sistemin ilk ortaya çıkışıyla birlikte otomatik olarak doğmaz, daha ziyade yaratılması gerekir.

Jeopolitik: Devletlerarası sistemde güç kümelenmeleri ve manipülasyonlarına atıfta bulunan, 19. yüzyılda ortaya çıkmış bir terim.

Kabile: Bu terim 19. yüzyıl antropologları tarafından çoğu yazıöncesi halkın içinde yaşadıkları birimi tarif etmek üzere icat edilmiştir. Terim, 20. yüzyılın ikinci yarısında yaygın şekilde eleştirilmiştir. Eleştirmenler terimin, muazzam ve önemli bir sistemik düzenlemeler çeşitliliğini gizlediğini ileri sürmüştür.

Kadrolar: Bu terim elinizdeki metinde, toplumsal sistemin en üstteki kumanda konumunda veya görevleri yerine getiren alttaki geniş çoğunluk arasında yer almayan herkesi kast etmek için kullanılmıştır. Kadrolar, yönetici işlevler icra eder ve genellikle üsttekilerin geliri ile alttakilerin geliri arasında bir gelir elde ederler. Bana göre, bu kesim bugün dünya çapında, dünya nüfusunun yüzde 15'i ile yüzde 20'sini oluşturuyor.

Kapitalist Dünya-Ekonomi: Bu kitap şu argümanı ileri sürüyor: Bir DÜNYA-EKONOMİ'nin zorunlu olarak kapitalist olması gerekir

ve kapitalizm ancak bir dünya-ekonominin çerçevesi içinde var olabilir. Bu nedenle modern dünya-sistem, kapitalist bir dünya-ekonomidir.

Kapitalizm: Bu akademi dünyasında popüler olmayan bir terimdir, çünkü Marksizmle ilişkilendirilir. Bununla birlikte, düşünce tarihi bakımından bu ilişkilendirme en iyi ihtimalle ancak kısmen doğrudur. Fernand Braudel kapitalizmin ön kapıdan atılabileceğini, ama bacadan tekrar geri geleceğini söylemiştir. Ben kapitalizmi özel bir şekilde, *sonsuz* sermaye birikiminin önceliği tarafından tanımlanan tarihsel bir sistem olarak tarif ediyorum.

Karşılaştırmalı Avantaj: 19. yüzyıl İngiliz iktisatçısı David Ricardo şunu ileri sürmüştür: Bir ülke iki malı başka bir ülkeye göre daha düşük maliyetle üretse bile, üretimini bu mallardan yalnızca birisi, en düşük maliyetle ürettiği iki maldan birisi üzerinde yoğunlaştırması ve ikinci ülkeyle ikinci mal karşılığında bu malın ticaretini yapması, yine ilk ülkenin avantajına olacaktır. Bu, karşılaştırmalı avantaj kuramı olarak adlandırılır. Ricardo bu kuramını şu şekilde örneklemiştir: Tekstil ürünlerini İngiltere'ye göre daha düşük bir maliyetle üretiyor olsa bile Portekiz'in şarap üretimi üzerinde yoğunlaşması ve tekstil ürünleri karşılığında İngiltere'yle şarap ticareti yapması gerekir. Bugünkü küreselleşme savunuculuğunun büyük kısmının altında bu kuram yatmaktadır.

Kimlikler: Bkz. STATÜ GRUPLARI

Kondratieff Çevrimleri: Bunlar, kapitalist dünya-ekonomideki temel büyüme ve durgunluk çevrimleridir. A-evresi ve B-evresinden oluşan bir çevrim genellikle elli ila altmış yıl sürer. Kondratieff çevrimlerinin bizatihi varlığı bile pek çok iktisatçı tarafından tartışma konusu yapılmıştır. Kavramı kullananlar arasında, neyin çevrimleri açıkladığı ve özellikle bir B-evresinden bir A-evresine,

yani büyümeye geçişi neyin açıkladığı konusunda çokça tartışma vardır. Çevrimler, bir Rus iktisatçısı olan ve 1920'lerde yazan Nikolai Kondratieff'e atfen bu adla anılmaktadır (bununla birlikte, bu çevrimleri ilk tarif eden o değildi). Kondratieff'in kendisi bu çevrimleri uzun dalgalar olarak adlandırmıştı.

Küreselleşme: Bu terim 1980'lerde icat edildi. Genellikle, ancak son on yıllarda ortaya çıkan dünya-ekonominin yeniden düzenlenmesine gönderme yaptığı düşünülür. Bu yeni düzenlemede, malların ve sermayenin serbest hareketi doğrultusunda sınırlarını açması için bütün hükümetlere alışılmadık ölçüde güçlü baskılar uygulandığı düşünülmektedir. Bunun, özellikle de bilişim alanındaki teknolojik gelişmelerin sonucu olduğu öne sürülüyor. Dünya-sistemleri analistleri için yeni olarak tanımlanan bir şey (nispeten açık sınırlar), gerçekte modern-dünya sistemin tarihi boyunca çevrimsel biçimde ortaya çıkan bir gelişmedir.

Liberalizm: Liberalizm 19. yüzyılın başlarında muhafazakârlığın karşıtı biçimini alan bir terim ve bir gerçeklik olarak ortaya çıkmıştır. O dönemin dilinde, liberaller, Hareket Partisi, muhafazakârlar ise Düzen Partisi'ydi. "Liberalizm" teriminin tahayyül edilebilecek kadar çok farklı kullanımı vardır. Bugün bazıları için, özellikle ABD'de liberal, solcu (veya en azından New Deal Demokratı) anlamına gelir. Büyük Britanya'da Liberal Parti, Muhafazakâr Parti ile İşçi Partisi arasındaki merkezi işgal ettiği iddiasındadır. Kıta Avrupası'nın büyük bölümünde, liberal partiler ekonomik olarak muhafazakârdır; ama dinsel bir ideolojileri yoktur. Bazılarına göre, liberalizm devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkmaktır. Fakat 19. yüzyılın sonlarından itibaren çok sayıda "liberal" kendilerini refah devletini destekleyen reformcular olarak ilan etti. Başkaları için liberalizm bireysel özgürlüklere dönük bir ilgiyi, dolayısıyla devlet iktidarının bu hakları kısıtlamasını sınırlandırmaya yönelik bir isteği yansıtır.

Kafa karışıklığını arttıran bir faktör, 20. yüzyılın sonlarında neoliberalizm teriminin ortaya çıkışı olmuştur. Neoliberalizm, serbest ticaretin önemini vurgulayan muhafazakâr bir ideoloji anlamına gelme eğilimindedir. Dünya-sistemleri analizinde gönderme yapılan üç ideolojiden (Bkz. İDEOLOJİ) birisi olarak liberalizm öncelikle merkezcidir. Toplumsal sistemin muntazam (ama nispeten) yavaş gelişmesini, yurttaşlığın temeli olarak eğitimin yaygınlaştırılmasını, LİYAKAT DÜZENİNİ (MERİTOKRASİ) ve kamu politikasının oluşturulmasında vasıflı uzmanların rolünü destekler.

Liyakat Düzeni (Meritokrasi): İnsanların görevlere atanmasında aile bağları, toplumsal konum veya politik bağlantılara karşıt olarak liyakatın temel alınması anlamına gelen yakın dönemde ortaya çıkmış bir ifade.

Longue durée: Bkz. TOPLUMSAL ZAMANLAR

Maliyetlerin Dışsallaştırılması: Bazı üretim maliyetlerinin üretici tarafından ödenmeyip başkalarına veya bir bütün olarak topluma "dışsallaştırılmasına" imkân tanıyan uygulamalara gönderme yapmak için iktisatçılar tarafından kullanılan bir terim.

Manu Militari: "Güç yoluyla" anlamına gelen Latince bir ifade.

Merkez-Çevre: Bu ilişkisel bir terim çiftidir. 1950'lerde dünya-ekonominin EKSENEL İŞBÖLÜMÜnü tanımlamak amacıyla bir yandan Raul Prebisch, diğer yandan Latin Amerika için Birleşmiş Milletler Ekonomik Komisyonu tarafından kullanıldığında ilk kez yaygın kullanıma girmiştir. Ürünlere gönderme yapar; ama kısa yollu bir kullanım olarak genellikle bu tür ürünlerin hâkim olduğu ülkeler için kullanılmıştır. Bu kitabın argümanı, merkeze özgü süreçleri çevresel süreçlerden ayırt eden kilit unsurun, bu süreçlerin ne derecede tekelleşmiş ve dolayısıyla kârlı olduklarıdır.

Modern Dünya-Sistem: Şimdi içinde yaşadığımız, kökenleri uzun 16. yüzyılda Avrupa ve Amerika Kıtalarında bulunan dünya-sistem. Modern dünya-sistem, KAPİTALİST bir DÜNYA-EKONOMİdir. Aynı zamanda bkz. DÜNYA-SİSTEM.

Muhafazakârlık: Fransız Devrimi'nden bu yana modern dünya-sistemin üç temel ideolojisinden birisi. Muhafazakârlığın pek çok versiyonu vardır. Hâkim temaları arasında her zaman, meclisin yasama yetkisine dayalı değişime karşı kronik bir kuşkuculuk ve geleneksel otorite kaynaklarının hikmetine yapılan vurgu vardır.

Nomotetik: Bkz. İDİYOGRAFİK-NOMOTETİK

Oligopol: Bkz. TEKEL

Önde Gelen Ürünler: İktisatçılar arasında yakın zamanda ortaya çıkmış bir terimdir. Buna göre herhangi bir verili zamanda var olan, ayrıca yüksek derecede kârlı, nispeten tekelleşmiş ve ekonomi üzerinde kayda değer etkileri olduğu için (geri ve ileri bağlantılar) bazı ürünler, "önde gelen ürünler"dir. Önde gelen ürünler büyük kârların edildiği ürünler olduğundan, üreticiler sürekli biçimde pazara rakipler olarak girmeye çalışırlar ve belirli bir noktaya ulaşıldığında, verili bir önde gelen sanayi artık "önde gelen" sanayi olmaktan çıkar.

Pozitivizm: Bu terim, aynı zamanda yapmakta olduğu faaliyeti tanımlamak için "sosyoloji" terimini icat etmiş olan 19. yüzyıl Fransız düşünürü Auguste Comte tarafından icat edilmiştir. Comte'a göre pozitivizm, teolojik ve felsefi olmayan (toplumsal analizin de dahil olduğu) bilimsel düşünce anlamına geliyordu ve modernitenin en mükemmel örneğiydi. Pozitivizm sonraları, en iyi şekilde fizik (en azından 20. yüzyılın son bölümüne kadar doğa bilimcileri arasında çoğunlukla tartışma konusu yapılmamış olan Newtoncu fizik) tara-

fından temsil edilen yöntemlerin kullanıldığı bilimsel bir programa bağlılık anlamında, daha geniş bir kapsamda kullanılmaya başlandı. Bu kullanımda, pozitivizm ile nomotetik (bkz. İDİYOGRAFİK-NOMOTETİK) metodoloji büyük ölçüde eşanlamlıdır. Bununla birlikte, ampirist tarihçiler genellikle pozitivist olarak adlandırılır; çünkü nomotetik hedefleri reddetseler de, verilere sadık kalmak konusunda ısrar ederler.

Proleterler-Burjuvazi: "Proleterler" terimi 18. yüzyılın sonlarında Fransa'da, eski Roma'ya benzetme yapılarak, sıradan insanları kast etmek üzere kullanılmaya başlandı. 19. yüzyılda terim daha spesifik olarak, toprakla ilişkisi kesilmiş ve dolayısıyla gelir için istihdam edilmeye bağımlı duruma gelmiş (şehirli) ücretli-işçiler için kullanılmaya başlandı. TOPLUMSAL HAREKET için ve radikal İDEOLOJİ için proleterler, modern SINIF MÜCADELESİnde burjuvazinin toplumsal karşıtları olarak görüldü. "Burjuvazi" terimi ise 11. yüzyıldan beri kullanılmaktadır. Orijinal olarak şehirde yaşayanlara, daha özel olarak da (bir aristokrata göre daha düşük, ama bir serfe veya sıradan işçiye göre daha yüksek olan) ara bir toplumsal kategoriden olanlara gönderme yapıyordu. Terim öncelikle tüccar ve banker meslekleriyle ilişkilendirilmişti. Bir terim olarak burjuvazi 19. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş — aristokrasilerin önemi azaldıkça— orta basamaktakiler yerine, üst basamaktakilere gönderme yapmaya başladı. Daha geniş bir insan grubunu kapsamaya meyletmedikçe, "orta sınıf(lar)" terimi genellikle burjuvazinin yerine kullanılmaktadır.

Radikalizm: Liberalizm ve muhafazakârlıkla birlikte, radikalizm 19. ve 20. yüzyılların büyük ideolojilerinin üçüncüsüdür. Radikaller, ilerici toplumsal değişimin sadece kaçınılmaz olmakla kalmayıp büyük ölçüde istenir de olduğunu düşünürler ve ne kadar hızlı olursa o kadar iyi olacağına inanırlar. Aynı zamanda toplumsal

değişimin kendi kendine gerçekleşmeyeceği, ondan yararlanacaklar tarafından teşvik edilmesi gerektiğini düşünme eğilimindedirler. (Pek çok çeşidiyle birlikte) Marksizm radikal bir ideolojidir, ama hiç de biricik radikal ideoloji olmamıştır. Anarşizm de başka bir radikal ideolojidir. Ve 20. yüzyılın sonlarında radikal ideoloji ismi üzerinde hak iddia eden pek çok yeni düşünce ortaya çıkmıştır.

Sendikal Eylem: İnsanların ortak çıkarlarını savunmak üzere bir araya geldikleri her türlü eylem için kullanılan genel bir terim. Bir işçi sendikası belirgin bir örnektir. Ama işçilerin sendikal eyleminin başka pek çok biçimi vardır Ve işçiler dışındaki kesimler de sendikal eyleme girişebilir.

Serbest Pazar: Klasik tanıma göre, çok sayıda satıcının, çok sayıda alıcının, mükemmel bilgilerin (bütün satıcılar ve alıcılar fiyat değişiklikleri hakkında her şeyi bilir) olduğu ve işleyişi üzerinde politik kısıtlamaların olmadığı bir pazar. Gerçek veya fiili pek az pazar bu tanıma uymuştur.

Sermaye: Sermaye son derece ihtilaflı bir terimdir. Ana-akım kullanım, üretken faaliyetlere yatırım yapmak için kullanılan ya da kullanılabilecek varlıklara (servete) gönderme yapar. Marx "sermaye" terimini, sadece kapitalist sistemde var olan ve (iş gücünü sağlayanlar ile çatışma içinde bulunan) üretim araçlarının denetiminde kendini gösteren, özsel değil ilişkisel bir terim olarak kullanmıştır.

Sınıf Çatışması: Modern-sistemde, sermayeyi denetleyenler ile onun tarafından istihdam edilenler arasındaki sürekli ve kalıcı yarık.

Sistem: Sözlük anlamı, içsel işleyiş kuralları ve belirli bir türde sürekliliği olan bağlantılı bütün demektir. Sosyal bilimde, betimsel

bir terim olarak "sistem"in kullanılışı özellikle iki grup akademisyen tarafından tartışma konusu yapılır: Birinci grup, toplumsal sistemlerin olduğundan kuşkulanma eğiliminde olan veya en azından toplumsal sistemlerin, tarihsel gerçekliğin öncelikli açıklaması olmadığını düşünen idiyografik (Bkz. İDİYOGRAFİK-NOMOTETİK) tarihçilerdir. İkinci grup ise, toplumsal eylemin bireysel eylemlerin sonucu olduğunu (genellikle metodolojik bireyselciler olarak adlandırılırlar) ve "sistem"in bu bireysel faaliyetlerin toplamından ibaret olduğunu düşünenlerdir. Sosyal bilimde "sistem" teriminin kullanılması, belirmeye başlayan karakteristikler* olarak adlandırılan şeylerin varlığına inanmayı gerektirir. Aynı zamanda bkz. TARİHSEL (TOPLUMSAL) SİSTEM.

Sistem-karşıtı Hareketler: Bu terimi, 19. yüzyıldan bu yana kullanılmış olan iki kavramı birlikte kapsamak üzere icat ettim: toplumsal hareketler ve ulusal hareketler. Böyle yaptım, çünkü her iki hareket türünün de bazı canalıcı özellikleri paylaştığını düşünüyorum. Diğer yandan, her ikisinin de içinde yaşadığımız mevcut tarihsel sisteme karşı (onu dönüştürme noktasına kadar ve dönüştürmeyi arzulamak da dahil) güçlü bir direniş ortaya koymanın birbirine koşut iki tarzını temsil ettiğini düşünüyorum.

Sivil Toplum: 19. yüzyılın başlarında icat edilen bu terim 20. yüzyılın son yirmi ya da otuz yılında çok popüler hale geldi. Orijinal olarak bu terim "devlet"in karşıtı olarak kullanılıyordu. O zaman Fransa'da *le pays légal* (yasal kurumlar veya devlet), *le pays réel* (gerçek ülke veya sivil toplum) ile karşılaştırılıyordu. Bu tür bir ayrım yapılması, devlet kurumlarının toplumu (hepimizi) yansıtmadığı ölçüde, devletin bir şekilde gayrimeşru olduğunu ima ediyordu. Son yıllarda terim, görkemli "hükümet dışı kuruluşlar" gösterisini

* İng. emerging characteristics. —y.h.n.

kast etmek üzere daha dar bir anlamda kullanılmaya başlandı. Ve güçlü bir "sivil toplum" olmadıkça, bir devletin gerçek anlamda demokratik olamayacağı imasını barındırdı. Bu terim aynı zamanda, özellikle bu kitapta, dar anlamda ekonomik veya politik olmayan bütün kurumlara gönderme yapmak üzere kullanılmaktadır.

Statü Grupları: Bu terim Max Weber'in *Stände* teriminin standart İngilizce çevirisidir. Weber bu terimi feodal sistemden türetmiştir. Feodal sistemde, bir kişinin konumu (aristokrasi, ruhban sınıfı, sıradan insanlar gibi), farklı *Stände* veya "tabakalar"dan birisi olarak tanımlanır. Weber, terimi modern dünyada (etnik gruplar, dinsel gruplar vs.) sınıf temelli olmayan ve belirli türde dayanışma ve özdeşleşme gösteren toplumsal gruplaşmaları kast etmek üzere genişletmiştir. 20. yüzyılın sonlarında, "kimlikler" terimi kullanılmaya başlandı. Aşağı yukarı aynı şeye gönderme yapar, fakat belki söz konusu kavramın öznel karakteri üzerine daha fazla vurgu yapar.

Talep Esnekliği: İktisatçılar tarafından, fiyatından bağımsız olarak bireyler topluluğunun diğer alternatif mallara göre belirli bir malı satın almaya verdiği öncelik derecesine gönderme yapmak için kullanılan bir terim.

Tarihsel Sosyal Bilimler: Bkz. TEK DİSİPLİNLİLİK

Tarihsel (Toplumsal) Sistem: "Tarihsel" ve "sistem" sözcüklerinin bir ifadede birleştirilmesi, dünya-sistemleri analistleri tarafından bütün toplumsal sistemlerin eşzamanlı olarak sistemik (tanımlanabilen devamlı özellikleri vardır) ve tarihsel (sürekli evrim geçiren bir yaşamları vardır ve bir andan diğerine hiçbir zaman aynı değildirler) olduklarını vurgulamak için kullanılır. Bu paradoksal gerçeklik toplumsal analizi güçleştirir; fakat çelişkinin, analizin merkezindeki yeri korunursa, sonuçlar daha verimli ve gerçekçi olur.

Tek Disiplinlilik: Bu terimin açıkça çok-disiplinlilikten veya disiplin-aşırılıktan ayırt edilmesi gerekir. Bu son iki terim, araştırmacılar iki ya da daha fazla disiplinin becerilerini birleştirirse, araştırmaların çoğunun daha iyi yapılacağı şeklindeki şimdi popüler olan fikirlere gönderme yapar. Tek disiplinlilik bugün, en azından sosyal bilimlerde, farklı disiplinleri birbirinden ayırmak için yeterli hiçbir *entelektüel* gerekçenin bulunmadığı ve bunun yerine, bütün çalışmaların (bazen tarihsel sosyal bilimler olarak adlandırılan) tek bir disiplinin parçası olarak ele alınması gerektiği düşüncesine gönderme yapar.

Tekel-Oligopol: Tekel (monopol), pazarda yalnızca bir tek satıcının bulunduğu bir durumdur. Gerçek tekeller çok nadirdir. Daha sık rastlanılan oligopollerdir. Oligopol, pazarda sadece az sayıda ve genellikle de oldukça büyük satıcıların olduğu durum anlamına gelir. Çoğunlukla büyük satıcılar fiyatları ayarlamak için gizli anlaşma yaparlar. Bu da durumu bir tekel durumuna yaklaştırır. Tekeller, hatta oligopoller çok kârlı olduklarından, pazara yeni rakiplerin girmesiyle fiyatları düşürülünce kendilerini yok etme eğilimine girerler.

Tikelcilik: Bkz. EVRENSELCİLİK-TİKELCİLİK

Toplumsal Hareket: Bu ifade 19. yüzyılda ortaya çıktı ve orijinal olarak sendikalar ile sosyalist partiler gibi sanayi işçilerinin çıkarlarını geliştirmeye çalışan hareketlere gönderme yapmak için kullanıldı. Daha sonraları, üyelik faaliyetine dayanan ve eğitimsel ve politik eyleme girişen her türden harekete atıfta bulunmak üzere daha geniş bir anlamda kullanılmaya başlandı. Bugün, işçi hareketlerine ek olarak kadın hareketleri, çevre hareketleri, küreselleşme-karşıtı hareketler ve gey ve lezbiyen hakları hareketlerinin hepsi toplumsal hareketler olarak adlandırılmaktadır.

Toplumsal Zaman: Özellikle Fernand Braudel tarafından tercih edilen bu kavram, analistin, farklı toplumsal gerçeklikleri yansıtan farklı zamansallıklara bakması gerektiğini önerir. Braudel yaygın şekilde kullanılan iki toplumsal zaman arasında ayrım yapar: idiyografik akademisyenler tarafından kullanılan "olayların" kısa zamanı ve nomotetik sosyal bilimciler (bkz. İDİYOGRAFİK-NOMOTETİK) tarafından kullanılan "ebedi" zaman. Braudel, daha temel olduğunu düşündüğü başka iki toplumsal zamanı tercih etmiştir: İlki, *longue durée* olarak adlandırdığı, uzun süren ve devam eden (ama ebedi olmayan) yapısal gerçeklikleri yansıtan yapısal zamandır. Diğeri ise, verili bir yapısal zamanın çerçevesi içinde meydana gelen çıkışların ve inişlerin çevrimsel zamanıdır.

Ulusal Hareketler: Aynı zamanda ulusalcı hareketler ve ulusal kurtuluş hareketleri olarak da adlandırılır. Bu hareketlerin hedefi, yandaşlarının başka bir ulus tarafından ezildiğini ileri sürdüğü bir "ulusu" savunmaktır. Savundukları "ulusun" ezilmesi üç şekilde gerçekleşir: (1) Ya öteki ulus onları sömürgeleştirmiştir; (2) ya "ulusal" hakları (ki genellikle dilsel haklar kast edilir) ülke içinde görmezden gelinmektedir; (3) veya "ulus oldukları"nı öne süren tikel etnik gruba mensup kişiler, o ülke içinde aşağı toplumsal ve ekonomik konumlara itilmektedir. Ulusal hareketler genellikle ezen ulustan biçimsel bağımsızlıklarını kazanmayı, yani ezen olduğu söylenen devletten ayrılmayı hedefler.

Ulus-devlet: Bütün ya da neredeyse bütün modern devletlerin ona doğru ulaşmaya çalıştığı fiili ideal. Bir ulus-devlette bütün insanların bir ulustan olduğu, dolayısıyla bazı temel değerleri ve bağlılıkları paylaştıkları söylenebilir. Bir ulus olmak, farklı ülkelerde farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Neredeyse her zaman aynı dili kullanmak anlamına gelir. Genellikle aynı dinden olmak anla-

mına gelir. Genellikle iddia edildiği üzere, ulusların bir devlet aygıtının varlığını önceleyen tarihsel bağları olduğu söylenir. Hepsi olmasa da bu iddiaların çoğu söylenceden ibarettir. Ve her ne kadar bu gerçeği pek az kişi kabul etse de, hemen hiçbir devlet gerçekten hakiki bir ulus-devlet haline gelmez.

Yarı-çevre: Merkeze özgü ve çevresel ürünlerin olduğu anlamda, yarı-çevresel ürünler yoktur. Buna karşın, bir ülkenin merkeze özgü üretiminin oranının ne kadar, çevresel üretiminin oranının ise ne kadar olduğu hesaplanırsa, bazı ülkelerin oldukça eşit bir dağılıma sahip olduğu görülecektir. Yani, bazı ülkeler merkeze özgü ürünleri çevre ülkelere ihraç etmekte, çevresel ürünleri ise merkez ülkelere ihraç etmektedir. Bu nedenle, yarı-çevre ülkelerden söz edebiliriz ve bu ülkelerin özel türde bir politikaya sahip olduklarını ve dünya-sistemin işleyişinde özel bir rol oynadıklarını görürüz.

ZamanUzay: Son zamanlarda icat edilmiş bir kavram. Bu iki terimin büyük harfle yazılması ve birlikte kullanılması, her TOPLUMSAL ZAMAN türü için belirli bir toplumsal uzay türü olduğu görüşünü yansıtır. Bu nedenle, sosyal bilimde zaman ve uzay, ayrı ayrı var olan ve ayrı ayrı ölçülen şeyler gibi değil, geri dönüşsüz bir şekilde sınırlı sayıda birleşime bağlı olan şeyler olarak düşünülmelidir.

REHBER KAYNAKÇA

Konuyu daha fazla araştırmak isteyen okur için dört bölümden oluşan bir rehber kaynakça oluşturdum: (1) Benim bu kitaptaki argümanlarımı geliştirdiğim diğer yazılarım; (2) bu konulardan bazılarını daha farklı şekilde sunan diğer dünya-sistemleri analistleri tarafından yazılmış olan metinler; (3) özel olarak dünya-sistemleri analizini eleştiren yazılar; (4) konuyla çok yakından ilgisi olan, özellikle de bu metinde referans yaptığım daha önceki kuramcıların metinleri. Bunun tamamlanmış bir rehber kaynakça olduğu iddiasında bulunmuyorum; yalnızca bir başlangıçtır.

I. Immanuel Wallerstein'in Yazıları

Dünya-sistemleri analizi başlığı altında toplanan bütün bir temalar yelpazesi hakkındaki denemelerimi bir araya getiren ve ilk olarak 1960-1998 yılları arasında yayımlanmış olan yirmi sekiz makaleden oluşan bir derleme var. Kitabın adı, *The Essential Wallerstein* (The New Press, 2000). Bu kitabın 1. Bölüm'ünde tartışılan temalar, benim başkanlığını yaptığım uluslararası bir komisyon raporunda, *Open the Social Sciences* (Standford University Press, 1996) [*Sosyal Bilimleri Açın, Gulbenkian Komisyonu*, çev. Şirin Tekeli, Metis Yayınları, 1996, 2009]; benim *Unthinking Social Sciences* (2. baskı, Temple University Press, 2001) [*Sosyal Bilimleri Düşünmemek*, çev. Taylan Doğan, Avesta Yayınları, 1999] ve *The Uncertainties of Knowledge* (Temple University Press, 2004) adlı kitaplarımda işlenmiş ve geliştirilmiştir.

Elinizdeki kitabın 2.-4. Bölümlerinin temaları, benim *The Modern World-System* (3 cilt, Academic Press, 1974, 1980, 1989) [*Modern Dünya Sistemi*, 3 cilt, çev. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, 2005, 2011] ve *Historical Capitalism, with Capitalist Civilisation* (Verso, 1995) [*Tarihsel Kapitalizm*, çev. Necmiye Alpay, Metis Yayınları, 1992, 2006] adlı kitaplarımda ele alınmıştır. Aynı zamanda Cambridge University Press tarafından basılan üç denemeler derlemesi vardır: *The Capitalist World-Economy* (1979), *The Politics of the World-Economy* (1984) ve *Geopolitics and Geoculture* (1991) [*Jeopolitik ve Jeokültür*, çev. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, 1993, 2006]. Daha yakınlarda yayımlanan bir derleme, *The End of the World as We Know It* (University of Minnesota Press, 1999) [*Bildiğimiz Dünyanın Sonu*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, 2000, 2009], dünya-sistemleri analizinde epistemolojik meseleler ve daha temel meseleler arasında önemli bir bağlantı sağlıyor.

İki kitap ise spesifik temalar hakkındadır. Birisi, *Antisystemic Movements* (Giovanni Arrighi ve Terence K. Hopkins ile birlikte, Verso, 1989) [*Sistem Karşıtı Hareketler*, çev. Semih Sökmen, Bülent Somay, C. Kanat, Metis Yayınları, 1995, 2004]. İkincisi ise, *Race, Nation, Class* (Etienne Balibar ile birlikte, Verso, 1991) [*Irk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, çev. Nazlı Ökten, Metis Yayınları, 1993, 2007].

Son olarak 5. Bölüm'de tartışılan bugünün ve geleceğin analizi, New Press tarafından basılan üç kitapta geliştirilmiştir: *After Liberalism* (1995) [*Liberalizmden Sonra*, çev. Erol Öz, Metis Yayınları, 1998, 2009], *Utopistics* (1998) [*Ütopistik ya da 21. Yüzyılın Tarihsel Seçimleri*, çev. Taylan Doğan, Aram Yayıncılık, 2002] ve *The Decline of American Power* (2003) [*Amerikan Gücünün Gerileyişi*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, 2004]. Aynı zamanda benim ve Terence K. Hopkins'in koordinatörlüğünde hazırlanan bir deneme-

ler derlemesi de vardır: *Age of Transition: Trajectory of World-System, 1945-2025* (Zed, 1996) [*Geçiş Çağı: Dünya-Sisteminin Yörüngesi (1945-2025)*, çev. Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu, Avesta Yayınları, 2000].

Tam bir kaynakça internette şu adreste bulunuyor: http://fbc.binghamton.edu/cv-iw.pdf

II. Dünya-Sistemleri Analistlerinin Yazıları

Buraya yalnızca, kendilerini dünya-sistemleri analizini kullanan kuramcılar olarak tanımlayan kişileri aldım. Ve (tikel durumlar hakkındaki ampirik araştırmalara karşıt olarak) sadece geniş kapsamlı çalışmaları dahil ettim. Bireysel ayrımlar yapmamak için yazarları alfabetik sırayla veriyorum.

Andre Gunder Frank, *World Accumulation, 1492-1789* (Monthly Review, 1978). Çalışmasının ilk dönemlerinden itibaren görüşlerinin en açık ve en kapsamlı sunumudur. Daha sonraki çalışması, *ReOrient: Global Economy in the Asian Age* (University of California Press, 1998) [*Yeniden Doğu: Asya Çağında Küresel Ekonomi*, çev. Kamil Kurtul, İmge Kitabevi Yayınları, 2010] radikal bir revizyonizmi içerir. Bu kitapta, Andre Gunder Frank beş bin yıl boyunca tek bir dünya-sistemin var olduğunu, büyük ölçüde Çin merkezli olduğunu ve kapitalizmin anlamlı bir kavram olmadığını ileri sürer. *ReOrient*'in üç denemede yapılan eleştirisi için bkz. Samir Amin, Giovanni Arrighi ve Immanuel Wallerstein, *Review* 22, No. 3 (1999).

Arghiri Emmanuel, *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade* (Monthly Review, 1972). Bu kitap Ricardo'nun uluslararası ticarette karşılıklı fayda teorisini çürütme çabasıdır ve "eşitsiz mübadele" terimini ve kavramını ortaya atmıştır.

Chris Chase-Dunn, *Global Formation: Structures of the World-Economy* (Basil Blackwell, 1989). Kapitalist dünya-ekonominin

yapılarının bir kuramsallaştırmasıdır. Aynı zamanda Chase-Dunn ve Thomas D. Hall tarafından yazılan *Rise and Demise: Comparing World Systems* (Westview, 1997) çeşitli dünya-sistemlerin karşılaştırılması konusundaki çabaların en iyi örneğidir.

Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Times* (Verso, 1994) [*Uzun Yirminci Yüzyıl: Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi Yayınları, 2000]. Başlığa karşın kitap modern dünya-sistemin 13. yüzyıldan günümüze kadarki uzun birikim çevrimleri yoluyla gelişmesi üzerinedir. Aynı zamanda, Arrighi, Beverly (ve diğerleri) tarafından yazılan *Chaos and Governance in the Modern World System* (University of Minnesota Press, 1999), ardışık hegemonik geçişlerin karşılaştırmalı bir araştırmasıdır.

Janet Abu-Lughod, *Before European Hegemony: The World-System A.D. 1250-1350* (Oxford University Press, 1989). Bu kitap, modern dünya-sistemin öyküsünü *The Modern World-System*'ın yaptığından daha gerilere kadar götürmeyi amaçlıyor.

Peter J. Taylor, *Modernities: A Geohistorical Interpretation* (Polity, 1999). Modern dünya-sistemdeki bazı jeokültürel kalıpların bir yorumu.

Samir Amin, *Accumulation on a World Scale: A Critique of the Theory of Underdevelopment* (Monthly Review Press, 1974). Fransızcada 1971'de yayımlanan bu kitap belki de modern kapitalizmin dünya-sistemleri perspektifiyle açıklanmasının ilk kapsamlı sunuşuydu. Samir Amin'in, dünya-sistemin geleceği üzerine yakın dönemde çıkan bir kitabı ise şudur: *Obsolescent Capitalism: Contemporary Politics and Global Disorder* (Zed, 2003).

Terence K. Hopkins ve Immanuel Wallerstein, *World-Systems Analysis: Theory and Methodology* (Sage, 1982). Hopkins'in dene-

meleri dünya-sistemleri geleneğindeki başlıca metodolojik denemelerdir.

Ek olarak, Amerika Sosyoloji Derneği'nin Dünya-Sistemin Politik Ekonomisi Seksiyonu (PEWS) tarafından düzenlenen yıllık konferanslar vardır. Bunlar yılda bir ya da daha fazla sayıda ciltler halinde basılır. 1978-1987 arasında *Political Economy of the World-System Annuals* adıyla Sage tarafından basıldı. Daha sonra, 1987-2003 arasında *Studies in the Political Economy of the World-System* adıyla Greenwood tarafından basıldı. 2004 yılında ise Paradigm Press tarafından basılıyor. Dünya-sistemleri geleneği kapsamındaki malzemeleri yayımlayan iki tane üç aylık dergi vardır. Birisi *Review*'dır (*Journal of the Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems and Civilizations*). Diğeri ise internet ortamında yayımlanan bir dergidir: *Journal of World-Systems Research*, http://jwsr.ucr.edu.

Son olarak, Thomas D. Hall'ın editörlüğünü yaptığı, *A World-Systems Reader* (Rowman and Littlefield, 2000) adıyla yayımlanan, on altı denemeden oluşan bir derleme vardır. Bu derleme, çeşitli başlıklar hakkındaki bir dizi bakış açısını kapsamaktadır.

III. Dünya-Sistemleri Analizinin Eleştirileri

Bu bölüm sadece çeşitli yetersizliklerinden dolayı, özel olarak dünya-sistemleri analizini eleştirmiş olan yazarları kapsıyor. Bu eleştirilerin çoğu kitaptan ziyade dergilerde yayımlanan makaleler halindedir.

En eski ve en iyi bilinen eleştirilerden biri Robert Brenner'e aittir: "The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism", *New Left Review* I/104 (Temmuz-Ağustos 1977): 25-92. Bu eleştiri, Paul Sweezy, Andre Gunder Frank ve beni hedefliyordu

ve Maurice Dobb'un İngiltere merkezli ortodoks üretimci Marksizmini yeniden gündeme taşıyordu.

Bundan biraz sonra, "devletin özerkliği" okulundan *Modern World-System* (cilt 1) hakkında iki önemli eleştirel yazı geldi: Theda Skocpol, "Wallerstein's World Capitalist System: A Theoretical and Historical Critique", *American Journal of Sociology* 82, No. 5 (Mart 1997): 1075-90; ve Aristide Zolberg "Origins of Modern World System: A Missing Link", *World Politics* 33, No. 2 (Haziran, 1981): 253-81. Gerek Skocpol gerekse Zolberg kendi görüşlerini formüle ederken bunları, Otto Hintze'nin görüşlerine borçlu olduklarını kabul ederler.

Kültürcü eleştiriler sürekli yapılıyordu. İlk ve en kapsamlı olanı Stanley Aronowitz tarafından yapılmıştır: "A Metatheoretical Critique of Immanuel Wallerstein's *The Modern World-System*", *Theory and Society* 10 (1981): 503-20.

Üçüncü Dünyalı akademisyenlerden gelen ve pek de aynı nitelikte olmayan eleştiri, dünya-sistemleri analizinin Avrupa-merkezcilikten kurtulamadığı şeklindedir. Bkz. Enrique Dussel, "Beyond Eurocentrism: The World System and The Limits of Modernity" F. Jameson ve M. Miyoshi'nin editörlüğünü yaptığı *The Cultures of Globalization* (Duke University Press, 1998) içinde, s. 3-37.

Kendinden emin pozitivistlerin eleştirisi sert olsa da, ancak nadiren dünya-sistemleri analizinin sistematik bir eleştirisini yapılmaya değer gördüler.

IV. İlgili Çalışmalar: Öncüler veya Başka Geniş Ölçekli Analistlerin Etkili Olan Yazıları

Burada da yine yazarları alfabetik olarak sıralayacağız ve sadece bir ya da iki başlıca eseri belirteceğiz.

Adam Smith. *The Wealth of Nations*, [*Milletlerin Zenginliği*, çev. Haldun Derin, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010] 1776'da yazılmıştır. Sıkça alıntı yapılmış, ama o denli okunmamıştır. Marx bir Marksist olmadığını söylüyordu. Kuşkusuz Smith de bir Smithçi değildi.

Anne Bailey ve Josep Llobera (ed.), *The Asiatic Mode of Production: Science and Politics* (Routledge ve Kegan Paul, 1981) tartışma açısından iyi bir giriştir.

Eric Wolf, *Europe and People without History* (University of California Press, 1982) modern dünya-sistemde Avrupalı-olmayan halkların tarihi ve kaderi üzerinde durur.

Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism, 15th to 18th Century*, 3 cilt (Harper and Row, 1981-84) [*Maddi Uygarlık*, 3 cilt, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, 2004]. 1958'de *Annales ESC*'de yayımlanmış olan klasik metodolojik makale "History and the Social Sciences: The *Longue durée*"nin eşit derecede iyi olmayan üç İngilizce çevirisi bulunmaktadır. En iyisi, editörlüğünü Peter Burke'nin yaptığı *Economy and Society in Early Modern Europe* (Routledge ve Kegan Paul, 1972) içinde olanıdır.

Frantz Fanon, *The Wretched of the Earth* (Grove, 1968) [*Yeryüzünün Lanetlileri*, çev. Şen Süer Kaya, Versus Kitap, 2009] ulusal kurtuluş hareketleri tarafından şiddet kullanılmasını haklı çıkaran belli başlı kuramsal çalışma.

Joseph Schumpeter, *Business Cycles*, 2 cilt, (McGraw Hill, 1939). Kitapları arasında konumuzla en yakından ilgili olanıdır. Uzun çevrimlerin 19. yüzyılda değil, 16. yüzyılda başladığı öne sürülür.

Ilya Prigogine, *The End of Certainty: Time, Chaos and the Laws of Nature* (Free Press, 1997) [*Kesinliklerin Sonu*, çev. Süheyla Sarı, Sarmal Yayınları, 1999] görüşlerinin en son halinin en açık şekilde

yer aldığı çalışmadır. Bu çalışma esas noktalar üzerinde durur.

Karl Marx, *Capital* (1859) [*Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, 3 cilt, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 2004, 2006] ve *The Communist Manifesto* (1848) [*Komünist Manifesto*, çev. Levent Kavas, İthaki Yayınları, 2003; Türkiye'de başka birçok yayınevi tarafından da basıldı. —y.h.n.] muhtemelen en ilgili eserlerdir.

Karl Polanyi, *The Great Transformation* (Rinehart, 1994) [*Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, 2000, 2010]. Klasik ve en etkileyici eseri, pazar toplumunun doğal bir fenomen olduğu görüşünün bir eleştirisidir.

Ludwing Dehio, *The Precarious Balance: Four Centuries of European Power Struggle* (Alfred Knop, 1962). Modern dünya-sistemin jeopolitiğinin dikkatli ve önemli bir özeti.

Max Weber, *General Economic History* (Collier, 1966). Weber'in modern dünyanın tarihsel gelişmesi hakkındaki analizi için en iyi kaynaktır.

Nikolai Kondratieff, *The Long Wave Cycle* (Richardson and Snyder, 1984). 1920'lerin klasik denemelerinin yakın tarihlerde basılan bir çevirisi.

Otto Hintze, *The Historical Essays of Otto Hintze*, Robert M. Berdahl tarafından yayına hazırlanmıştır (Oxford University Press, 1975). Devletin özerkliğini savunan tarihsel yorum okulu üzerinde etkili olmuş olan başlıca eser.

Perry Anderson, *Lineage of the Absolutist State* (New Left Books, 1974). Mutlakiyetçiliğin hâlâ feodalizmin bir biçimi olduğunu ileri süren erken modern Avrupa tarihinin bir açıklaması.

R. J. Holton, (ed.), *The Transition from Feudalism to Capitalism* (Macmillan, 1985). Bu kitap başkalarının katkılarıyla birlikte Dobb-Sweezy tartışmasını içermektedir.

Raul Prebisch. Birleşmiş Milletler Latin Amerika Komisyonu'nun ilk yönetici sekreteridir. Genellikle dünya-ekonominin merkez-çevre analizinin başlatıcısı olduğu kabul edilir. Çok az metni İngilizceye çevrilmiştir. Görüşlerinin en iyi özeti şu çalışmada yer alır: *Towards a Dynamic Development Policy for Latin America* (BM Latin Amerika Komisyonu, 1963). İspanyolca üç ciltlik bir derlemesi vardır: *Obras, 1919-1948* (Fund. Raul Prebisch, 1991).

William McNeill. Genellikle "dünya tarihi"nin en önemli pratisyeni olduğu düşünülür. Hem dünya tarihinin sürekliliğini hem de çok uzun zaman geriye doğru giden dünya çapındaki bağları vurgular. En iyi giriş, oğlu J. R. McNeill ile birlikte yazdığı şu kitaptır: *Human Web: A Bird's-Eye View of World History* (W. W. Norton, 2003).